

DIONYSIUS
HALICARNASSENSIS
BIBLIOTHECA

KNIHOVNY
BENEDIKTINSKÝCH
KLÁŠTERŮ
BROUMOV A RAJHRAD

TOM
II

Martina Bolom-Kotari (ed.)

Knihovny benediktinských klášterů
Broumov a Rajhrad

Prospectus Septentrionalis liberi ac Exempti Monasterii Sancti Wenceslai Martyris, ord. Scti Benedicti in Regno Bohemiae in Civitate Brauna ad confinia Silesiae Siti
 Reverendissimo Prælati ac Amplissimo Domino Domino Beato Lobl
 Quodam Sacri Ord. Liberi Exempti ac Antiquissimi Monasterii Bragovicensis in Brauna Abbati Wallatady in Silesia Præposito, per Regnum Bohemiae Silesiam et Marchionatum Moraviae Viri tatori Generali Serpenio, Regni
 Bohemiae Præloato, Populato, necnon Fridyæ Deputacionis D.D. statum Apestori. ꝑꝑ. Humillima veneratione D.D.D. ab Antonio Beckhaert Sculptore Praga.

Knihovny benediktinských klášterů Broumov a Rajhrad

Katalog k výstavě

Martina Bolom-Kotari (ed.)

Hradec Králové 2019

Kritický katalog k výstavě Knihovny benediktinských klášterů Broumov a Rajhrad, kterou připravili členové řešitelského týmu projektu s názvem *Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace* v programu Národní a kulturní identity (NAKI II) č. DG16P02R047. Výstava probíhá v dubnu–říjnu 2019 v kláštorech v Broumově a Rajhradě.

Editorka: Mgr. Martina Bolom-Kotari, Ph.D.

Lektorovala: Mgr. Hedvika Kuchařová, Ph.D.

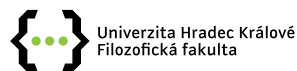
Frontispis: Antonín BIRKHART, *Pohled na benediktinský klášter v Broumově*, před 1740. Uloženo v Národní galerii v Praze ve sbírce Sběrka grafiky a kresby, inv. č. 234493.

© Kateřina Bártová, Martina Bolom-Kotari, Andreas Gamerith, Marianna Gluščíková, Lucie Heilandová, Anna Holešová, Lenka Horáková, Jindřich Kolda, Ivan Kopáček, Jindra Pavelková, Eliška Slezáková, Radomír Slovík, Lucia Ulbríková, Martina Vítková, Eva Vodochodská.

© Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové,
Moravská zemská knihovna,
Fakulta restaurování Univerzity Pardubice.

Vydalo nakladatelství Gaudeamus v roce 2019.

ISBN 978-80-7435-744-2 (E-kniha)

Obsah

Poděkování	7
Časová osa	8
Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad (<i>Martina Bolom-Kotari</i>)	11
Počátky – historie – současnost	
Benediktini v českých zemích a dějiny rajhradského kláštera (<i>Lucie Heilandová, Jindra Pavelková</i>)	14
Minulostí broumovských benediktinů (<i>Jindřich Kolda</i>)	20
Osudy broumovské konventní knihovny (<i>Jindřich Kolda</i>)	26
Současná podoba a stav broumovské konventní knihovny (<i>Eva Vodochodská, Jindřich Kolda</i>)	32
Knížní fondy	
Knih v benediktinském řádu (<i>Lucie Heilandová, Jindra Pavelková</i>)	37
Tištěná kniha v 15.–19. století a její podoba (<i>Lucie Heilandová, Jindra Pavelková</i>)	41
Klášterní knihovna, její donátoři a akvizice rajhradských benediktinů (<i>Lucie Heilandová, Jindra Pavelková</i>)	47
Rukopisné sbírky rajhradského a broumovského kláštera (<i>Lucie Heilandová, Jindra Pavelková, Lenka Horáková</i>)	53
Knihy broumovské klášterní knihovny a jejich provenience (<i>Martina Vítková</i>)	59
Obsahová skladba broumovské klášterní knihovny na příkladu starých tisků (<i>Anna Holešová</i>)	67

Umělecká výzdoba – stavební vývoj

Stavební vývoj rajhradského kláštera (<i>Lucie Heilandová, Jindra Pavelková</i>)	72
Stavební vývoj benediktinského kláštera v Broumově (<i>Jindřich Kolda</i>)	78
Knihovní sál benediktinského kláštera v Rajhradě (<i>Lucie Heilandová, Jindra Pavelková</i>)	82
Die künstlerische Dekoration des Bibliotheksaals im Kloster Broumov: Die Konzepte der Bibliothek aus den Jahren 1727–1733 und 1793 (<i>Andreas Gamerith</i>)	88
Die künstlerische Dekoration des Bibliotheksaals im Kloster Broumov: Bibliotheksfresko (<i>Andreas Gamerith</i>)	92

Výzkum knižních vazeb – péče o knihy

Průzkum knižního fondu benediktinské knihovny v Broumově (<i>Ivan Kopáček</i>)	97
Renesanční knižní vazba. Její vývoj na příkladech z fondu benediktinské knihovny v Broumově (<i>Kateřina Bárťová, Radomír Slovik</i>)	103
Knižné kovanie na väzbách z fondu benediktínskej knižnice v Broumove. Vývoj a použitie na knižnej väzbe, problematika konzervovania a reštaurovania (<i>Marianna Glušťiková, Radomír Slovik</i>)	111
Zušlechťené papíry v knihách z fondu benediktinské knihovny v Broumově (<i>Lucia Ulbríková, Radomír Slovik</i>)	117
Komplexní restaurování postily z roku 1605 z fondu knihovny benediktinského kláštera v Rajhradě (<i>Eliška Slezáková, Ivan Kopáček</i>)	123
Závěrem (<i>Martina Bolom-Kotari</i>)	130
Conclusion (<i>Martina Bolom-Kotari</i>)	133
Výběrová bibliografie	136
O autorech	141
Místní a jmenný rejstřík	144
Filmový dokument o broumovské knihovně	148

Poděkování

Autoři výstavy děkují za spolupráci v průběhu celého projektu i při přípravě této výstavy a doprovodného katalogu Benediktinskému opatství v Rajhradě; Benediktinskému arcioopatství sv. Vojtěcha a Sv. Markéty v Praze-Břevnově a opatství sv. Václava v Broumově, zvláště správci kláštera v Broumově † Přemyslu Sochorovi; Agentuře pro rozvoj Broumova, zvláště Janu Školníkovi, Pavle Semerákové, Kateřině Ostradecké, Daně Černotové a Aleši Freiwaldovi; Státnímu oblastnímu archivu v Zámrsku, oddělení Státní okresní archiv v Hradci Králové, jmenovitě Radku Pokornému a Janu Koškovi. Velký dík patří také Ludku Vacínovi, dále Anně Huňkové, Sixtu Bolomovi-Kotari a Drahomíře Večeřové z Muzea Náchodska za pomoc v hektickém čase dokončování výstavy i přípravy katalogu.

Časová osa

Rajhrad

pol. 11. stol.

založení kláštera knížetem Břetislavem I. kladou do let 1045 a 1048 dvě falešné listiny z přelomu 13. a 14. století

1255

olomoucký biskup Bruno ze Schauenburka přiznává břevnovským opatům právo výběru desátků v Rajhradě, dosazování a odvolávání plebánů rajhradského kostela

1391

potvrzení podřízenosti probošství v Rajhradě, Polici nad Metují a Broumově břevnovskému klášteru papežem Bonifácem IX.

1420

příchod teologických odpůrců Husova učení Jana z Holešova, Václava z Chvaletic a opatů Michala a Marka z Břevnova do Rajhradu, knihovna se rozrůstá o značné množství husitských i protihusitských spisů

1421

rajhradskou komunitu posiluje část bratří ze zničeného kláštera ve Vilémově

Broumov

1213

počátek probošství v Polici nad Metují, pod jehož správu patřilo i nynější Broumovsko

2. pol. 13. století

v Broumově doložena tvrz, na jejímž místě později vznikl „klášterní hrad“ a od 17. století nynější klášterní areál zasvěcený sv. Václavu

1390–1393

nejstarší zpráva o knihovně v tzv. zlomku inventáře břevnovského kláštera – zaznamenáno 37 svazků při sakristii

1420

příchod břevnovských řeholníků do Broumova, kteří s sebou jistě přinesli také knihy, snad včetně tzv. Dáblovy bible (Codex gigas)

1575–1601

doba největšího úpadku broumovského kláštera za opata Martina Ratibořského, který mj. daroval Codex gigas císaři Rudolfo II.

1689

první známé vyobrazení kláštera

konec 17. století

podnikány kroky k osamostatnění rajhradského proboštvství na břevnovském klášteře, pořizovány první plány na barokní přestavbu Rajhradu

cca 1720

architekt Jana Blažeje Santini-Aichela zahajuje barokní přestavbu kláštera

7. června 1739

vysvěcení novostavby kostela v průběhu osmidenních slavností olomouckým biskupem Jakubem Arnoštem Lichtenstein z Kastelcorna

1763

poškození kláštera včetně knihovního sálu zemětřesením

80.–90. léta 18. století

nákupy knih ze zrušených klášterních knihoven – mnohonásobné zvětšení klášterní knihovny

22. března 1813

povýšení Rajhradu na samostatné opatství

1818–1819

nové uspořádání knihovny – založena přírůstková kniha, používána až do začátku 20. století

1880–1910

v Rajhradě vydáván časopis *Wissenschaftliche Studien und Mittheilungen...* publikující odborné příspěvky benediktinů z celého světa

1609

první známé vyobrazení kláštera

1664

v rámci ničivého požáru Broumova vyhořel zcela i klášter včetně většího dílu konventních knih

konec 17. století

Sartoriovy přestavby kláštera s konventní knihovnou v přízemí

1710

Kryštof Dientzenhofer se stává stálým architektem opata Otmara Zinka

1726–1733

radikální přestavba konventu pod vedením Kiliána Ignáce Dientzenhofera, v jejímž rámci vznikl současný knihovní sál

okolo 1740

klenba knihovního sálu vyzdobena freskou Jana Karla Kováře

1780–1802

vznik katalogů (Rupertus Strahl) k jednotlivým oddělením knihovny, které zachycují stav knihovny ve vrcholné době

1793

knihovni sál dostává za opata Jakuba II. Chmela svou nynější podobu (skříňe, galerie zdobená portréty členů konventu)

1. čtvrtina 19. století

poslední přírůstky do sálové knihovny, která se stává „mrtvým fondem“ určeným především k prohlídkám návštěvníků klášterů

1844–1886

za opata Rottera se definitivně hlavní knihovnou konventu stává tzv. opatská knihovna

1850–1854

reinventarizace a nová katalogizace knihovny Jeronýmem Růžičkou

1881

založena Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských
(prodána roku 1919)

1908

v budově rajhradské tiskárny v Brně zřízeno knihkupectví

3.–4. května 1950

zrušení rajhradského kláštera v rámci 2. fáze tzv. Akce K

1952

převzetí kláštera Československou lidovou armádou – transformace ve skladovací objekt (tzv. Dolní klášter); odchod až v 80. letech

1986

vznik myšlenky projektu Památníku písemnictví na Moravě

4. dubna 1990

navrácení kláštera právoplatnému vlastníku – benediktinskému řádu

1. třetina 20. století

poslední přesuny knih v rámci fondu za knihovníka Vincence Maiwalda

po roce 1945

předpokládané ztráty nejvzácnějších svazků

13.–14. dubna 1950

zrušení broumovského kláštera v rámci 1. fáze tzv. Akce K

1950–1990

v klášteře zřízen internační tábor pro řeholníky a řeholnice

1950–1997

knihovna ve správě Krajské vědecké knihovny (Zdeňka Nejedlého) v Hradci Králové a poté Památníku národního písemnictví Praha

od roku 1974

depozitář Státního ústředního archivu (do 90. let)

1. srpna 1991

klášter vrácen břevnovským benediktinům

Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad

Martina Bolom-Kotari

...v něm jsou skryty všechny poklady moudrosti a poznání.¹

O tázce moudrosti se lidstvo snaží porozumět již několik tisíciletí. Ač se jedná o pojem velmi abstraktní, je součástí duchovního světa člověka, součástí lidského náhledu na svět, součástí hodnot jednotlivce i společnosti. Vzhledem ke svému přesahu k transcendentálnímu bývá úzce spjat s náboženstvím. V kultuře západního světa, jež stojí na židokřesťanských základech, se opíráme o chápání moudrosti tak, jak nám ji přiblížily texty Písma svatého. Proslulý král Šalamoun byl obdařen moudrostí, která se projevila v jeho dobrém způsobu vlády. Už v těchto dávných časech byla moudrost chápána jako Slovo boží. Šalamoun si na počátku svého panování přál od Boha dar moudrosti, schopnost rozlišovat mezi dobrem a zlem. Nežádal o moc ani bohatství, a proto mu bylo přáno.² Moudrost Boží pokorně přijatá člověkem vede k dobré vládě a dobrému životu, je hybným principem universa. Ne ovšem ta lidská, která se zpravidla projevuje v lepším případě jako chytrost či inteligence, v tom horším jako zjevná vychytralost. *Běda těm, kdo jsou moudří ve vlastních očích a před sebou samými rozumní!*³

Boží moudrost jako jeden z největších darů člověku měli před očima také benediktini v Broumově. Fresku Jana Karla Kováře, o které bude řeč v některých z následujících textů, lze číst jako varování před pokušením přivlastnit si moudrost a učinit z ní lidskou záležitost. Vždyť o čem jiném svědčí všechny ty shromážděné knihy? O lidském poznání, o výšinách, kterých duch člověka v průběhu dějin dosáhl, a tedy o moudrosti! Když návštěvník vstoupí do broumovské knihovny, prohlíží si v úžasu to všeliké lidské vědění, jež ho doslova sevře a ohromí. Jenže pak pozvedne oči vzhůru a tam se nachází jasný vzkaz: *Ipsum audite!*⁴ Jeho – tj. Ježíše – poslouvejte! Jen on Vás naučí všemu, co v životě potřebujete. Ježíš je totiž vtělenou moudrostí. Je dechem, který vychází z Božích úst, je jeho Slovem – řídicím principem světa. V něm bylo dovršeno všechno poznání tak, jak je zachycovaly star-

¹ Bible, Nový Zákon, Koloským 2,3.

² Bible, Starý Zákon, 1. Královská 3,9, 11–12.

³ Bible, Starý Zákon, Izajáš 5,21.

⁴ Bible, Nový Zákon, Evangelium sv. Lukáše 9,35.

ší texty, v Ježíšově době nazývané jako *Zákon a Proroci*, náš dnešní Starý zákon. V něm nalezlo vědění zachycené v tisících svazků knih svůj smysl. Pokud by se člověk opojen tou lidskou moudrostí nebyl schopen vyprostit ze skořápky sebezahlednosti, pohled na strop jej má dovést na správnou cestu. Centrální motiv je podpořen výjevy na levé i pravé straně sálu. Oba doplňují ústřední sdělení. Na jedné straně vidíme dvanáctiletého Ježíše v chrámu. Tento výjev je z několika důvodů paradoxní. Jak by dvanáctileté dítě mohlo vyučovat učitele?⁵ Nemá dostatek zkušeností ani znalostí. Ale skrze něj proudí k lidem božská Moudrost. *Nevěděli jste, že musím být v domě svého otce?*⁶ Sám umělec Kovář nedal Ježíšovi dětskou tvář, z fresky na nás shlíží obličej dospělého muže. Jak těžké může být přijmout skutečnost, která je v naprostém rozporu s našimi očekáváními a představami? Vyobrazení na druhé straně stropu celou kompozici uzavírá. Na hoře Tábor se Ježíš před zraky svých nejbližších druhů, Petra, Jakuba a Jana, během společné modlitby zázračně proměnil. Setkal se s výraznými postavami židovských dějin, Mojžíšem a Eliášem, ale především, Bůh se k němu opět přiznal. *Toto je můj milovaný syn, toho poslouvejte!*⁷ A tak mohli broumovští benediktini naplňovat své dny v souladu se samou podstatou existence, shromažďovat lidské vědění ne pro dosažení pomyslné slávy a věhlasu, ale pro oslavu skvostného Stvořitelova díla a k oslavě jeho Moudrosti.

Výstavní katalog je členěn do čtyřech sekcí, které mapují spektrum činnosti našeho projektového týmu. První sekce nabízí pohled do minulosti, či chcete-li, historickou reflexi. K tématům patří benediktinský řád, dějiny obou zkoumaných klášterů se zvláštní pozorností k broumovské klášterní a konventní knihovně. Druhá tematická sekce je spojena s knihou jako fenoménem, její historickou podobou a úlohou v klášterních společenstvích. Další příspěvky se věnují konkrétní struktuře rukopisných sbírek a knihoven ve zkoumaných kláštorech. Třetí tematický okruh otevírá otázky architektury a umění, hodnotí celkový stavební vývoj rajhradského a broumovského kláštera, neopomíná ani překvapivá zjištění k jednotlivým prvkům umělecké výzdoby, zejména fresky knihovního sálu v Broumově. Ve čtvrté části se věnujeme specifické problematice knižních vazeb a péče o ně, s představením konkrétního postupu restaurování vybrané publikace. Na závěr nechybí nezbytný přehled bibliografie, místní a jmenný rejstřík.

Knih, kterou čtenář drží v ruce, je nutně poplatná době svého vzniku. Odráží dosavadní práci autorů jednotlivých textů i dalších členů týmu v projektu a nabízí takový stav poznání, k jakému jsme dospěli před jejím odesláním do tisku v březnu 2019. Výzkum však nekončí. Podaří-li se nám naplnit vše, co jsme od počátku zamýšleli, má se laskavý čtenář nač těšit.

5 Bible, Nový zákon, Evangelium sv. Lukáše 2,42–49.

6 Tamtéž, verš 49.

7 Bible, Nový zákon, Evangelium sv. Lukáše 9,28–35.

Počátky - historie - současnost

Benediktini v českých zemích a dějiny rajhradského kláštera

Lucie Heilandová, Jindra Pavelková

Nejstarším benediktinským klášteřem u nás je ženský klášter sv. Jiří na Pražském hradě, založený kněžnou Mladou zřejmě roku 976.¹ První mužský klášter vznikl z popudu sv. Vojtěcha o sedmnáct let později na Břevnově.² Těsně před koncem 10. století byl knížetem Boleslavem II. založen klášter sv. Jana Křtitele na Ostrově.³ V 11. století se potom benediktinští mniši doslova rozešli po naší zemi, vznikly kláštery Svatý Jan pod Skalou,⁴ Hradiště⁵ (u Olomouce – posléze proměněno na premonstrátský klášter), Opatovice nad Labem⁶ a již v polovině století moravský Rajhrad.⁷ Ve 12. a 13. století bylo založeno dokonce jedenáct nových benediktinských řádových domů,⁸ mezi nimi po roce 1213 Police nad Metují⁹ a někdy po polovině 13. století Broumov.¹⁰ Poslední středověký benediktinský klášter u nás vybudoval Karel IV. – opatství v Emauzích – roku 1347.

Police a Broumov byly místem působení břevnovských bratří již od svého začátku, břevnovští mniši kolonizovali Policko a posléze Broumovsko a teprve zpětně se jim podařilo dostat tato území od přemyslovských králů do držení. Rajhrad byl původně samostatným klášteřem založeným jako centrum duchovní správy na jižní Moravě, krátce před polovinou 11. století připojené k českému přemyslovskému státu knížetem Břetislavem. Válečné události 13. století však způsobily, že Rajhrad ztratil svou samostatnost a před koncem tohoto století se stal na Břevnovu závislým proboštvím.¹¹

K tomuto ovšem nedošlo jednoduchým a rychlým způsobem, spíše naopak. Rajhradský klášter měl v okamžiku své největší devastace mocného zastánce v osobě olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburka (asi 1205–1281), který již v roce 1255 přiznal břevnovským opatům právo výběru desátek v Rajhradě, dosazování a odvolávání plebánů rajhradského kostela. Biskup ve sporu ustoupil tvrzení břevnovského opata Martina I., který prostřednictvím ústních svědectví dokazoval, že tato práva

1 Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 439.

2 Tamtéž, s. 596, viz také Milada VILÍMKOVÁ – Pavel PREISS, *Ve znamení břevna a růží*, Praha 1989.

3 P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 210.

4 Tamtéž, s. 652.

5 Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 513.

6 P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 401.

7 D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 634.

8 K dějinám všech benediktinských klášterů u ČR více viz Milan M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích* II. díl, II. svazek: Mnišské řády, Praha 2007, s. 41–148, zde i další literatura, stejně tak více viz P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie* a Johannes ZESCHICK, *Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě*, Praha 2007.

9 P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 435.

10 Tamtéž, s. 186.

11 Beda DUDÍK, *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern im Markgraftum Mähren*, Erster-Zweiter Band, Brünn 1849–1868.

obdrželi již jeho předchůdci. Spor se v 90. letech 13. století rozhořel znovu a definitivní rozhodnutí padlo roku 1296, kdy olomoucký biskup (tentokrát již Dětřich z Hradce) opět ustoupil, ponechal si ale právo vizitace rajhradského kláštera, korekce a všeobecné jurisdikce v církevní oblasti. Břevnovskému opatovi zůstala povinnost prezentovat olomouckému biskupovi převora. Převor se měl účastnit biskupských synod.¹²

Někdy v této době také vznikly obě tzv. zakládací listiny rajhradského kláštera hlásící se svým vznikem do poloviny 11. století. Obě falza mají kompilační charakter – shrnují větší množství tzv. aktových záznamů do jednoho celku bez hlubších vnitřních vazeb.¹³ Břevnovského opata Bavora II. z Nečtin k jejich vzniku vedla patrně obava, že by mohl být obnoven spor s olomouckým biskupem. Listiny totiž tyto skutečné informace ze starších záznamů shrnují tak, aby podporovaly břevnovské tvrzení o příslušnosti Rajhradu do skupiny břevnovských proboštví tvořených v té době jak Policí, tak již i Broumovem.

Břevnovský vliv v Rajhradě v každém případě přinesl ve 14. století moravskému klášteru uklidnění, stabilizaci hospodářského a majetkového zázemí a prosperitu. O tom svědčí zejména rajhradský urbář z roku 1405, který rozepisuje majetky kláštera v městečku Rajhrad a vsích Holasice, Opatovice, Rajhradice, Dunajovice, Rebešovice, Loučka, Popovice, Sobotovice, Ostrovačice, Domašov, Lesní Hluboké, Radošov a Přibyslavice.¹⁴

Ani období husitských válek neznamenal pro klášter na rozdíl od jeho mateřského domu a zbylých proboštví dobu úpadku. Husitské války Rajhrad nepostihly, naopak, klášter se stal útočištěm z Břevnova uprchlých benediktinů a teologických odpůrců Husova učení Jana z Holešova, Václava z Chvaletic a opatů Michala a Marka. Rajhradská knihovna se v té době rozrostla o značné množství husitských i protihusitských spisů. Klášter se stal útočištěm rovněž opata a několika bratří z husity vypleněného cisterciáckého kláštera ve Vilémově.¹⁵

Po husitských válkách se rajhradský vztah k mateřskému klášteru na Břevnově začal pomalu uvolňovat. Bylo to mimo jiné dáno i tím, že břevnovská komunita zůstala až do 70. let 17. století v Broumově a obnova mateřského domu začala až v roce 1668.¹⁶ Rajhrad tak získal volnost, kterou už se Břevnovu nikdy nepodařilo zvrátit. Ovšem tato situace s sebou nesla opětovný ekonomický úpadek kláštera, objevily se dokonce úvahy o jeho zrušení, zažehnané až v roce 1602.¹⁷ V 17. století se klášter stal důležitou součástí moravské stavovské obce. I z tohoto důvodu se objevily snahy o přestavbu starých a poškozených budov. Představa nových budov v barokním stylu šla ruku v ruce s představou barokního učeného a uměnímilovného preláta. Stavební úpravy se staly součástí rajhradské každodennosti již krátce po zažehnutí úvah o zrušení kláštera, roku 1629 byla přestavěna část konventu. Myšlenkou na přestavbu celého

12 D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie*, s. 634.

13 Dalibor HAVEL, K počátkům písemné kultury rajhradského kláštera, in: J. PAVELKOVÁ a kol., *Milovníci a mecenáši věd a umění v řeholním rouše*, Brno 2014, s. 44–56.

14 B. DUDÍK, *Geschichte*, s. 420–425.

15 Tamtéž, s. 465–496.

16 P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie*, s. 598.

17 Jindra PAVELKOVÁ, Dlouhá cesta k „samostatnosti“, in: L. HEILANDOVÁ – R. MAHEL – J. PAVELKOVÁ – E. RICHTROVÁ, *Posledních dvě stě let*, s. 9.

*Vyobrazení rajhradského kláštera z roku 1689.
KBOR, sig. R 34, f. 321.*

rajhradského areálu se zdejší probošti zabývali intenzivně od přelomu 60. a 70. let 17. století.¹⁸

Snaha o sebe prezentaci však nebyla uspokojena pouze úvahami o stavebních úpravách klášterního areálu, projevuje se například i v převazbách knih, unifikaci vazeb a zejména v zavedení označování knih slepotiskovými supralibros. Ta nejstarší jsou v Rajhradě doložena právě v době vznikajících stavebních plánů, za proboštů Celestina Arleta (1666–1683) a Viktorina Reinholda (1686–1690).¹⁹

Důležitou součástí prezentace klášterů této doby bylo vedle zdobných prostor určených duchovním i světským návštěvám rovněž budování

¹⁸ Zuzana MACUROVÁ, *Umělecká praxe v barokním klášteře. Proměny rajhradského proboštví v 18. století*, Brno 2015, s. 12.

¹⁹ Jindra PAVELKOVÁ, *Nové regály, repertáře, lístkové katalogy a spousta knih všude kolem*, in: L. HEILANDOVÁ – R. MAHEL – J. PAVELKOVÁ – E. RICHTROVÁ, *Posledních dvě stě let*, s. 12–13.

Bonaventura Pittr, probošt rajhradského kláštera (1708–1764). Foto: PELCL, František Martin. Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken. Erster Theil. Prag: bey Wolfgang Gerle, Buchhändlern, 1773, vyobrazení za s. 52. MZK, sig. ST2-0006.264,2,B.

honosného knihovního sálu jako místa glorifikace řádové učenosti, prezentace vlastního vědění a také silné ekonomické základny, která umožňovala shromažďování adekvátně početného knihovního fondu. V Rajhradě tyto tendence posiloval ještě intenzivní zájem o řádovou historii a historiografii, aktivovaný do nebývalých rozměrů působením probošta Bonaventury Pittra (1708–1764), který navazoval na činnost německého benediktina Magnoalda Ziegelbauera (1688–1750) a založení Societas incognitorum v Olomouci.²⁰

²⁰ Zde více zejména Jindra PAVELKOVÁ, *Život a dílo Josefa Bonaventury Pittra*, in: Muzeum Brněnska: sborník, Předklášteří 2009, s. 45–55, TÁŽ, *Historiografické práce B. Pittra, A. Habricha a G. Lefevra v archivu rajhradského kláštera*, Folia historica bohemia 29, 2014, č. 2, s. 435–447 a TÁŽ, *Dějiny rajhradského kláštera v poznámkách B. Pittra a M. Lefevra*, in: Muzeum Brněnska: sborník, Předklášteří 2006, s. 26–33.

Otmar Conrad, převor a probošt rajhradského kláštera (1729–1812). Vyobrazení z galerie představených rajhradského kláštera. V majetku Benediktinského opatství Rajhrad. Foto: archiv Moravské zemské knihovny.

Významnou postavou pro další směřování Rajhradu byl poslední probošt Otmar Conrad (1729–1812),²¹ který nejenže zabránil zrušení kláštera v době josefinských reforem, ale připravil také cestu k oficiálnímu osamostatnění svého kláštera. Toho se sám nedožil, jeho nástupce Řehoř Sázavský (1756–1815) zaslal císaři Františkovi I. žádost o povolení opatské volby. Žádost se opírala o rozhodnutí císaře Rudolfa II. z roku 1602 o postavení Rajhradu v moravské zemské obci a o exempce císaře Josefa II. z let 1782 a 1786. Dne 22. března 1813 byla vydána rezoluce, kterou byl rajhradský klášter povýšen na na Břevnovu nezávislé opatství s právem opatské volby. Prvním opatem byl zvolen Augustin Koch (1754–1831).²²

Rajhrad byl sice nyní opatstvím, hospodářské problémy vzniklé napoleonskými válkami a vleklou přestavbou klášterních budov však ovlivňovaly jeho život více, než bylo milé. Stavební práce se daly do pohybu opět až ve 40. a 50. letech, knihovna byla stále doplňována spíše z darů, první ustanovení pravidelného rozpočtu na nákup knih pochází až z roku 1832.²³ Po stabilizaci ekonomiky se klášter stal vědeckým a kulturním centrem nejen v regionu. Došlo k rozšíření sbírek založených již Otmarem Conradem, které začaly mít od 30. let charakter ucelených, soustavně doplňovaných, tříděných souborů uspořádaných v souladu s dobovými vědeckými poznatky.²⁴

V roce 1867 začal klášter vydávat časopis *Škola Božského Srdce Páně* a v roce 1881 byla v Brně založena Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských.²⁵ Povědomí o rajhradských vědeckých aktivitách šířil nejen na Moravě a v Čechách zemský historiograf Beda Dudík.²⁶ Relativně idylické období 19. století bylo zakončeno opětovnými problémy s klášterními budovami. V závěru století došlo k melioraci řeky Svratky a tím k poklesnutí spodních vod v okolí kláštera. Barokní budovy postavené na dubových pilotech, které měly zajistit stabilitu stavby na nestabilním podloží a které po poklesu spodních vod začaly vysychat a praskat, se daly do pohybu. Začátek 20. století tak byl nejvíce poznamenán neustálým opravováním budov, které mělo závažný dopad na ekonomickou stabilitu kláštera. Do toho dále zasáhla první pozemková reforma započatá záborovým zákonem v dubnu 1919, ze které Rajhrad v roce 1925 vyšel s cca o čtvrtinu menším pozemkovým majetkem. Při revizi pozemkové reformy v roce 1948 bylo klášteru ponecháno pouhých 50 hektarů půdy.²⁷

21 K němu více viz Jindra PAVELKOVÁ, *Rajhradský knihovník a převor Otmar Conrad*, in: Muzeum Brněnska: sborník, Předklášteří 2008, s. 134–142.

22 J. PAVELKOVÁ, *Dlouhá cesta*, s. 11.

23 J. PAVELKOVÁ, *Nové regály*, s. 19.

24 Lucie HEILANDOVÁ, *Od sbírkového kabinetu k muzeu*, in: L. HEILANDOVÁ – R. MAHEL – J. PAVELKOVÁ – E. RICHTROVÁ, *Posledních dvě stě let*, s. 27–48.

25 TÁŽ, „Ano, knihy a noviny staly se za našich dnů téměř jako chléb...“, in: L. HEILANDOVÁ – R. MAHEL – J. PAVELKOVÁ – E. RICHTROVÁ, *Posledních dvě stě let*, s. 68–90.

26 O něm více viz Richard MAHEL, *Beda Dudík (1815–1890). Život a dílo rajhradského benediktina a moravského zemského historiografa ve světle jeho osobní pozůstalosti*, Praha 2015.

27 M. M. BUBEN, *Encyklopedie*, s. 132–133.

*Kostel sv. Petra a Pavla v rajhradském klášterním komplexu.
Foto: archiv Moravské zemské knihovny.*

V noci z 3. na 4. května 1950 došlo ke zrušení rajhradského kláštera v rámci 2. fáze tzv. Akce K. Klášterní budovy byly přirčeny Československé armádě, která je navzdory jejich špatnému stavu v roce 1952 převzala a transformovala je ve sladovací objekt. Různé armádní útvary „obývaly“ klášterní areál (do roku 1973 vyjma knihovního křídla) až do roku 1991, kdy byl objekt vrácen zpět benediktinskému řádu a byl zde obnoven řeholní život.²⁸

Za finanční pomoci z Rakouska, Německa a Švýcarska byla opravena fara a kostel, v letech 1999–2004 došlo z finančních prostředků Ministerstva kultury k opravě knihovního sálu a vrácení knihovního fondu do původních prostor. Od roku 2005 sídlí v konventních budovách Památník písemnictví na Moravě, jedna z poboček Muzea Brněnska. V další části konventu jsou deponovány další pobočky téhož muzea – Muzea v Ivančicích.

²⁸ Eva RICHTROVÁ, Dějiny rajhradského kláštera v poválečném období, in: L. HEJLANDOVÁ – R. MAHEL – J. PAVELKOVÁ – E. RICHTROVÁ, *Posledních dvě stě let*, s. 102–147.

Minulostí broumovských benediktinů

Jindřich Kolda

V roce 1213 získali dle klášterní tradice¹ benediktini z Břevnova od krále Přemysla Otakara I. sporadicky osídlené, a přitom strategicky významné území na severovýchodě Čech. Nejprve zde bylo založeno proboštvství v Polici nad Metují a záhy kolonizátoři pronikli i za Stěny, kde se usazovalo výhradně obyvatelstvo hovořící německým jazykem. Broumov je jako trhová ves *Brunow* připomínán k roku 1256.² Za dva roky zde již břevnovští opati údajně spravují faru³ a za deset let vykoupí rychtu.⁴ Na místě dnešního kláštera stála už tehdy dřevěná tvrz, kde nejpozději od roku 1296 sídlil správce území zvaný *prepositus*. Po roce 1300 byl na jejím místě vystavěn hrad, k němuž ve 2. polovině 14. století přibyl trojlodní kostel.⁵ Někdy v prvních desetiletích tohoto století se Broumov stává trvalým sídlem řeholní komunity, která zde krom jiného poskytovala vzdělání šlechtickým synům z okolí, k nimž patřil i syn kladského hraběte a budoucí první český arcibiskup Arnošt.⁶ Na konci 14. století čítalo osazenstvo konventu snad pět členů.⁷

Během husitských válek došlo v roce 1420 k vypálení břevnovského kláštera, po němž se údajně většina tamních řeholníků v čele s opatem Mikulášem z Jistebnice uchýlila do bezpečí broumovského hradu.⁸ Písemné doklady a břevnovský stavební ruch v 15. a 16. století však potvrzují, že trvalejším sídlem opatů se Broumov stal teprve za vlády Jiřího z Poděbrad (1458–1471).⁹ Až do 18. století byl broumovský konvent hlavním centrem benediktinského řádu v českých zemích. Jeho představený užíval titulu *opat břevnovský v Broumově* a později *opat břevnovsko-broumovský*. Přímo řídil další konventy v Břevnově, Polici nad Metují a (v letech 1736–1810) v slezském Lehnickém Poli. Od 17. století stál i v čele české řádové kongregace, čítající až do dob císaře Josefa II. pět klášterů.¹⁰

Za časů nejhlubšího úpadku katolické církve v českých zemích ve 2. polovině 16. století žilo v Broumově pouze pět řeholníků.¹¹ Klášterní

¹ Jeroným RŮŽIČKA, *Dějepis kláštera břevnovského a broumovského*, Praha 2013, s. 23.

² CDB, V/1, s. 137, č. 73. O této a následující listině panují ovšem co do pravosti pochyby – Josef ŠRÁMEK, *Břevnovská listinná falza a počátky osídlování Broumova pohledem současného dějepisectví*, in: J. RŮŽIČKA, *Dějepis*, s. xxxiii–xlv.

³ CDB, V/1, s. 258, č. 162.

⁴ J. RŮŽIČKA, *Dějepis*, s. 35.

⁵ Jiří SLAVÍK, Nove poznatky o stavebním vývoji kláštera v Broumově před barokní přestavbou, in: Ivo HLOBIL – Milan DOSPĚL (edd.), *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550, Příspěvky z vědecké konference Hradec Králové 2014*, Hradec Králové 2014, s. 18–32.

⁶ Svůj pobyt zmiňuje v popisu zjevení, které měl v kostele P. Marie v Kladsku – Viléma, děkana kapituly vyšehradské, *Život Arnošta, arcibiskupa pražského*, in: FRB I, s. 399.

⁷ Srov. počet misálů inventovaných v Broumově na konci 14. stol. – Josef EMMER, *Zlomek inventáře kláštera Břevnovského z let 1390–1394*, *Věstník Královské české společnosti nauk* 1888, s. 301.

⁸ J. RŮŽIČKA, *Dějepis*, s. 55n.

⁹ Milada VILÍMKOVÁ – Pavel PREISS, *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*, Praha 1989, s. 47.

¹⁰ NA Praha, f. ŘBB, kart. 213.

¹¹ M. VILÍMKOVÁ – P. PREISS, *Ve znamení*, s. 50.

*Broumov jako „třetí dcera“ břevnovského archisteria, malba Jana Karla Kováře z prelatury v Břevnově (okolo 1740).
Foto: Eva Vodochodská.*

poddání se navíc přiklonili k Lutherovu učení, což vedlo k mnohým napětím. Plně se projeví roku 1618, když se opat Wolfgang Selender pokusil uzavřít broumovský protestantský kostel. Nechtěně tak přispěl k propuknutí následného stavovského povstání,¹² které přerostlo ve vleklý celoevropský konflikt. Následkem pražské defenestrace byl klášter vypleněn a během třicetileté války obsazen Švédy. Po porážce nekatolické strany se klášter opět ujal správy svých území, která patřila k nejrozsáhlejším církevním majetkům v Čechách. Jejich postupný hospodářský rozmach s sebou nesl – vedle občasných protivrchnostenských povstání, jako bylo to roku 1680¹³ – i vyšší výnosy, které opati investovali do obnovy a zvelebování svého sídla a oblasti. Obzvláště významná je činnost opata Otмара Zinkeho († 1738) spojená s působením Kryštofa a Kiliána Ignáce Dientzenhoferových, kteří mají zásluhu nejen na přestavbě samotného kláštera, ale i na vzniku cenného umělecko-architektonického souboru venkovských barokních kostelů v okolí.¹⁴

V posledních dvou stoletích své existence byl broumovský klášter významným nadregionálním střediskem vzdělanosti. Zřejmě proto byl (spolu s Břevnovem) v 80. letech 18. století ušetřen josefinského rušení, které z podřízených konventů postihlo polický klášter. V čele opatství stály významné osobnosti středoevropského školství: Štěpán Rautenstrauch

¹² Zatím nejpodrobněji Vavřinec WINTERA, *Odboj Broumovských*, Praha 1904.

¹³ Zatím nejúplněji Jaroslav ČECHURA, *Broumovská rebelie*, Praha 1997.

¹⁴ K tématu existuje nepřehledné množství literatury počínaje od Laurentius WINTERA, *Stift Braunau im Dienste der Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der katholischen Kirche in Böhmen*, in: Jahresbericht des öffentlichen Stifts-Obergymnasiums der Benediktiner zu Braunau in Böhmen, Braunau 1904.

*Broumov s klášteřem v dobách svého rozkvětu v 17. století, jak ho zachytil zdejší hejtman Johann Georg Hesselius, 1676–1677, repro z Jaroslav KOLAČNÝ a kol., *Urbarium neoconscriptum cum explicatione brevi, čili, Nově sepsaný řád všech trvalých povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného klášteřa Broumova ve městě a okolí*, Praha 2014.*

(† 1785), autor osvícenské reformy bohosloví v habsburské monarchii, Jakub II. Chmel († 1805),¹⁵ děkan a ředitel pražské teologické fakulty, či rektor pražské univerzity Johann Nepomuk Rotter († 1886). Roku 1780 byla řádová latinská škola (na které studoval v 17. století např. historik Bohuslav Balbín) přeměněna ve veřejné církevní gymnázium,¹⁶ k jehož žákům patřili spisovatel Alois Jirásek nebo první československý ministr financí Alois Rašín.

Všechny popsané fenomény se odrazily i ve vývoji zdejší konventní knihovny, jejíž počátky sahají až do 2. poloviny 14. století.¹⁷ Z relativně malé, slušné sbírky zdejšího kostela získala s příchodem řeholníků z Prahy (ti sem přinesli mj. světoznámý *Codex gigas* neboli Ďáblůvu bibli) na významu, aby po jistém úpadku (kdy kupř. opat Martin z touhy po šlechtickém titulu věnoval *Codex* roku 1594 císaři Rudolfovi)¹⁸ opět rozkvetla do dnešní podoby původem z přelomu 18. a 19. století. Nejpozději od barokních dob byla systematicky rozšiřována o stěžejní díla zastupující všechny oblasti lidského vědění, které pro broumovské opaty sháněli agenti ve všech důležitých knižních centrech Evropy, od Lipska až po Řím.¹⁹ Přes své zeměpisně spíše periferní postavení si tak broumovský klášter trvale udržoval a rozvíjel povědomí o nejnovějších

¹⁵ Beda MENZEL, *Abt Franz Stephan Rautenstrauch von Břevnov-Braunau*, Königstein 1969. K Chmelovi zvláště s. 100n.

¹⁶ K staršímu údobí zatím nejúplněji Vincenc MAIWALD, *Geschichte des öffentlichen Stiftsgymnasiums in Braunau*, Wien und Leipzig 1912; k zbylým rokům viz výroční zprávy.

¹⁷ Viz pozn. 7.

¹⁸ Ludmila VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna v Broumově*, Hradec Králové 1969, s. 13.

¹⁹ Více viz připravovaný článek Jindřich KOLDA, *Správa broumovské konventní knihovny v 17. a 18. století*.

Znak opata Otmara Zinkeho (1664–1738) s břevnem na portálu vchodu do prelatury, 2018. Foto: Jan Dolejší & Eva Vodochodská.

myšlenkových proudech tehdejšího světa. V roce 1936 bylo v konventu přítomno na 45 tisíc svazků, které byly vedle historického sálu umístěny i v knihovně zdejších opatů.²⁰

Politické zvraty 20. století zasáhly také břevnovsko-broumovskou řeholní komunitu. Následkem odtržení Broumovska od ČSR byla v lednu 1939 zřízena dvě samostatná opatství Břevnov a Broumov. Po druhé světové válce museli němečtí benediktini (a s nimi skoro všechno zdejší obyvatelstvo) opustit svou vlast. Jejich novým domovem se stal bývalý augustiniánský klášter v bavorském Rohru.²¹ V roce 1946 se v Broumově usadili čechoameričtí benediktini z Lisle, jejichž působení ukončil záhy komunistický puč. V dubnu 1950 byl v rámci tzv. Akce K klášter přeměněn v internační středisko pro kněze a řeholníky, později řeholnice z celé republiky. Část konventu sloužila jako archivní depozitář ministerstva vnitra. Většina původního vybavení včetně množství knih byla v té době nenávratně zničena či zcizena.

Klášter byl benediktinům vrácen v roce 1991, o jedenáct let později byl vyhlášen národní kulturní památkou. V současné době zde nepobývá žádná řeholní komunita. Od roku 2008 působí v areálu Agentura pro rozvoj Broumovska, která zde ve spolupráci s břevnovským arcioopatstvím realizuje postupnou obnovu dědictví osmisetleté přítomnosti nejstaršího řádu evropského Západu.

²⁰ L. VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna*, s. 27.

²¹ Johannes ZESCHICK, *Das Schicksal der Benediktinerabtei von 1939 bis heute*, in: M. BLÁHOVÁ – I. HLAVÁČEK, *Břevnov v českých dějinách. Sborník z konference pořádané ve dnech 14. a 15. září 1993 Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy u příležitosti milénia břevnovského kláštera*, Praha 1997, s. 135–139.

Opat Štěpán Rautenstrauch (1734–1785), zakladatel opatské knihovny a nejpilnější pořizovatel knih v 18. století. Foto: archiv autora.

Letecký pohled na klášter od jihozápadu, 2016. Foto: René Herzán.

Osudy broumovské konventní knihovny

Jindřich Kolda

Ke svému účelu začal být knihovni sál používán nejpozději od přelomu let 1740 a 1741, kdy Jan Karel Kovář ukončil své práce na rozsáhlé nástrovní malbě. O tehdejšímu vybavení, uspořádání fondu či jeho správě není zachována jediná zmínka. Jisté je pouze to, že sem byly přestěhovány knihy z původního (a Dientzenhoferovou přestavbou zaniklého) knihovniho sálu. Jejich základ tvořil onen díl starší knihovny, který byl zřejmě kvůli válečnému nebezpečí 17. století uložen v Kladsku a díky tomu nevzal za své při ničivém požáru kláštera roku 1664.¹ O dalším vývoji fondu jistě platí, že byl na jedné straně doplňován obvyklými způsoby (nákupy, dary, dědictví), na straně druhé pak pravděpodobně umenšován při dalších velkých požárech kláštera (1684, 1757, 1779). Zprávy z nich pravidelně udávají mezi pohořelými částmi kláštera celý mnichův, kde oheň spolykal veškeré vybavení včetně knih.²

První pokus o sestavení katalogu raně novověké knihovny v Broumově je doložen k roku 1754, kdy byl prací pověřen nově nastupující knihovník Florianus Fux (1705–1760).³ Úspěšné bylo až působení pozdějšího převora Ruperta Strahla (1733–1803) v posledním dvacetiletí 18. století.⁴ Z předmluv k některým svazkům z jeho devítidílného katalogu se dozvídáme bližší informace o tvaru bibliotéky. V 80. letech 18. století byly knihy uloženy v dvaceti třech skříních rozmístěných zřejmě jako dnes na parteru knihovny. Po roce 1794 se hovoří o další desítky skříní na galerii knihovny, která prošla proměnou na začátku 90. let. Od této doby má knihovna následující oddělení, odpovídající povětšinou jednomu regálu:

Prízemí

- I. *S. scripturae et interpretes*
- II. *SS. patres et scriptores eccles.*

- 1 *Conflagrati monasterii nostri Braunae Anno 1664* – NA Praha, f. ŘBB, kart. 49, sign. A XVIII 1.
- 2 Srov. např. zprávu hospodářského správce Johanna Dimblinga z r. 1757 editovanou v Martin MÁDL a kol., *Barokní nástěnná malba*, II., s. 976, č. II/25.
- 3 NA Praha, ŘBB, kart. 213, *Proponenda in capitulo Braunae die 4. Octobris celebranda*.
- 4 Komplexně zpracoval Zdeněk ZAHRADNÍK, *Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence na přelomu 18. a 19. století*, *Východočeské listy historické* 37, 2017. Odtud i informace v dalších řádcích.

- XVII. *Philosophia generalis*
 XVIII. *Philosophia partialis*
 XIX. *Historia universalis et ecclesiastica*
 XX. *Topographia sacra et acta sanctoru*
 XXI. *Historia mixta*
 XXII. *Historia profana*
 XXIII. *Enciclopediae, lexica ac.*

Galerie

- XXIV. *Medici*
 XXV. *Libri prohibiti*
 XXVI. *Breviaria*
 XVII.–XXX. *bez názvu*
 XXXI. *Grammatica*
 XXXII. *Poetica*
 XXXIII. *Rhetorica*

Každá skříň je rozdělena na sedm až jedenáct polic označených odspoda písmeny A–H, v případě menších formátů knih jsou police ještě děleny přídatnými poličkami označenými řeckými literami α – γ . V souvislosti s tím Rupert Strahl zavádí evidenční systém, který byl v Broumově užíván (i pro všechny přírůstky) až do násilného zániku zdejšího řeholního života. Hlavním pořádacím znakem se tu stal obor, do něhož dílo patří (I–XXXIII). Signatura svazku je tvořena pomocí několika součástí: římské číslice značící oddělení/skříň knihovny, písmena příslušné police či přídatné poličky a konečně arabskou číslicí, která uvádí pořadí knihy na polici. Ženevské vydání *Apophtegmat* Münsterova žáka Konrada Lykosthena z roku 1591 má aktuální signaturu XXV.E.β.37: je tak nutné knihu hledat mezi „zapovězenými“ na přídatné poličce při čtvrtém regálu odspodu. Umístění knihy ve skříni odviselo od formátu, typu a barevnosti vazby. Bylo tedy otázkou estetickou – sestava knih jako hlavní „dekorace“ stěn knihovny musela především ladit oku. Svazky tak v souvislosti s rozšiřováním fondu měnily v průběhu let svá místa: např. *Thesaurus Pharmacologicus* (1649), který Rupert Strahl umístil na polici C skříně č. XXIV, se tak do roku 1945 stěhoval celkem čtyřikrát.⁵

Vedle konventní knihovny měli v Strahlových dobách svou oddělenou sbírku knih také opati, sestavenou na počátku „z knih nejdůstojnějších pánů opatů Štěpána a Jakuba“ (1795).⁶ Nejpozději od této chvíle tak bude v broumovském konventu existovat druhá knihovna, která svým významem pro konvent historickou bibliotéku brzy předčila a až do roku 1945 byla živým, doplňovaným a aktivně užívaným fondem. Nutno ještě dodat, že zhruba ve stejné době (1780) v souvislosti s císařskými škol-

Klasicistní nástavec s obsahovým určením ke skříni č. XXXI, 2017. Foto: Sixtus Bolom-Kotari.

⁵ Nejprve měl číslo 26, poté 50, následně 1 na poličce α , kde je nyní veden pod č. 4.

⁶ *CATALOGUS Bibliothecae Abbatialis Braunensis Ex libris A Reverendissimis D. D. Abbatibus Stephano et Jacobo potioram partem comparatis ... MDCCXCV.*

skými reformami z dosavadního řádového gymnázia vzniká veřejná vyšší chlapecká škola.⁷ Pro její účely bylo již roku 1787 v klášteře zaznamenáno 110 titulů,⁸ které se staly zárodkem budoucí školní knihovny. Ta jako třetí díl benediktinského knižního souboru doplnila předchozí dva.

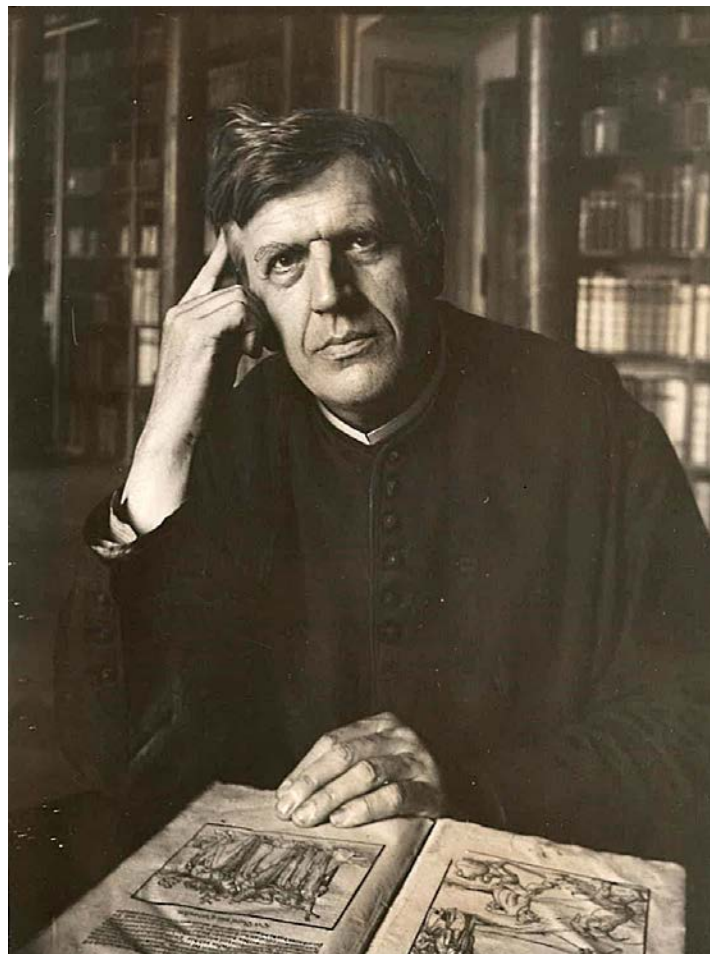
Strahlovy kroky určily dnešní strukturu konventní knihovny. Po převorově smrti zůstala knihovna (na rozdíl od obou zbylých) další půlstoletí bez systematické správy.⁹ „Ke knihovně [měl] každý duchovní otevřený přístup, čímž se stalo, že z ní byla mnohá díla odcizena, (...) velmi mnoho knih bylo dáno na špatná místa a celý knižní fond se stal pro nemožnost nalézt knihy nepotřebným.“¹⁰ Až před polovinou 19. století rozhodl tehdejší opat Rotter o konečné reorganizaci broumovských biblioték. Z opatské do konventní knihovny byla převedena řada méně významných položek, které spolu s pozůstalostmi po zemřelých řeholnicích doplnily zachované knihy ze strahlovských dob. Soupisem a uspořádáním rozšířeného fondu byl pověřen někdejší převor Jeroným Růžička (1794–1884), který svou práci ukončil před rokem 1855. Tím drtivá většina svazků získala svou nynější signaturu a vývoj konventní knihovny byl v podstatě ukončen. V dalších letech knihovna – jak dokládá stopová přítomnost mladší literatury – sloužila především jako exponát. Opatství ji ukazovalo návštěvníkům Broumova jako doklad své slavné minulosti a nejpozději na počátku 20. století tu byly vybrané rukopisy vystavovány ve vitrinách.¹¹ Poslední sporadické zásahy do fondu přineslo působení posledního broumovského knihovníka Vincence Maiwalda (1862–1951), který ke knihovně sestavil dnes neznámý lístkový katalog.

- 7 Timotheus Anton MATAUSCHEK, *Geschichte des Gymnasiums der Benediktiner in Braunau*, Prag 1863, s. 16.
- 8 SOA Zámorsk, f. VS Broumov, kart. 139, *Inventarium über die (...) sowohl in der Prelatur als auch in den Convente befunden Pretiosen (...)*.
- 9 Dle katalogů byla doplněna pouze o tři nové položky (z let 1803, 1810 a 1826). Za vyhledání knih patří dík Evě Vodochodské.
- 10 Předmluva k I. svazku (A–L) katalogu z r. 1854, překlad v L. VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna*, s. 51.
- 11 NA Praha, Památkový úřad Vídeň, kart. 6, Broumov.

Začátek druhého oddílu z katalogu patristických knih knihovníka Ruperta Strahla z roku 1780, 2018.
Foto: Jan Dolejší & Eva Vodochodská.

*Básník a broumovský řeholník Sigismud Bouška (1867–1942)
při studiu v knihovně, 30. léta 20. stol. Foto: archiv Klášter
Broumov.*

Roku 1950 byl prázdný klášter přeměněn v internační tábor pro řeholníky ze zrušených konventů. Po jistém váhání bylo rozhodnuto, že stará knihovna zůstane „jako kulturně a historicky cenná památka“ zachována jako celek přímo na místě.¹² Roku 1952 byla předána do péče Krajské vědecké knihovny v Hradci Králové, v jejíž správě zůstala s krátkou přestávkou na konci 50. let až do roku 1992.¹³ V 70. letech byla částečně katalogizována.¹⁴ Po otevření kláštera veřejnosti se knihovna stala součástí prohlídkového okruhu.

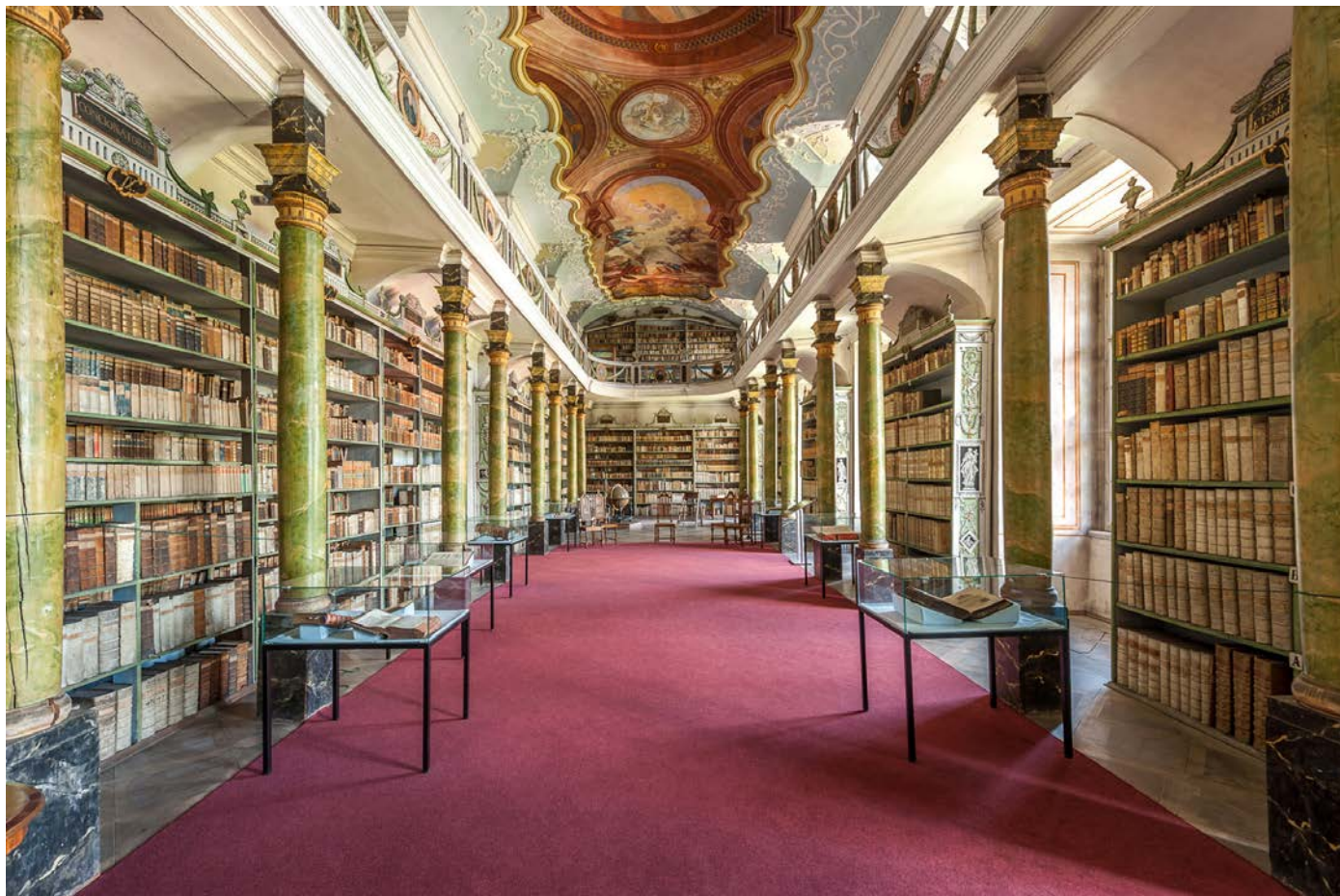
Až na nepatrné zbytky byla na přelomu 40. a 50. let zcela zničena někdejší opatská knihovna. Od dubna do srpna 1950 bylo z Broumova odvezeno na deset nákladních aut knih do bývalého kláštera redemptoristů v středočeském Obořišti, odkud šly vzápětí do Kadaně a v 1. polovině roku 1951 do strahovského kláštera.¹⁵ Zde probíhalo centrální třídění svezených řádových knihoven pro účely různých vědeckých a vzděláva-

¹² NA Praha, fond Státní úřad pro věci církevní, kart. 5, Zápis z jednání v klášteře Broumov 10. 8. 1950.

¹³ Jiřina KÁDNEROVÁ, *Rozhovor s Mgr. Evou Svobodovou, ředitelkou studijní a vědecké knihovny v Hradci Králové. 2. část*, in: <https://www.svkkk.cz/cs/ctenar/clanek/205> (staženo 29. 12. 2018).

¹⁴ Lístkový katalog o 4600 položkách byl roku 1992 předán břevnovským benediktinům – Tamtéž. V současné době je zřejmě nezvěstný.

¹⁵ NA Praha, f. SÚVC, kart. 5, Zpráva o svozu klášterních knihoven ke dni 19. února 1951.

Broumovská konventní knihovna, 2016. Foto: Jaroslav Winter.

cích institucí, nevyužité knihy šly do stoupy. Na Strahově stopa opatského knižního fondu z Broumova definitivně končí. Podobný osud potkal zřejmě i knihovnu gymnaziální, jejíž německý fond byl pro účely poválečné výuky v Československu zcela nevyužitelný. Ztráty, k nimž v této době došlo, jsou nenahraditelné. Podle odhadů se jedná až o dvacet tisíc svazků.

Současná podoba a stav broumovské konventní knihovny

Eva Vodochodská, Jindřich Kolda

Broumovská historická knihovna je od 90. let minulého století přístupná jako součást všech prohlídkových okruhů kláštera. Počet návštěvníků, kteří na komentované prohlídce zavítají, neustále roste – v roce 2017 se jednalo o více než 42 tisíc osob.¹ V omezeném režimu je knihovna otevřena i badatelům, kteří zde objevují dosud opomíjené stránky benediktinské knižní kultury v nejširším slova smyslu.² Intenzivnějšímu badatelskému provozu prozatím brání nedostatečné zázemí v podobě vybavené badatelny. Knihovna zatím bohužel nemá příslušného odborného pracovníka (knihovníka, archiváře), který by se zde zabýval každodenní nutnou péčí, byl oporou všem zájemcům o výzkum zdejšího dědictví a sám se vědecky zabýval zdejší historií.

Po vyhnání benediktinů z Broumova v roce 1950 nebyla knihovně věnována náležitá péče. Vedle zanedbání knihovnické práce se prostoru nedostávalo ani průběžné údržby. První zásah po dlouhých letech přinesl až projekt *Vzdělávací a kulturní centrum Broumov – revitalizace kláštera* (2013–2015), v jehož rámci byla rekonstruována část konventu. Zaměření projektu a získané evropské finance umožnily v roce 2014 restaurování nástropní fresky Dvanáctiletý Ježíš v chrámu, Oslava Boha Otce a svatého Ducha a Proměnění Páně na hoře Tábor od Jana Karla Kováře (1709–1749) spolu se štukovou výzdobou stropu.³ Přípravuje se také další fáze obnovy knihovního sálu, která by se měla týkat knižních regálů a podlah. Odpovídající dotační titul se hledá.

Od roku 2016 probíhá v rámci projektu *Brána moudrosti otevřená: Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad* v programu Národní a kulturní identity (NAKI II) odborný průzkum historického fondu. Základním cílem projektu je jeho komplexní a detailní poznání. Každý svazek je podrobně prozkoumán a popsán. Získané poznatky jsou ukládány do katalogu, který pracuje v integrovaném knihovním systému ALEPH. U všech knih jsou zjišťovány základní identifikační údaje

¹ Za informaci patří poděkování Kateřině Ostradecké z Agentury pro rozvoj Broumova.

² Např. Dagmar ŠTEFANCOVÁ, *Notované fragmenty druhotně použité na vazbách knih z benediktinské klášterní knihovny v Broumově*, *Opus musicum*, roč. 50, 2018, č. 4, s. 6–28. nebo Krisztina RÁBAI, *The Medical Collection of the Benedictine Library in Broumov*, nepublikovaný konferenční příspěvek.

³ Nástropní malba byla restaurovaná Davidem Zemanem a Lucií Bartůňkovou, kteří také doplnili chybějící omítku a nápis v dolní části motivu Dvanáctiletý Ježíš v chrámu. Viz Martin MÁDL – Radka HEISSLEROVÁ – Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – Štěpán VÁCHA a kol., *Barokní nástěnná malba v Čechách: Benediktini*, Praha 2016, I, s. 396.

*Vjuka studentů archivnictví z Univerzity Hradec Králové v prostorách knihovny, 2017.
Foto: Sixtus Bolom-Kotari.*

*Restaurování nástropní fresky
a štukové výzdoby v roce 2014.
Foto: archiv Klášter Broumov.*

*Odborné ošetření knižní vazby,
2018. Foto: Jan Dolejší & Eva
Vodochodská.*

jako autoři, název díla, místo a rok vydání či údaje o tiskařích. V případě broumovských bohemic je pozornost navíc soustředěna i na výzdobu knih a typografické prvky, z nichž je postupně budována speciální databáze. Vedle toho jsou sledovány také vlastnické značky a poznámky (exlibris, supralibros), které by měly napovědět, z jakých fondů a jakými cestami se knihy dostávaly do majetku benediktinů. Některé části knih jsou digitalizovány. Potvrzuje se, že fond konventní knihovny obsahuje snad všechny typové segmenty raně novověké bibliotéky jako rukopisné knihy, prvotisky, paleotypy nebo tzv. zlomky. Získané údaje jsou postupně zpřístupňovány v elektronickém katalogu na webových stránkách Moravské zemské knihovny.⁴ Vznikne tak po více než 150 letech od působení posledního všestranného katalogizátora Jeronýma Růžičky přesný a moderní katalog knihovny, který umožní další badatelské využití dědictví břevnovsko-broumovských benediktinů.

Zároveň je knižní sbírka revidována restaurátory, kteří provádějí důkladný průzkum fyzického stavu jednotlivých svazků a jejich případného poškození. Veškeré svazky v knihovně procházejí postupně základním ošetřením, ty zvláště poškozené a ohrožené jsou pak konzervovány a restaurovány v ateliéru Fakulty restaurování Univerzity Pardubice se sídlem v Litomyšli.⁵ Každému zásahu předchází podrobný průzkum

⁴ Katalog Moravské zemské knihovny [online]. [cit. 2018-11-14]. Dostupné z: <https://vufind.mzk.cz/Search/Advanced>.

⁵ Viz příspěvky ve IV. oddíle tohoto katalogu.

Měření typografické výzdoby pro účely elektronické databáze, 2018. Foto: Jan Dolejší & Eva Vodochodská.

a dokumentace stavu knihy, zejména co se týče závažnosti poškození materiálu – pergamentu, papíru, usně a dalších. Zvláštní pozornost je věnována poškozením vazeb (deskám, stavu pokryvu apod.), včetně korozních projevů knižního kování. Jsou též odebrány stěry pro zjištění mikrobiologického napadení a vzorky pro identifikaci materiálů, např. barevných vrstev, usní či kapitálek. Prioritní snahou je prostřednictvím těchto zásahů zastavit degradační procesy, které ohrožují jednotlivé svazky. Vedle toho restaurátoři věnují v rámci vlastních dlouhodobých výzkumů pozornost i jednotlivým typům knižních vazeb a jejich vývoji.⁶

V rámci projektu *Brána moudrosti otevřená* jsou též sledovány klimatické podmínky uložení knihovního souboru. Od roku 2017 jsou v knihovně rozmístěna čidla, která v různých místech měří relativní vlhkost a teplotu, druhotně též rosný bod. Zvláštní pozornost je věnována rohům sálu, kde obvykle dochází ke kondenzaci vlhkosti vlivem prostupu tepla z vnějšího pláště. Již první výsledky ukazují, že knihovna vykazuje poměrně stabilní klima, co se týká relativní vlhkosti. A to přesto, že prostor není žádným způsobem temperován, ani nijak upravován, takže teploty zde v závislosti na vnějším počasí stoupají v letním období až k 25 stupňům, naopak v zimě klesají až na mínus 5 stupňů.⁷

Pozitivní roli zde sehrávají především původní vápenné omítky, které zajišťují výbornou akumulaci vlhkosti, čímž stabilizují vnitřní klima knihovny a vytvářejí poměrně vhodné podmínky pro uložení knižních svazků. Praktickým výstupem tohoto měření by mělo být mimo jiné stanovení optimálního větracího režimu knihovny, který se bude moci stát podkladem pro péči o jiné památky tohoto typu.

Shromážděné poznatky budou předány správcům knihovny, aby podpořily efektivní péči o toto výjimečné kulturní dědictví.

- 6 Např.: Lucia ULBRÍKOVÁ, *Zušlechtěné papíry a kniha. Jejich vývoj a použití v knize na příkladech z fondu benediktinské knihovny v Broumově*, Litomyšl 2017, nepublikovaná diplomová práce; Kateřina BÁRTOVÁ, *Renesanční knižní vazba. Její vývoj na příkladech z fondu benediktinské knihovny v Broumově*, Litomyšl 2017, nepublikovaná diplomová práce; Marianna GLUŠTÍKOVÁ, *Knižní kování na vazbách z fondu benediktinské knihovny v Broumově. Vývoj a použití na knižní vazbě, problematika konzervace a restaurování*, Litomyšl 2017, nepublikovaná diplomová práce.
- 7 Za informace patří dík Dipl. Ing. Otto Sládkovi, Ph.D. z firmy Kybertec, která spolupracuje na řešení projektu *Brána moudrosti otevřená*.

Knižní fondy

Knihy v benediktinském řádu

Lucie Heilandová, Jindra Pavelková

Vztah benediktinů ke knize upravuje nejen jejich řádová devíza: *Ora et labora* (modli se a pracuj), ale také řehole, kterou pro řád sestavil jeho zakladatel sv. Benedikt z Nursie (asi 470–asi 543). Řehole ve 48. kapitole¹ stanovuje povinnost číst a studovat, primárně Písmo,² což v kláštorech posléze vedlo k rozvoji kultury knihy. I vlastní pojetí práce se posléze přesunulo více na studium a vědu,³ i když manuální práce z klášterů nikdy nezmizela. Z biblických a obecně teologických studií se benediktinský zájem postupně posunul i k dalším vědním uměním, pro zajištění studijních materiálů byly zakládány nejprve rukopisné knihovny, doplňované po vynálezu knihtisku v 15. století ve velké míře knihami tištěnými.

Pro kláštery byly knihovny samozřejmostí, jejich zárodkem bývaly většinou knihy, které si první komunita přinesla ze svého mateřského kláštera; dosti často mohl knižní fond hned na počátku obohatit světský (panovník, šlechta) zakladatel kláštera. K rozšiřování fondu docházelo při příchodu nových členů, čas od času si na klášter vzpomněli i ti bratři, kteří odešli zastávat některou z významných duchovních funkcí mimo řádové zdi.

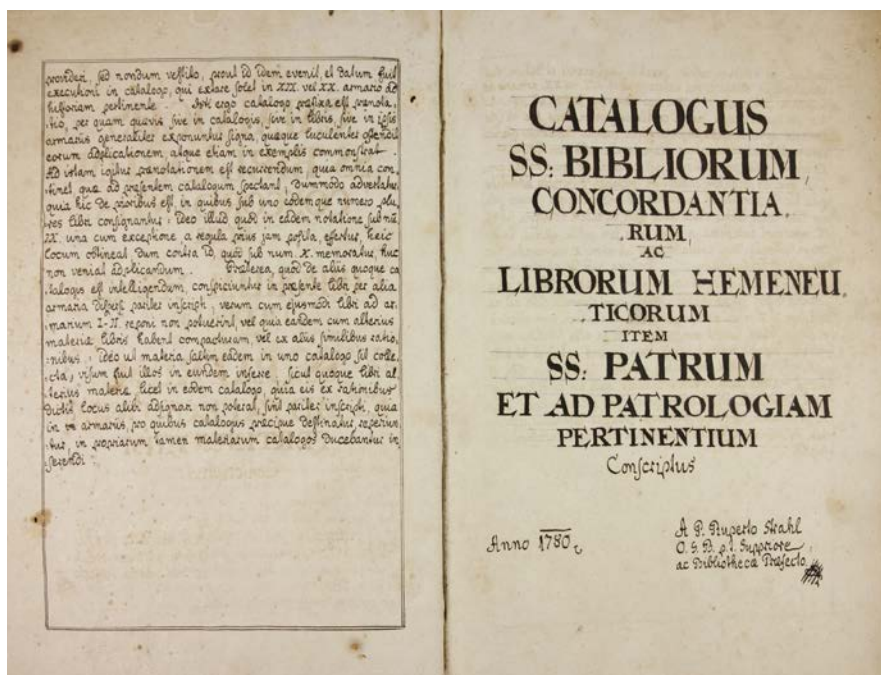
Hlavním zdrojem knih se však pro klášter stávala zejména vlastní produkce. Knihy byly v kláštorech nejprve opisovány, v mladší době spolupracovaly kláštery s tiskárnami, podporovaly jejich vznik, nebo je samy zakládaly. Vedle schraňování studijní literatury se benediktini velmi aktivně podíleli na jejím vzniku, mnozí řádoví příslušníci se stali předními odborníky v oborech teologie, práva, historie, historiografie a dalších. V kláštorech fungovaly domácí řádové školy, které se na mnoha místech přeměnily v univerzity, jež fungují dodnes. Školy byly samozřejmě nemyslitelné bez potřebných studijních materiálů – knih napsaných učiteli či opsaných studujícími členy řádové komunity.⁴

¹ *Regula Benedicti. Řehole Benediktova*, Praha 1998, s. 115–119.

² Georg HOLZHERR, *Řehole Benediktova, uvedení do křesťanského života (komentář)*, Praha 2001, s. 157.

³ Tamtéž, s. 158.

⁴ Vladislav DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Univerzitní knihovny v Brně*, Brno 1972, s. 6–7.

Titulní list jednoho z katalogů broumovské klášterní knihovny vyhotovený knihovníkem Rupertem Strahlem v roce 1780. Foto: Anna Holešová a Eva Vodochošská.

Knihovní fondy se rozrůstaly velice pozvolna – rukopisná kniha byla na svou výrobu poměrně nákladná a především zdlouhavá. Ani vynález knihtisku rozrůstání fondů příliš neurychlil. Ne každý klášter si mohl dovolit investovat do knih, zvláště když po husitském období velká část z nich obnovovala poničené budovy. Prakticky až do 18. století tak byly knihovny benediktinských klášterů odkázány na vztahy jejich představených a jednotlivých bratří se světem mimo klášterní zdi. Svým působením na poli věd navazovali benediktini kontakty s učenými členy laického světa a tyto kontakty leckdy znamenaly jedinou možnost knižní akvizice. Zejména v době barokní, v době fungování tzv. učených společností (např. Societas incognitorum v Olomouci⁵) navazovali řádoví příslušníci hojně vztahy s barokní šlechtou a mnohdy měly tyto kontakty za následek opětovné rozrůstání se klášterních knihovních fondů případně finanční podporu na nákup knižních novinek.

Knihovny bývaly ve svých počátcích součástí zákristií, neboť obsahovaly zejména liturgické knihy. Již ve 12. století se skladba knihoven rozšiřuje a vedle knih liturgických, spisů církevních otců a světské literatury se objevují i díla z oblasti církevního práva. Jakmile se klášterní knihovna rozrostla, bývala jí vymezena vlastní prostora a v zákristiích zůstávaly jen knihy potřebné pro bohoslužbu. Tyto samostatné prostory mohly knihovny sdílet společně s archivy a obvykle se nacházely nad refektářem (jídelnou), aby tak byla „strava duchovní nad tělesnou“.⁶

⁵ Oldřich KRÁLÍK, *Olomoucká Societas incognitorum*, Olomouc 1947.

⁶ Tamtéž, s. 6.

Titulní list nejstaršího českého překladu řehole sv. Benedikta z Nursie do češtiny pořízeného rajhradským proboštem Bonaventurou Pitrem (1708–1764).
KBOR, sig. R-K. II. b. 18.

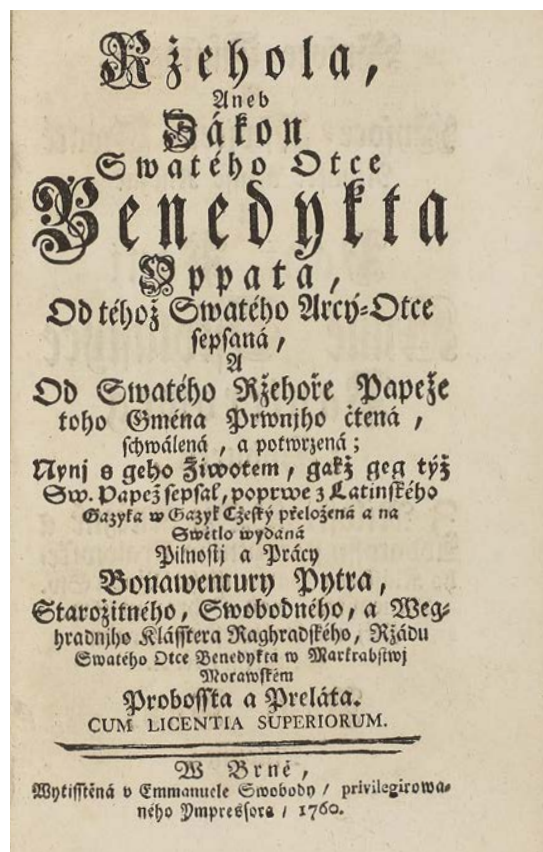
Až do 16. století byl pro uložení knih v knihovnách obvyklý systém pultů, na kterých byly svazky položeny a kvůli bezpečnosti mohly být i připoutány řetězem.⁷ I když byly pro knihovny zřízeny regály, nestály v nich knihy tak, jak jsme zvyklí dnes, ale hřbetem ke stěně – proto také na starších svazcích nalézáme na ořízce jméno autora a zkrácený název díla. Teprve v 17. století se regálové vybavení knihoven stalo obvyklým a kláštery začaly budovat typické knihovní sály, které svého rozmachu dosáhly zejména v barokní době.

Klášteří knihovníci v této době často stále zastávali i funkci archi-
vářů či sekretářů, nemůžeme se proto divit, že mnohdy byly nejstarší rukopisy již dále nepoužívané, součástí archivů. Protože se jednalo o velmi důležitou funkci, mohla jejich náplň práce upravovat řádová statuta, což se ovšem u benediktinů dělo jen velmi zřídka.

Od konce 17. století se setkáváme také s nejstaršími katalogy knihoven. Jejich vznik byl dán prostou snahou orientovat se v rozrůstajícím se knihovním fondu. Katalogy dělily fond do 10 oborů a v jejich rámci byly knihy zapsány abecedně podle příjmení autora. Za každým oddílem bylo vynecháno místo na dopisování nových položek. V okamžiku, kdy byly tyto volné listy popsány, bylo nutno přistoupit k založení nového katalogu a všechny stávající svazky do něj přepsat.⁸ Teprve od začátku 19. století se začínají v knihovnách objevovat lístkové katalogy, které usnadnily práci s knihovním fondem.⁹

Vztah benediktinů ke knihám se projevuje i v zachycení historie – buď řádové, nebo konkrétního řádového domu. Pro středověk známe klášterní kroniky, v případě benediktinů se traduje existence tzv. kroniky třebečské, z česko-moravského prostředí existují Letopisy hradištko-opatovické.¹⁰ Historie vlastního domu však byla zaznamenávána v každém benediktinském klášteře, i když z počátku se tak dělo formou kalendárií se jmény zemřelých spolubratřích, klášterních zakladatelů a donátorů. Klášterní komunita tak každý den vzpomínala na své členy a uchovávala si jejich jména, případně činy v paměti. Tato tradice se v klášterech udržela dodnes. V 18. století jsou seznamy minimálně řádových představených součástí každého spisu pojednávajícího o dějinách kláštera.

Celořádovou snahu o poznání vlastní historie můžeme v českém prostředí ve velké míře zaznamenat v 18. století, a to v osobě Magnoalda Ziegelbauera (1688–1750) a jeho spolupracovníka Olivera Legiponta (1698–1758). Tím, že benediktinský řád není centralizovaným uskupením, ale je tvořen samostatnými řeholními domy, byl stav poznání

7 Jiří CEJPEK – Jan ČINCĚRA – Ivan HLAVÁČEK – Pravoslav KNEIDL, *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha 2002, s. 49.

8 U rajhradské knihovny evidujeme z tohoto důvodu osm svazků vzniklých v průběhu 18. století, z nichž nejstarší je z roku 1703. Viz Vladislav DOKOUPIL, *Soupis rukopisných fondů Univerzitní knihovny v Brně. 4. Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě*, Praha 1966.

9 Zde více viz Jindra PAVELKOVÁ, *Nové regály, repertáře, lístkové katalogy a spousta knih všude kolem*, in: Lucie HEILANDOVÁ – Richard MAHEL – Jindra PAVELKOVÁ – Eva RICHTROVÁ, *Posledních dvě stě let*, Brno 2013, s. 12–26.

10 Josef EMLER, ed., *Fontes rerum bohemicarum 2*, Praha 1874.

Magnoald Ziegelbauer, opat benediktinského klášteřa v Broumově (1689–1750). Foto: PELCL, František Martin. Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken. Erster Theil. Prag: bey Wolfgang Gerle, Buchhändlern, 1773, vyobrazení za s. 108. Strabem v roce 1780. MZK, sig. ST2-0006.264,3,B.

vlastní historie v každém klášteře jiný. Archivy byly spravovány každým řádovým domem zvlášt, maximálně pro podřízená proboštví za klášter jako celek (i když známe i případy uchovávání dílčích archivů v podřízených proboštvích). Výjimku z pravidla na našem území představuje klášter v Rajhradě, který sice měl v období od konce 13. století až do roku 1813 status proboštví podřízeného Břevnovu, ovšem s podstatně větší mírou samostatnosti, než tomu bylo u jiných proboštví u nás. Rajhrad vždy spravoval vlastní archiv a budoval samostatnou knihovnu.

Další obdobné projekty jako ten Ziegelbauerův známe alespoň pro rakouskou řádovou provincii až z 19. století. Na rok 1880 připadalo výročí 1400 let od narození sv. Benedikta, a proto se představení čtrnácti benediktinských klášterů habsburské monarchie a Bavorska rozhodli začít v roce 1880 vydávat časopis, který měl mimo jiné shromáždit odbornou produkci příslušníků řádu. Časopis začal v roce 1880 opravdu vycházet, a to pod názvem *Wissenschaftliche Studien und Mittheilungen aus dem Benediktiner-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik*. Do roku 1910 byla hlavní redakce v klášteře v Rajhradě, od roku 1911 se vydání ujalo arciepatství v Salzburku, dnes je časopis (s upraveným názvem) vydáván Bavorskou benediktinskou akademií v Mnichově. Druhým bodem, o kterém bylo rozhodnuto na zasedání v roce 1876, byla příprava publikace věnované historiografii v benediktinském řádu. Publikace vycházela z původního konceptu Magnoalda Ziegelbauera, s ohledem na její předpokládaný rozsah byla ovšem nakonec omezena jen na léta 1750–1880. Jedním z redaktorů a korektorů svazku byl rajhradský řeholník Maurus Kinter.¹¹

¹¹ Jindra PAVELKOVÁ, *Počátky odborné revue Studien und Mitteilungen zur geschichte des benediktinerordens*, in: *Studia Bibliographica Posoniensia* 2016, Bratislava 2016, s. 96–101.

Tištěná kniha v 15.–19. století a její podoba

Lucie Heilandová, Jindra Pavelková

V evropském prostředí se již ve 12. století setkáváme s nápisy vytištěnými či vytlačenými jednotlivými razidly. Razidla s literami používali např. knihaři pro slepotisk označující svazek či jeho obsah a také při tisku na látku. Již před vynálezem knihtisku, který je datován rokem 1440, se setkáváme s jednolistovými dřevorezovými tisky, na nichž se nejčastěji objevovaly biblické motivy a obrazy světců.¹ Spojením několika deskotisků vznikaly blokové knihy, které byly charakteristické zejména pro německé a nizozemské prostředí.² Vynálezce knihtisku Johann Gutenberg (1397/1400–1468) využil svých zlatnických zkušeností. Samotný Gutenbergův vynález vycházel z principu tisku z výšky a sestával se z kombinace několika dílčích objevů a inovací. Johann Gutenberg využil pro tisk jednotlivých liter sestavovaných do řádků a stránek, jež je možno otiskovat pomocí tiskařské černě na tiskařském lisu a po otištění sazbu rozmetat a litery znovu použít.³ Knihotisk přinesl mechanické rozmnožování textů a rychlé šíření informací.

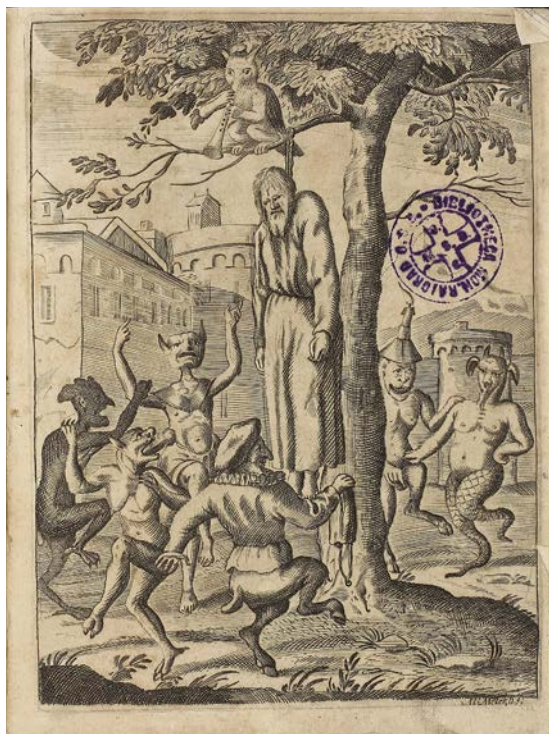
Tisky vydané do 31. prosince 1500 se nazývají prvotisky (*inkunábule* – z *lat. in cunabulis* – v kolébce, v plenkách) a svou podobou se v počátku snažily maximálně napodobit psanou knihu. Prvotní tiskové písmo vychází z psacího písma, kdy Johann Gutenberg použil pro tisk frakturu, k níž byly postupně přidány bastarda, antikva a další tisková písmena, která byla v případě národních textů doplněna také diakritikou. Prvotisky zpočátku vychází z podoby rukopisných kodexů, nemají titulní stranu ani autorské a tiskařské určení, které se postupně objevuje v kolofonu nacházejícím se na konci tisku. S prvním kolofonem a prvním tiskařským signetem setkáváme v tiscích vydávaných Gutenbergovým žákem a pozdějším majitelem Gutenbergovy dílny, Petrem Schöffferem.⁴ Johann Gutenberg standardizoval délku řádku i mezer mezi slovy. Tiskaři prvotisků dodržovali ustálené členění textu, dvousloupcově se např. tiskly biblické či právní texty, jednosloupcově pak díla antických

¹ Nejstarší datované dřevorezy jsou bruselská Madona z roku 1418 a svatý Kryštof z roku 1423.

² Rozkvět blokových knih nastal mezi lety 1460–1480 v Německu a Nizozemí. Blokové knihy obsahově sledují kontinuitu rukopisných knih a obrazové zobrazení ve většině případů převažuje nad textem, kdy se používaly běžně známé obrazové cykly. V podobě blokové knihy byly např. vydány obrazy z Apokalypsy, příběhy krále Davida nebo Bible chudých (*Biblia pauperum*), na jejichž stránkách byly obrazy ze Starého a Nového zákona doplněny postavami proroků a biblickými citáty. Jediný exemplář blokové knihy nacházející se v ČR je uložen ve sbírkách Moravské zemské knihovně v Brně. Elke PURPUS – Cornelia SCHNEIDER – Sabine MERTENS, *Blockbücher des Mittelalters: Bilderfolgen als Lektüre: Gutenberg-Museum, Mainz, 22. Juni 1991 bis 1. September 1991*, Mainz am Rhein 1991.

³ Johann Gutenberg po řadě pokusů vynalezl lící stroj na odlévání identických liter z jedné matrice a liteřiny sestávající se ze směsi olova, cínu a antimonu. Po vysazení liter byla sazba umístěna do lisu, Gutenberg a po něm další tiskaři pro tisk použili vřetenový lis využívaný např. při lisování vína. Na sazbu byla pomocí tamponů nanesena tiskařská barva namíchaná ze sazí a lněné fermeže. Po vytištění potřebného množství byla sazba rozmetána a litery i typografické ozdoby mohly být použity znovu.

⁴ Petr VOIT, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 793.

Frontispis a titulní list díla: Abraham a Sancta Clara, JUDAS Der Ertz-Schelm, Für Ehrliche Leuth... vydaného v Salzburgu Melchiorem Haanem roku 1688. KBOR, R-C.I.ee.1.

autorů. Při tisku vynechávali prázdná místa pro domalování iniciál či iluminací, jejichž doplnění bylo svěřeno profesionálním iluminátorům a rubrikátorům nebo si je majitelé domalovali sami, což byl většinou i případ klášterů, v nichž se nacházelo fungující skriptorium. Není ale žádnou výjimkou, že se setkáme s prvotisky bez dodatečných rukopisných zásahů s vynechanými místy čekajícími na domalování iniciál či iluminací. V prvotiscích nacházejících se dnes ve fondu rajhradského i broumovského kláštera se nejčastěji setkáme s iniciálami a rubrikacemi domalovanými červenou a modrou barvou, ale objevují se zde i malované a zlacené ústřední iniciály nebo iluminace.

Od 70. let 15. století dochází k emancipaci tisku od rukopisné knihy a zcela odpadávají jakékoliv pozdější zásahy rukou rubrikátorů či iluminátorů. Neoddělitelnou součástí tisku se stává titulní strana, snižuje se počet používaných ligatur, iniciály se propojují s vlastní sazbu, do které začínají být začleňovány typografické ozdoby či dřevořezové ilustrace. Koncem 15. století se tak postupně ustavuje podoba tištěné knihy.

Tisky s datem vydání od 1. ledna 1501 do roku 1800 nazýváme staré tisky.⁵ V průběhu 16. století se z knihy stal užitečný předmět dostupný

⁵ Hranice pro staré tisky vytyčená rokem 1501 byla vytvořena uměle již v 17. století a neznamenala výrazný předěl v technice či výtvarném zpracování tištěné knihy, ke kterému docházelo postupně.

širokému čtenářskému publiku, pro které se čtení stalo základní kulturně-společenskou nezbytností. Vynález knihtisku znamenal přelom v možnostech šíření informací, zpřístupnil poznání širokým vrstvám a pomohl budovat vzájemné styky učenců z různých oborů. Již od 15. století se zvyšuje nabídka knih na trhu a zároveň roste i poptávka po knihách nejen z řad vzdělavců, ale i měšťanského obyvatelstva. Renesanční kniha definitivně opouští od nápodoby rukopisné knihy a získává strukturu a podobu, kterou si udržela až do 19. století. Publikace se prezentuje prostřednictvím titulního listu, na němž se nachází nejen titul daného díla, ale také autorské a vydavatelské údaje. Pro 16. století je charakteristická jednoduchá úprava titulního listu, na němž je název doplněn impresem nacházejícím se u dolního okraje. Orámování titulního listu poprvé použil štrasburský tiskař Johann Schott asi v letech 1510–1511. Rámce se postupně přesouvají i do tištěného textu, kde jimi byly zdobeny úvody a začátky kapitol. V průběhu 16. století byly tyto rámce nahrazeny lištami, linkami nebo vlysy sestavovanými z drobných typografických ozdůbek či jako větší štoček. Dřevořezové štočky mohly být vyřezávány jako celek nebo části, z nichž se následně daly vytvořit harmonické kompozice s geometrickými, rostlinnými, zoomorfními i figurálními motivy.⁶ Tištěný text byl doplněn i dalšími dekorativními prvky, ať již se jednalo o iniciály, verzálky nebo viněty nacházející se na konci oddílů a kapitol a vyplňující volný prostor, tzv. horror vacui. Také podoba vinět byla velmi pestrá, a ačkoliv se původně jednalo o ozdobný prvek vyplňující hluchá místa na konci kapitol, staly se viněty záhy nositelem symboliky a jejich vzhled často reflektoval módní i umělecké trendy, vycházely z emblematicky a pracovaly se symboly a alegoriemi.⁷ Viněty objevující se v renesančních i barokních knihách mají rozmanitou podobu i velikost, jsou složeny z ornamentů, pletenců nebo stuh, jsou tvořeny květinovými dekoracemi, krajinnými motivy, vázami, festony, emblémy, erby, maskarony, zvířaty, putti, antickými náměty, alegoriemi, postavami světců apod. Zatímco litery si tiskaři až do 16. století odlévali sami, dřevořezové štočky si často nechávali vyrábět na zakázku nebo je kupovali v zavedených písmolijnách.

Nedílnou součástí renesančních i barokních knih se staly ilustrace a obrazové přílohy. Vedle dřevořezů, které umožňovaly tisk současně s textem, a proto bývaly využívány nejen pro ilustrace zakomponované do textu, ale také pro tisk dekorativních prvků, např. vlysů a vinět, se od druhé poloviny 16. století v tiscích objevují mědirytiny, které musely být do knihy natištěny dodatečně, a proto se s nimi setkáváme především na celostránkových obrazových titulních listech či frontispisech, které tvoří grafický protějšek typografického titulního listu. Frontispis se v barokních tiscích často stává jedinou ilustrací nacházející se v publikaci a jeho prostřednictvím se nejen dané dílo prezentuje, ale i prodává.

⁶ „Nově se ve vlysech vyskytuje poprsí nebo znaky a monogramy panovníků (Rudolfa II., Ferdinanda III., Karla VI.), z dalších světců Václava a v prvních desetiletích po svatořečení velmi často Jan Nepomucký i se scénami z jeho legendárního života. Často vlysy obsahovaly jezuitské a mariánské symboly a monogramy, ztrácejí se z nich náměty biblické. Od 17. století jsou velmi čteně zastoupeni čtvernožci, ptáci, ryby a hadi, a později i včelí úly (též jako symbol svornosti), ale také dávná bájná zvíř, Pegas, Pelikán, Fénix. K pohledům na exteriéry přibývají lovecké scénérie s vodním ptactvem, vodotrysk s delfíny, fontána s tritóny, park a průhled zahradou. Časté jsou také mísy, koše a vázy s ovocem a s květinami a řada dalších úhledně vyvedených motivů. Zvláštní zmínku zasluhuje, že do vlysů bývají umístěny také nápisy a krátké přípovědi, většinou latinské, nejen náboženského charakteru, a že zejména pro rokokovou výzdobu je charakteristický motiv knihy...“ Miriam BOHATCOVÁ, *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha 1990, s. 301.

⁷ František HORÁK, *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*, Praha 1948, s. 127–133; M. BOHATCOVÁ, *Česká kniha*, s. 146–153.

Ukázka titulního listu z 16. století s tiskařským signetem v podobě bájeného gryfa, který odkazuje na jméno tiskaře. Biblia sacra. Vydáno v Lyonu Antoinem Gryphiem roku 1569. KBOR, R-A.I.c.23.

Nejčastěji se proto na frontispisech objevují ilustrace s alegorickým výjevem spojeným s obsahem díla či oborem, kterým se daná publikace zabývá. Vedle toho se na frontispisu hojně setkáme také s dokumentačními mědirytinami nebo portréty osobností, o kterých spis pojednává, portréty autorů či dedikantů, které jsou mnohdy doplněny alegorickými scénami či personifikacemi prezentujícími charakterové vlastnosti zobrazeného.

Vedle frontispisu a titulního listu se s mědirytinami setkáme i na přílohách vtištěných na samostatných listech a následně vevázaných do knih. Tisky 17. a 18. století nabízejí řadu nových témat a oborů,

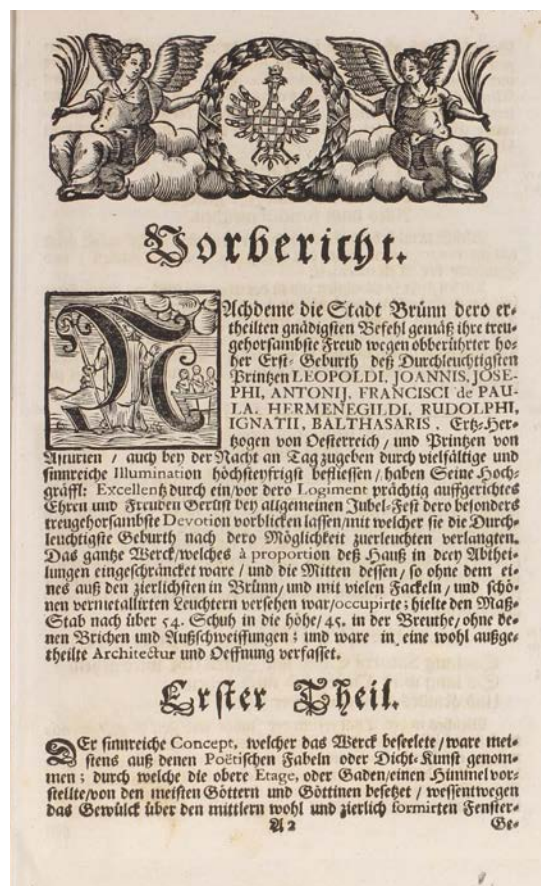
Vlys a iniciála brněnské tiskárny Jana Františka Svobody s moravskou orlicí ve středu. CeLebratI DeorVM PLaVsVs, EDITO IOVIS AVSTRIACI INCREMENTO. Vydáno v Brně Janem Františkem Svobodou roku 1716. KBOR, R-P.F.48, přív.23.

o nichž pojednávají. Vedle textových děl se vydávají nákladné obrazové publikace, velice oblíbené jsou atlasy nebo kosmologie. Autory mědirytin se staly profesionální rytci, kteří přestali být jen zručnými anonymními řemeslníky a vedle knižních ilustrací se zaměřovali především na vydávání volné grafiky.⁸

Knihtisk plynule navázal na předchozí období, úprava tisků a samotný knihtisk byl od počátku 17. století až skoro do konce 18. století ovlivněn barokním slohem. „Uplatňuje se od frontispisu, přes titulní list, v ilustracích často vkládaných do barokních rámců, až po různé viněty a ozdoby. Barokní titulní list je mnohomluvný, někdy mu nestačí jedna strana, pokračuje na druhé i třetí straně. Frontispis a ilustrace jsou v barokní knize vesměs mědirytové, z větší části celostránkové.“⁹ Barokní touha po monumentalitě se odráží i v knižní produkci a její výzdobě. Typografie barokních knih kombinuje různé druhy i velikosti písma, z písma se sestavují obrazce, v nápisech se objevují chronogramy a dekorace nepřehlédnutelně doplňují text a zvýrazňují vlastní sazbu. V 17. století byly dějiny knihtisku ovlivněny třicetiletou válkou, která zasáhla evropské dějiny nejen politicky, ale i hospodářsky. Ubylo čtenářů, poklesla i jejich solventnost. Tiskaři se dané situaci přizpůsobili a vydávali jak nákladnější tisky vysoké typografické úrovně doprovázené mědirytinovými přílohami, tak knihy tištěné na méně kvalitním papíře bez větších typografických ambicí, kdy bylo často používáno starší tiskové písmo, jednoduché iniciály nebo letité, zhrublé dřevorezové štočky, jejichž vazba na text nebyla podstatná.

V polovině 18. století se postupně mění celá podoba knihy a její výzdoba a knihtisk opouští od barokní okázalosti. Četba se stává privátní záležitostí, zmenšuje se formát knih a objevují se nová témata. „Tištěná kniha se stává význačnou složkou nového uměleckého směru a dává světu nové a zvláštní hodnoty myšlenkové i estetické.“¹⁰ Texty i titulní listy se stávají daleko přehlednějšími, barokní mnohomluvné titulní listy se zkracují a zůstal na nich uveden prostý údaj o autorovi, název a impresum. Text titulního listu byl doplněn jednoduchou linkou, dvoulinkou či vinětkou. Kniha působí výhradně typografickými hodnotami, tvarem písma a jeho symetrickou úpravou. Postupně jsou zatlačeny ilustrace i výzdoba, která se omezuje jen na dekorativní iniciály a viněty. Koncem 18. století i tato jednoduchá výzdoba mizí a knihy se vyznačují pouze typografickými texty bez jakékoliv grafické ornamentiky.

Na přelomu 18. a 19. století v důsledku vzrůstu cen, nedostatku zakázek, restriktivní cenzury Leopolda II. i upadajícím čtenářským

- 8 „Výroba kvalitních rytin byla nepostradatelná pro knihy odborného charakteru (historické, přírodovědné a podobné). Většina rytin měla dva autory: malíře, který vytvořil kresebnou předlohu, a rytce, který ji převedl do grafické podoby; na jeho dovednosti záleželo velmi mnoho a stávalo se, že jeho dílo nedosáhlo uměleckého výrazu předlohy.“ M. BOHATCOVÁ, *Česká kniha*, s. 299.
- 9 Pravoslav KNEIDL, *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*, Praha 1989, s. 75.
- 10 Pravoslav KNEIDL, *Museum knihy ve státním zámku a klášteře Ždár nad Sázavou. Katalog*, Praha 1958, s. 119.

Viněta v podobě Fámy používaná brněnskou tiskárnou Jana Františka Svobody a jeho dědiců. CeLebratI DeorVM PLaVsVs, EDITO IOVIS AVSTRIACI INCREMENTO. Vydáno v Brně Janem Františkem Svobodou roku 1716. KBOR, R-P.F.48,přív.23.

Viněta Svobodovské a Siedlerovské tiskárny v podobě pelikána krmícího mláďata svou krví objevující se zejména v teologických a liturgických textech. Josef Lauber, INSTITUTIONES THEOLOGIAE PASTORALIS COMPENDIOSAE AD NORMAM PRAESCRIPITAM... Vydáno v Brně u dědiců E. Svobody Janem Silvestrem Siedlerem. KBOR, R-K.I.a.24.

aktivitám klesá poptávka po kvalitních tiscích a tiskaři se specializují na běžnou produkci vydávanou bez jakýchkoliv typografických ambicí. Koncem 18. století dochází k postupnému zlepšení tiskařských zařízení a vynálezům nových grafických technik.¹¹ Díky technickému pokroku se zdokonaluje, zlepšuje i zrychluje knihtisk, což má v průběhu 19. století vliv i na kvalitu tisku, kdy v souvislosti s nárůstem výtisků i zrychlením samotného tiskového procesu klesá typografická úroveň a výtvarná úprava knih.

Podoba knihy se od dob vynálezu knihtisku výrazně změnila. První tisky a prvotisky byly ovlivněné grafickou úpravou a vzhledem rukopisů, v období renesance se kniha oprostila od původní rukopisné formy a vytvořila strukturu i úpravu, která byla s drobnými obměnami způsobenými často módními trendy používána až do 19. století.

¹¹ Zdokonalení lisu Charlesem Stanhopem, zkonstruování rychlolisu Friedrichem Königem v roce 1811, sestrojení prvních rotaček v polovině 19. století či zavedení strojového odlévání liter ve stejné době výrazně zrychlilo tiskařský proces. Na konci 18. století a počátku 19. století jsou vynalezeny nové grafické techniky, dřevoryt, litografie a oceloryt, které brzy naleznou své využití i v knižní ilustraci.

Klášterní knihovna, její donátoři a akvizice rajhradských benediktinů

Lucie Heilandová, Jindra Pavelková

Nedílnou součástí benediktinského řeholního života je studium knih a také v rajhradském klášteře byla nedlouho po jeho založení v polovině 11. století zřízena knihovna. Rajhradská klášterní knihovna se rozrůstala zpočátku spíše pozvolna a převážnou většinu nových knižních přírůstků představovaly ještě v 15. i 16. století rukopisné knihy, jejichž autory byli nejen rajhradští benediktini, ale také duchovní, kteří v Rajhradě pobývali v době husitských válek. Původní knihovna rajhradského klášteře nebyla příliš rozsáhlá a rajhradští benediktini si dlouhou dobu vystačili s rukopisnými kodexy. Systematičtěji, oborově pestřeji a intenzivněji začala být knihovna budována až od 17. století. Knižní fond byl doplňován jak nákupy aktuální literatury od knihkupců, nákupy knih z pozůstalostí a knižních aukcí nebo publikacemi pořizovanými rajhradskými benediktiny pro jejich osobní potřebu, tak poměrně velkými knižními donacemi. Tyto dary jistě souvisely s postavením, které rajhradský klášter zaujímal zejména v 18. a 19. století, kdy se stal jedním z kulturních, společenských i vzdělanostních center jižní Moravy a rajhradští benediktini se aktivně podíleli na duchovním, politickém i kulturním dění. Mezi nejčastější donátory rajhradské knihovny patřily duchovní osoby, ať již se jednalo o kanovníky brněnské kapituly, kněze působící především na jižní Moravě, duchovní a teology, s nimiž rajhradští benediktini navázali kontakt v době svých studií i cest, v menší míře pak světské osoby, kdy se jednalo hlavně o blízké osoby rajhradských benediktinů, jejich příbuzné a přátele.¹

S prvními knižními dary rajhradskému klášteři se setkáme již v 17. století. „*Dokladem přátelských styků s jinými kláštery je kniha Hier. Hirnhaima S. Norberti Sermo, Pragae 1676, darovaná klášteři k Novému roku 1678 Godefr. Oleniem, opatem premonstrátského klášteře v Zábrdovicích.*“² Množství knižních donací z konce 17. století je spojeno s osobou probošta Benna II. Brancouzského (proboštem 1692–1709), který

- ¹ Knižní dary rajhradskému klášteři můžeme sledovat nejen díky dochovaným archivním záznamům, ale také prostřednictvím rukopisných poznámek dřívějších vlastníků, jejich exlibris a supralibros. Bohužel se řada těchto provenienčních značek identifikujících původní majitele do dnešní doby nedochovala, neboť v době Antonína Pirma a Otmaru Conrada došlo k převázání velké části knihovny do tzv. rajhradské pergamenové vazby a při převázání došlo k odstranění proveniencí.
- ² Vladislav DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*, Brno 1972, s. 31.

nejenže byl sám autorem četných kázání i básní, často vydaných také tiskem, ale v knihovně rajhradského kláštera se nachází řada jemu dedikovaných děl. K vzestupu rajhradského kláštera došlo v 18. století, kdy proběhla nejen samotná přestavba kláštera a kdy byl vybudován reprezentativní knihovní sál, ale došlo také k výraznému rozšíření vlastního knižního fondu. V průběhu 18. století získal rajhradský klášter do svého vlastnictví řadu osobních knihoven, díky čemuž se knižní fond rozšířil nejen o teologickou, ale také o světskou literaturu. Jedním z prvních mecenášů se stal blučinský farář a posléze židlochovický děkan Jakub Jan Josef Novotný (1641–1721), který ve své poslední vůli odkázal rajhradskému klášteru svou knihovnu čítající přes sto svazků z 15.–18. století, mezi nimiž se nacházely latinsky, německy i česky tištěná díla.³

Četné knižní dary získal rajhradský klášter v době působení probošta Antonína Pirma mezi lety 1709–1742. Jednou z nejvýznamnějších osobních knihoven věnovaných rajhradskému klášteru v této době byla knihovna brněnského kanovníka a vášnivého bibliofila Ferdinanda Ullersdorfa z Němčího (1654–1726), kterou budoval systematicky během svého života. Knihovna obsahovala nejen řadu teologických děl a duchovní literatury, ale také publikací z oboru práva, historie, zeměpisu, matematiky, fyziky či astronomie.⁴ Kvůli sporům a napjaté situaci v brněnské kapitule, kde Ferdinand Ullersdorf z Němčího působil, se v roce 1706 rozhodl uzavřít konfraternitu s rajhradským klášterem, který se pro něj stal útočištěm v těchto napjatých dobách. V poslední vůli datované 30. května 1724 učinil Ferdinand Ullersdorf z Němčího rajhradský klášter univerzálním dědicem a odkázal mu veškerý svůj majetek vyčíslený asi na 1 000 zlatých pod podmínkou, že na něj budou rajhradští benediktini pamatovat ve svých modlitbách a v klášteře se za něj bude pravidelně sloužit anniversarium.⁵ Publikace Ferdinanda Ullersdorfa z Němčího můžeme identifikovat nejen díky mědirytinovým exlibris s jeho znakem, ale také díky jeho vlastnoručnímu rukopisnému věnování rajhradskému klášteru, které se v jeho knihách nachází: *Monasterio Rayhradensi Ordinis P. Benedicti donavit R[everen]d[is]s[im]us et Perill[ustris] D. Ferdinandus Eques ab Ullersdorff et Niembusch Canonicus Brunae & in Wischerad A. 1724.* Z vlastnictví Ferdinanda Ullersdorfa je dnes v rajhradské knihovně uložen jeden prvotisk, několik paleotypů a tisků z 16. století, ale především velké množství odborné literatury ze 17. i počátku 18. století, kdy je nejmladší z jeho publikací ve fondu klášterní knihovny datována rokem 1722,⁶ z čehož je jasně patrné, že neustále sledoval aktuální produkci a knihy nakupoval až do konce svého života.

K dalším štedrým donátorům rajhradského kláštera ve stejné době patřil Kašpar Josef Höcker, děkan v Králíkách, jenž udržoval s rajhradským klášterem styky i díky tomu, že zde působil jeho příbuzný,

3 Z českých tisků z Novotného vlastnictví se v rajhradské klášterní knihovně nachází např. Jiří NETOLICKÝ, *Kázání o Býdění nynějšého nasseho Žiwota*, Praha 1568. KBOR, R-Z.I.b.2; Kryštof FISCHER, *Knihy Hospodářské Skrze Dwogictihodného Kněze Krysstoffa Fissera z Towaryšstwa Geżjssowa sepsané*, Praha 1706. KBOR, R-O.I.c.11; Václav Pankrác VYCHAEUS, *O Neyswětějšj Nowého Zákona Oběti Msse Swaté. Knihy na wjce Djlůw rozdělené*, Praha 1701. KBOR, R-D.II.f.45–50; Franciszek ROZDRAŻEWSKI, *Rozbrog o Kallich*, Roudnice nad Labem 1626. KBOR, R-F.II.d.18. Z dalších tisků se v knihovně Jana Josefa Novotného nacházely teologické spisy, katechismy, řada četných kázání, asketických a homiletických děl, biblických komentářů nebo spisy církevních otců, mezi kterými byl i jeden prvotisk Augustin, *Augustinus super Johannem*. Basel: Johann Amerbach, 1491. KBOR, R-P-94.

4 Díky provenienčním záznamům máme dnes v rajhradské knihovně jasně identifikováno přes 170 knih z vlastnictví Ferdinanda Ullersdorfa z Němčího. Více o jeho knihovně viz Lucie HEILANDOVÁ, *Ferdinand Ullersdorf z Němčího a jeho knižní odkaz rajhradskému klášteru*, in: *Studia bibliographica Posoniensia* 2017, s. 43–51.

5 Ze svého majetku Ullersdorf vyčlenil pouze několik položek, které daroval své hospodyně (např. kuchyňské nádoby, stůl a židle, krucifix nebo obraz Madony Svatotomské), své sestře Terezii von Minckwitzburg (stříbrné přibory), kanovníku Kryštofu Antonovi von Gentram (obraz Vzkříšení Lazara), administrátorovi Josefu Hueberovi (obraz sv. Josefa) nebo odkázal několik obrazů příslušníkům rodu pánů z Freyenfelsu. MZA, E6 Benediktini Rajhrad, kart. 24, inv. č. 838, sig. Ad 33, fol. 2–10.

6 E. F. HOTOWETZ VON HUSSENITZ UND LÖWENHAUS, *ANIMA CORPORIS PHILOSOPHICI NATURAE, ARTIS, ET MORUM SPIRITU ANIMATI*. Praegae 1722. KBOR, R-M.f.52.

Exlibris Ferdinanda Ullersdorfa z Němčína, brněnského a vyšehradského kanovníka, který svou unikátní knihovnu v roce 1724 daroval rajhradskému klášteru.

Romuald Höcker. Kašpar Josef Höcker v roce 1727 odkázal rajhradskému klášteru celou svoji pozůstalost, do níž byla začleněna také rozsáhlá knihovna. V současné době se podařilo díky rukopisným provenienčním poznámkám identifikovat 140 knih z jeho vlastnictví.⁷ V jeho knihovně převažovala německy a latinsky psaná teologická literatura, ať již se jednalo o výklady a komentáře biblických textů, katechismy, homiletika nebo hagiografickou literaturu.

V době působení probošta Antonína Pirma byla do knihovního fondu rajhradského kláštera začleněna také řada knih z majetku Josefa rytíře z Pillersdorfu.⁸ Mezi čtyřiceti pěti dnes identifikovanými publikacemi převládá právní literatura, dominuje zde církevní právo, ale setkáme se i s publikacemi týkajícími se správního a občanského práva. Vedle latinsky a německy psaných právnických publikací měly v jeho knihovně četné zastoupení francouzsky psaná díla, ať již se jednalo o knihy věnující se historickým tématům, politice, geografii nebo filozofii. Ve fondu rajhradské klášterní knihovny se také nachází několik jazykových a výkladových slovníků z vlastnictví Josefa z Pillersdorfu.

V roce 1769 získal rajhradský klášter společně s celou pozůstalostí knihovnu brněnského sekretáře královského tribunálu Jana Joachima Hackela. „Hackel tak asi chtěl odškodnit klášter za všechny svízele a nepřijemnosti s jeho synovcem, benediktinem Emiliánem Wagnerem, který se vyznačoval dobrodružnou a neukázněnou povahou.“⁹ V knihovně Jana Joachima Hackela převažovala právní literatura, kterou potřeboval pro vykonávání svého povolání. Vedle jím psaných sedmi rukopisů týkajících se moravského práva vlastnil Hackel řadu právnických spisů vydaných v průběhu 16.–18. století. Fond klášterní knihovny byl tak doplněn o publikace týkající se veřejného a soukromého práva.

Z knižních akvizic uskutečněných během 18. století stojí ještě za uvedení výměna knih s moravským zemským advokátem Vilémem Alexandrem Balaussem, která proběhla za probošta Emiliána Matějského (v čele kláštera 1749–1756). Zanícený bibliofil Alexandr Balauš, který se zabýval myšlenkou zřídit veřejnou knihovnu všech vědních oborů, často získával publikace různým způsobem, nedbal svých finančních možností a neváhal se pro získání knih zadlužit. S proboštem Matějským domluvil výměnu knih, která se stala předmětem kritiky ostatních rajhradských benediktinů. Celá transakce však nebyla kvůli Balausově smrti dokončena a záhy se stala předmětem sporů.¹⁰ Po předčasné Balausově smrti v roce 1752 museli dědicové knihovnu k pokrytí dluhů nakonec v letech 1754–1756 rozprodat.¹¹ Balausovy právní publikace nesly jeho mědiry-

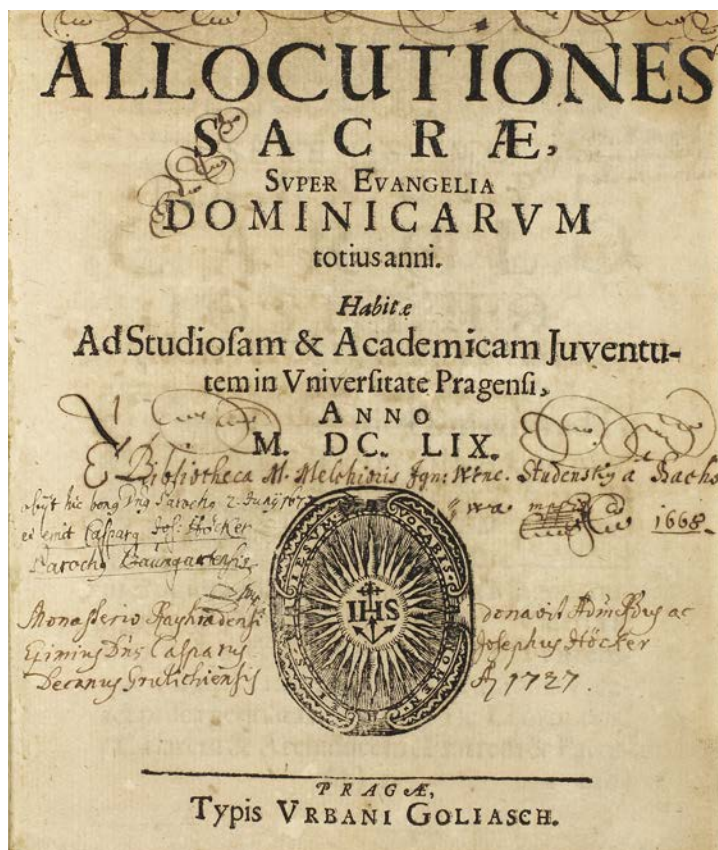
7 Vedle provenienčních poznámky o získání publikace se v Höckerem vlastněných knihách objevuje rukopisné věnování rajhradskému klášteru: *Monasterio Rayhradensi donavit Adm. R[everend] us ac Eximius D[omi]n[u]s Casparus Josephus Höcker Decanus grulichiensis A. 1727.*

8 V publikacích, které vlastnil, se objevují rukopisné provenienční poznámky ve znění: *Ex libris Josephi Piller Equitis de Pillerstorff in amum Zdum Juris utriusque Auditoris anno 1735.*

9 V. DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven*, s. 50.

10 MZA, E6, k. 75, inv. č. 1342, sign. Cc 17.

11 V. DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven*, s. 45; Lucie HEILANDOVÁ, *Grafická výzdoba právních tisků ve fondu rajhradské klášterní knihovny*, in: *Bibliotheca antiqua* 2015, s. 23.

Rukopisné exlibris Kašpara Josefa Höckera, příbuzného rajhradského benediktina Romualda Höckera, jenž rajhradskému klášteru věnoval svou knihovnu. KBOR, R-Z.II.aa.20.

tinové exlibris s obrazem knihovny s glóblem, které vytvořil německý rytec Martin Tyroff. V současnosti se podařilo identifikovat celkem třicet čtyři svazků pocházejících z Balausovy knihovny uložených dnes ve fondu rajhradské klášterní knihovny, jedná se nejen o knihy pořízené při výše zmíněné výměně, ale také o publikace, které rajhradští benediktini i někteří donátoři kláštera zakoupili na aukcích jeho knih po jeho smrti. Přestože byl Vilém Alexandr Balau nadšeným bibliofilem toužícím vybudovat rozsáhlou encyklopedickou knihovnu, ve fondu rajhradské klášterní knihovny z jeho vlastnictví nalezneme pouze právnícká díla týkající se církevního i světského práva vydaná v průběhu 15.–18. století.

Vedle četných knižních donací byl fond rajhradské knihovny doplněn také přímými nákupy od knihkupců, antikvářů, nákupy knih na aukcích, z pozůstalostí i nákupy z knihoven zrušeného jezuitského řádu i josefínskými reformami zrušených klášterů. Otmar Conrad využil pořádaných knižních aukcí na doplnění a rozšíření klášterní knihovny i vybavení kláštera potřebným inventářem. Nakupoval knihy, umělecká díla nebo mobiliář ze zrušených brněnských a jihlavských jezuitských

Exlibris Viléma Alexandra Balause, právníka a bibliofila. Jeho knihy zakoupili od dědiců rajhradští mniši až po jeho smrti. KBOR, R-I.b.998.

kolejí. V průběhu 80. let 18. století pak doplnil fond rajhradské knihovny o svazky z majetku zrušených klášterů, do knihovny tak byly začleněny prvotisky i staré tisky pocházející z kartuziánského kláštera v Králově Poli, zrušeného 18. ledna 1782¹² nebo prvotisky a teologická díla převážně z 16. a 17. století z kláštera brněnských františkánů.¹³ K dalším knihovnám, které Otmar Conrad získal, patřila knihovna kláštera dominikánů u svatého Michala v Brně, knihovna dominikánek u svaté Anny v Brně, knihovna premonstrátského kláštera v Zábrdovicích nebo knihovna kapucínů z Mikulova. Také z těchto knihoven bylo do fondu rajhradské klášterní knihovny získáno množství teologické literatury. Z ostatních mimobrněnských knihoven se již větší knižní celky v rajhradském klášteře nenachází, i když několika málo exempláři jsou ve fondu rajhradské knihovny zastoupeny všechny zrušené moravské kláštery.

Vedle knih z vlastnictví jezuitů či zrušených klášterů se podařilo Otmaru Conradovi v roce 1787 výhodně koupit knihovnu z pozůstatosti prvního brněnského biskupa Matyáše Chorinského z Ledské. Cena knihovny byla značně devalvována a vyčíslena na nepatrný zlomek své skutečné ceny, na 428,35 zlatých. Protože její prodej patrně nezbudil velký zájem, podařilo se jí Otmaru Conradovi zakoupit za pouhých 300 zlatých, i když její skutečná hodnota byla i Conradem odhadnuta na desetinasobek.¹⁴ Koupí osobní knihovny Matyáše Chorinského z Ledské získal Otmar Conrad pro Rajhrad velké množství odborné teologické literatury. Knihovnu si cenil také pro množství cizojazyčné a odborné literatury, která se ve fondu klášterní knihovny dosud nenacházela.¹⁵

Jak probošt Antonín Pirmus, tak později i Otmar Conrad bohužel nechali řadu tisků převázat do tzv. rajhradských pergamenových vazeb, přičemž byly odstraněny nejen původní renesanční a barokní vazby, ale také cenné provenienční poznámky objevující se často právě na předešlých a předsádkách.

Také první rajhradští opati se po roce 1813 stali velkými podporovateli knihovny a díky nim byl její fond rozšířen o množství knih. Příznivci a mecenáši kláštera pamatovali na rajhradskou knihovnu svými dary, samotní rajhradští benediktini systematicky doplňovali fond aktuální literaturou, řadu děl získali také nákupy z antikvariátů, výměnou za starší multiplikáty nebo jejich vlastní díla. Prostřednictvím antikvářů např. rajhradští benediktini zakoupili lékařskou literaturu z knihovny Mannagettů, v roce 1853 získala rajhradská knihovna výměnou cenné relikty z knihovny Ladislava z Boskovic z Moravské Třebové nebo v roce

¹² Vedle rukopisných provenienčních poznámek se na některých původních vazbách objevuje kartuziánské supralibros, na němž je Bůh Otec s Ukřižovaným Kristem a Duchem svatým s legendou „*Sigillum Domus Brunensis S. Trinit. Ordin. Carth.*“

¹³ Řada prvotisků pocházejících z františkánského kláštera byla ponechána v původních gotických vazbách. Klášter, který byl původně situovaný za hradbami města, se v roce 1671 přesunul do města u kostela sv. Máří Magdaleny, proto se v nejstarších tiscích objevuje provenienční poznámka *Pro Conventu S. Bernardini extra Brunam. – Nunc vero ad S. Mariam Magdalenam.*

¹⁴ Diecézní archiv Biskupství brněnského, Kapitula Brno, inv. č. 233, sig. IG, ev. j. 179, fol. 1358r.; MZA v Brně, E6, k. 290, inv. č. 2512, sig. Fb9, fol. 57.

¹⁵ Více o knihovně Matyáše Chorinského z Ledské viz Lucie HEILANDOVÁ, *Osobní knihovna biskupa Matyáše Chorinského z Ledské v rajhradské klášterní knihovně*, in: J. RADIMSKÁ (ed.), *Knihy v proměnách času. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Opera Romanica 16*, České Budějovice 2015, s. 355–370.

Exlibris brněnského biskupa Matyáše Chorinského z Ledské (1720–1786), prvního brněnského biskupa. Jeho knihy byly zásluhou Otmara Conrada pro klášter výhodnou akvizicí. KBOR, R-V.III.bb.31.

1873 odkázal Rajhradu svou knihovnu Ignác Beck, probošt z Einsgarnu v Dolních Rakousích.¹⁶

Fond rajhradské klášterní knihovny se díky několika darům, vlastní tvorbě rajhradských benediktinů i rozsáhlé produkci jejich tiskárny rozrůstal i na konci 19. a ve 20. století, i když tato doba byla pro knihovnu spíše nepříznivá. Od konce 19. století knihovna trpěla neutěšenou ekonomickou situací rajhradského kláštera, přišla o své pravidelné každoroční dotace, chyběla zde odborná správa a rajhradští benediktini začali kvůli finanční krizi knižní fond rozprodávat. Knihovna na počátku 20. století přišla o řadu rukopisů, prvotisků, paleotypů i starých tisků, z jejichž prodeje bylo nejprve financováno vydávání vědecké revue benediktinského řádu iniciované knihovníkem Maurem Kinterem *Wissenschaftliche Studien und Mittheilungen aus dem Benediktiner-Orden mit besonderer Berücksichtigung der Ordensgeschichte und Statistik*, později pak i opravy a provoz kláštera.

¹⁶ Vladislav DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven*, s. 65–68.

Rukopisné sbírky rajhradského a broumovského kláštera

Lucie Heilandová, Lenka Horáková, Jindra Pavelková

Ačkoliv byly Rajhrad i Broumov po dlouhou dobu ve společné klášterní rodině kláštera na Břevnově, probíhalo budování jejich knihovního fondu rozličným způsobem. Rajhrad, založený jako samostatný řeholní dům, měl sice nejstarší výbavu knih z Břevnova, protože odsud přišla první komunita, a znovu vybaven byl z Břevnova rovněž po předpokládaném zničení první knihovny, v dalších stoletích už svůj knihovní fond budoval zcela samostatně. Naproti tomu klášter v Broumově byl s břevnovským mateřincem svázán nepoměrně úžeji. V Broumově žila klášterní komunita po zničení břevnovského konventu, a tak broumovská knihovna byla vlastně spíše knihovnou břevnovskou. Poté, co se mniši vrátili do opravených budov v Praze, sloužila knihovna v Broumově k odkládání méně aktuální části fondu. To ovšem v žádném případě neumenšilo její význam, spíše naopak. Broumovský fond byl z pohledu dějin knižní kultury významnější než fondy kláštera v Břevnově a samotná konventní knihovna byla také rozsáhlejší než knihovna mateřského kláštera.

Rukopisná sbírka rajhradského kláštera je zrcadlem aktivit, které klášter provázely po celou dobu jeho historie. S prvními knihami benediktini do Rajhradu přišli již v okamžiku jeho založení. Tato část knihovního fondu se ovšem do dnešní doby nedochovala, protože v průběhu 13. století byl klášter opakovaně ničen nájezdy Mongolů a Kumánů. Při nich byl vypálen kostel a knihy, uložené v té době v zákristii, byly zničeny spolu s ním.¹

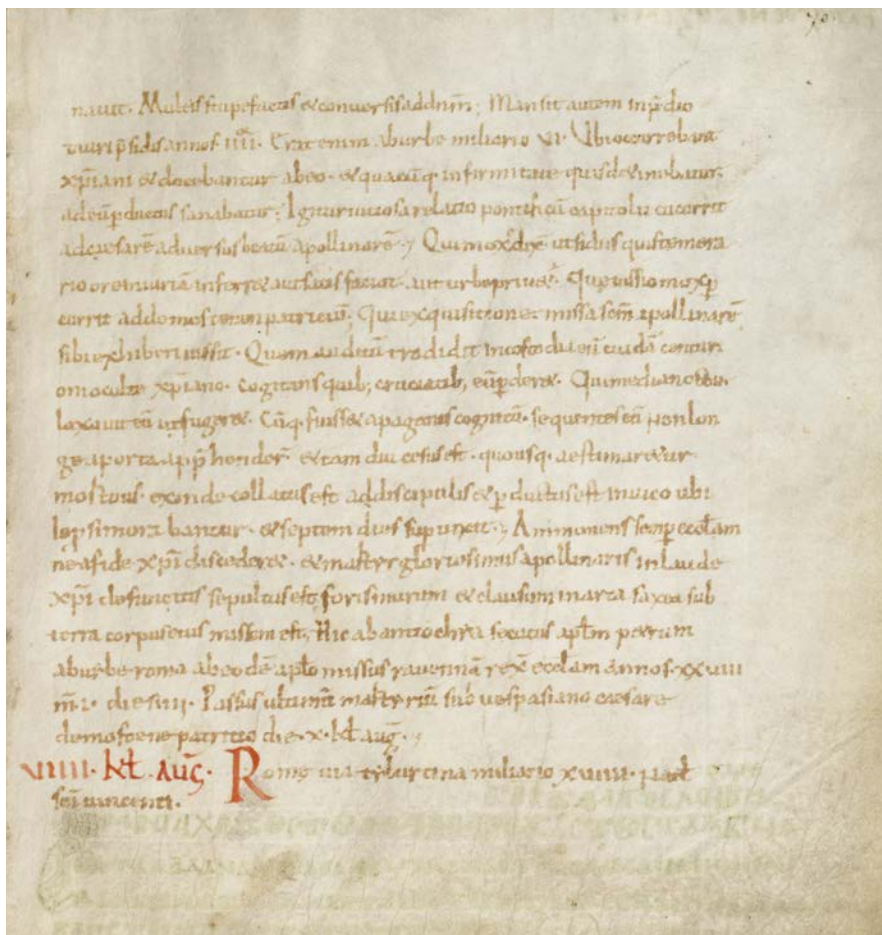
Dnešní nejstarší části rukopisného fondu se do Rajhradu dostaly v závěru 13. století a byly poskytnuty břevnovským klášterem.² Zcela nejstarším rukopisem rajhradské sbírky je však tzv. Martyrologium Adonis,³ revize Římského Martyrologia publikovaná roku 858 Adem, benediktinem v klášteře ve Ferrières a posléze arcibiskupem ve Vienne.⁴ Rajhradský rukopis vznikl na počátku 10. století a jak se do Rajhradu

¹ Vladislav DOKOUPIL, *Soupis rukopisných fondů Univerzitní knihovny v Brně. 4. Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě*, Praha 1966, s. 12.

² Dalibor HAVEL, K počátkům písemné kultury rajhradského kláštera, in: J. PAVELKOVÁ a kol., *Milovníci a mecenáši věd a umění v řeholním rouše*, Brno 2014, s. 44–56.

³ Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad (= KBOR), sig. R 388.

⁴ *Saint Ado of Vienne*, in: Catholicsaints.info, <http://catholicsaints.info/saint-ado-of-vienne/> (otevřeno 20. 10. 2018).

Nejstarší rukopis ve fondu rajhradské knihovny, tzv. Martyrologium Adonis. KBOR, sig. R 388, f. 72r.

dostal, nevíme. Podle staroslověnské Homilie na den narození P. Marie od Klimenta Ochridského (cca 830–27. července 916),⁵ který je v rukopisu zařazen na foliu 70 (r–v), je možné usuzovat, že kniha mohla být v majetku benediktinského kláštera na Sázavě v jeho slovanské fázi, dle paleografického rozboru ji můžeme již kolem poloviny 11. století zařadit do břevnovské knihovny.⁶

Rovněž dva rukopisy vzniklé v prvním čtvrtletí 14. století se do Rajhradu dostaly výrazně později. Jedná se o dva⁷ z původně osmi (devíti) rukopisů,⁸ které pro svůj klášter cisterciáček na Starém Brně nechala pořídit královna vdova Alžběta Rejčka. Ještě v roce 1782 byly rukopisy uloženy v zákristii starobrněnského kláštera,⁹ který byl však v tomto roce zrušen.¹⁰ V dalších desetiletích se jejich stopa ztrácí, až je v roce 1828¹¹ pro Rajhrad pořídit zdejší benediktin a významný historiograf Řehoř Volný (1793–1871).

- 5 Edward FARRUGIA, *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, Olomouc 2010, s. 481–482.
- 6 Zde nejnověji Dalibor HAVEL, *Glosy a jejich role při odhalování nejstarší vrstvy břevnovského skriptoria*, in: *Studia historica brunensia* 60, 2013, 1–2, s. 25–39 a TÝŽ, *Počátky latinské písemné kultury v českých zemích: nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě*, Brno 2018.
- 7 KBOR, sig. R 355 a R 600.
- 8 O celém souboru rukopisů viz Jan KVĚT, *Illuminované rukopisy královny Rejčky: příspěvek k dějinám české knižní malby ve století 14.*, Praha 1931.
- 9 Moravský zemský archiv v Brně (= MZA), fond B2 Moravské gubernium – církevní oddělení, kart. 78, sig. K20/24b, f. 530r.
- 10 Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 214.
- 11 Datum je uvedeno v provenienčních zápisech v obou rukopisech.

Ukázky z liturgických rukopisů, které pro klášter cisterciáček na Starém Brně objednala česká královna Eliška Rejčka. KBOR, sig. R 355, f. 8v.

V roce 1342 byl napsán tzv. Breviář probošta Vítka, tedy rukopis benediktinského breviáře svázaný se jménem rajhradského probošta Vítka (1339–1348), jehož mladší části byly připsány po roce 1389, další pak na přelomu 16. a 17. století.¹² Kde rukopis vznikl, nevíme, rádi bychom jej připsali v té době se etablující rajhradské písařské dílně. Tomu ovšem poněkud brání fakt, že před kalendáři tohoto rukopisu na foliích 2v–3v nalezneme tři celostránkové iluminace – vyobrazení Madony Pokorné, sv. Krištofa s Ježíškem a sv. Vintíře. Tyto tři obrazy namaloval Mistr Theodorik (1328–1381), mimo jiné autor karlštejnské výzdoby, či jeho dílna.¹³

Hojný přírůstek zaznamenala rajhradská rukopisná sbírka v průběhu husitských válek, kdy se klášter stal útočištěm benediktinů a cisterciáků z husity zničených klášterů v Praze na Břevnově a ve Vilémovicích.

¹² KBOR, sig. R 394; V. DOKOUPIL, *Soupis*, s. 195–196.

¹³ Aleš FRIEDL, *Magister Theodoricus: das Problem seiner malerischen Form*, Prag 1956, s. 13, 86–87.

Ukázky z liturgických rukopisů, které pro klášter cisterciáček na Starém Brně objednala česká královna Eliška Rejčka. KBOR, sig. R 600, f. 121r.

Z Prahy do Rajhradu přišli mimo jiné Jan z Holešova, Václav z Chvalectic, Marek z Břevnova a opat Michal, teologové a odpůrci Husova učení. Ti si s sebou přinesli nejen vlastní spisy, ale i husitské traktáty, které rozporovali.¹⁴ Tyto rukopisy se dochovaly v Rajhradě dodnes, ještě v závěru 18. století se jednalo o samostatné spisy, svázané někdy po roce 1790 do několika konvolutů.¹⁵

Rukopisná tradice neskončila v Rajhradě s vynálezem knihtisku, dále vznikaly svazky spojené s domácím klášterním studiem, hudební a liturgické knihy či literární a historická díla rajhradských benediktinů. Nejmladším rukopisem je balíček opisů tureckých, chorvatských a francouzských písemností z Bosny z roku 1878.¹⁶

Broumovský knižní fond se nemůže chlubit stejně vzácnou a rozsáhlou sbírkou středověkých rukopisů jako tomu je v Rajhradě. O tamní

¹⁴ O rajhradských husitských rukopisech více viz Helena KRMÍČKOVÁ – Lucie MAZALOVÁ – Petra MUTLOVÁ – Pavel ŠEVČÍK, *Pro defensa veritas evangelice*, Brno 2015.

¹⁵ Jindra PAVELKOVÁ, Nejstarší soupisy rukopisů knihovny Benediktinského opatství Rajhrad z pera A. Habricha a jejich srovnání s dnešním stavem, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2007. Sborník z 16. odborné konference Olomouc, 13.–14. listopadu 2007*, Olomouc 2008, s. 161–171.

¹⁶ KBOR, sig. R 701.

středověké knihovně se dozvídáme jen zprostředkovaně ze zlomku inventáře z roku 1394, který se dochoval v pražském kapitulním archivu. Větší množství knih se dostalo do kláštera v roce 1420, kdy husitská vojska vypálila klášter v Břevnově a opat Mikuláš z Jistebnice společně s ostatními řádovými bratry odešel přes Rajhrad do Broumova. S sebou přinesl i část knihovny. Mezi nejznámější patří známý Codex gigas – rukopis, který se dostal do povědomí široké veřejnosti díky svým rozměrům a také díky vyobrazení ďábla, které se v něm nachází. Byl napsán v benediktinském klášteře v Podlažicích u Chrudimi, odkud se dostal do Sedlce u Kutné Hory a později do Břevnova. V Broumově zůstal do roku 1594, kdy jej opat Martin Korýtko věnoval Rudolfovi II. Koncem třicetileté války se stal tento kodex součástí švédské válečné kořisti. Od té doby je součástí Švédské národní knihovny.¹⁷ Během požáru kláštera v roce 1664 shořela velká část rukopisů. Některé se zachránily díky tomu, že zůstaly v Kladsku, kde byly uschovány po dobu třicetileté války. Ty se pak staly základem nové knihovny. Všechny středověké rukopisy byly z knihovny odvezeny po druhé světové válce.

Také broumovská klášterní knihovna je rovněž důkazem toho, že rukou psané knihy nevyzimely ani po rozšíření knižtisku. V současné době se v knihovně nachází zhruba dvě stě novověkých rukopisů, které tvoří jen nepatrnou část celkového knižního fondu. Vzhledem k tomu, že rukopisy nejsou uloženy na jednom místě, nýbrž jsou včleněny mezi ostatní knihy a jejich zařazení respektuje celkové uspořádání knihovny podle skříní a oborů, neznáme jejich přesný počet.

Rukopisy pochází z období 16. až 18. století. Nacházejí se mezi nimi např. zápisy přednášek profesorů místního gymnázia, traktáty, disputace, nekrologia, topografické práce a jiné. Většina těchto knih nebyla v knihovně uchovávána ani tak kvůli svému obsahu, ale spíše jako vzpomínka na jejich autory. Zatím však o nich nemáme přesnější údaje, neboť většina z nich teprve bude opatřena podrobným záznamem v rámci katalogizace knihovny.¹⁸

Kromě těchto novověkých rukopisů nacházíme v broumovské klášterní knihovně také tzv. rukopisné zlomky. Jedná se o jednotlivé pergaménové listy vytržené ze středověkých, převážně hudebních rukopisů, liturgického obsahu. V knihovně se nachází celkem 52 takovýchto knižních vazeb.¹⁹

17 Ludmila VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna v Broumově*, Hradec Králové 1969, s. 12–13.

18 Marie TOŠNEROVÁ (red.), *Průvodce po rukopisných fondech v České republice IV. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, Praha 2004, s. 178–179.

19 Dagmar ŠTEFANCOVÁ, *Notované fragmenty druhotně použité na vazbách knih z benediktinské klášterní knihovny v Broumově*, *Opus musicum* č. 4, 2018, s. 6–28.

Zobrazení Smrti – *Necrologium seu Memoriale Mortuorum Fratrum ac Benefactorum ...* – Nekrolog benediktinských opatů z Broumova, Břevnova a Kladrub, 1673–2. pol. 19. století. B–XXVI. A. 9. Foto: Anna Holešová.

Knihy broumovské klášterní knihovny a jejich provenience

Martina Vítková

Od září 2016 vzniká elektronický katalog knih broumovské klášterní knihovny.¹ Jeho součástí jsou i specializovaná pole pro provenienční záznamy, kam se zapisují všechny provenienční prvky, jako jsou supralibros, exlibris, razítka nebo rukopisné poznámky. Zatím je zpracována přibližně jedna sedmina knih² z celkem odhadovaného počtu sedmnácti tisíc knižních svazků. Ale již při této drobné sondě se ukazuje, že je broumovská knihovna na vlastnická znamení poměrně bohatá a pestrá, a zahrnuje oblast nejen Čech, Moravy a Slezska, ale i oblast dnešního Polska, Německa a Rakouska.

Raná podoba knižního fondu, budovaného od vzniku kláštera, je zachycena již ve zlomku inventáře knihovny z roku 1394 dochovaném v pražském kapitulním archivu.³ Na jeho vývoj a strukturu mělo vliv několik dějinných událostí a okolností. Předně úzké propojení s břevnovským klášterem, které trvalo od husitských válek a bylo ukončeno až v roce 1938 rozdělením obou klášterů na samostatná opatství. Díky tomuto spojení se v broumovské knihovně setkáme s řadou tisků pocházejících původně z Břevnova. Do Broumova se dostaly nejen jako duplikáty břevnovských tisků, ale řadu knih si pro praktické potřeby přivezli samotní břevnovští benediktini. Broumovský klášter těžil také ze své polohy. Obchodní styky s Kladskem, jeho poloha na cestě do Slezska i Saska, se odrazily v knižním fondu, v němž se nachází řada slezských i německých publikací nejrůznější provenience. Důležitým faktorem bylo také fungování klášterní školy, později reformované na gymnázium, přinášející s sebou potřebu knih nutných k výuce. V neposlední řadě se do fondu promítaly i osobní kontakty opatů a čtenářské zájmy samotných řeholníků.

Stopy po vlastnických prvcích nacházíme na různých místech knihy. Dozvídáme se z nich informace o původu nebo posloupnosti vlastnictví, způsobu získání knihy nebo místě nákupu. Tyto velmi zajímavé a cenné

¹ Katalogizace probíhá v rámci projektu NAKI II DG16PO2R047 *Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace.*

² Zkatalogizovány knihy ve skříních XXII (Encyclopediae, lexica ac.), XXII (Historia profana), XXII (Historia mixta), XX (Topographia) a XIX (Historia universalis et ecclesiastica).

³ <http://www.digitalniknihovna.cz/knnav/view/uuid:95cc0de3-e897-11e2-1418-001143e3f55c?page=uuid:95cc0f02-e897-11e2-1418-001143e3f55c>.

informace bývají leckdy doplněné i přesnou datací nebo záznamem o ceně. Díky skutečnosti, že v broumovské knihovně nedošlo k zásadnímu převázání knih jako například v Rajhradě, zde můžeme nalézt velké množství provenienčních prvků a rukopisných záznamů dřívějších majitelů a v kombinaci s archivními prameny tak sledovat jejich cestu do klášterních knihovnických polic.

V broumovských knihách se objevují všechny druhy proveniencí. Pokud budeme s jejich popisem postupovat v takovém pořadí, v jakém se s nimi můžeme v knihách setkat, jsou supralibros prvním provenienčním prvkem, který čtenáře upoutá. Objevují se na předních nebo i zadních deskách, ale můžeme se s nimi setkat i na hřbetu knihy. Pro broumovskou knihovnu zatím evidujeme cca 40 supralibros různých typů. Převážně se jedná o heraldická supralibros nebo písmenné zkratky jmen, vyskytující se někdy s datací, ale i samostatně. Heraldická supralibros se podařilo z velké části identifikovat a spojit s příslušnou osobou. Supralibros v podobě písmenné legendy se dařilo dešifrovat sporadicky a většina na své odhalení ještě čeká.

Velká část rozpoznávaných heraldických supralibros nese znak kláštera a patří broumovským potažmo břevnovsko-broumovským opatům. Jsou nám známa supralibros Wolfganga Selendera z Prošovic (opatem 1602–1619), Otmara Zinkeho (opatem 1700–1738), Benno II. Löbla (opatem 1738–1751), Štěpána Rautenstraucha (opatem 1773–1785), Jakuba II. Chmela (opatem 1786–1805), Placida Beneše (opatem 1818–1844) a Jana Nepomuka Rottera (opatem 1844–1886). Co do počtu výskytů, je supralibros Štěpána Rautenstraucha zdaleka nejpočetnější.

Vedle opatských supralibros stojí za připomenutí ještě například heraldické supralibros⁴ luterského teologa, reformátora a pastora působícího ve Vratislavi, Johanna Hesse (23. 9. 1490 Norimberk – Vratislav 5. 1. 1547). Johann Hess studoval v Lipsku a Wittenbergu, měl přátelský vztah s Martinem Lutherem i Filipem Melanchtonem a patřil mezi vzdělance své doby. Nějakou dobu pobýval na zámku minsterberského knížete Karla I. v Olešnici, kde působil jako vychovatel jeho dětí. Vynikal řečnickými a kazatelskými schopnostmi a sehrál důležitou úlohu ve vývoji protestantismu ve Slezsku.⁵ Lze tedy předpokládat, že vlastnil svou osobní knihovnu. V broumovské knihovně zatím evidujeme dva exempláře knih, které kdysi byly součástí jeho bibliotéky.⁶

Mezi další heraldická supralibros, která si zaslouží připomenout, patří i supralibros humanistického básníka, historika a církevního hodnostáře Jiřího Bartholda Pontana z Breitenberka (Most 1550 – Praha 20. února 1614). Jeho znak a vlastnoruční rukopisné provenienční poznámky zdobí dvě knihy klášterní knihovny.⁷ V jedné z nich se nachází rukopisný záznam o daru knihy právě broumovskému klášteru.⁸ Součástí knihovního fondu je také jeho dílo *Bohemia pia*,⁹ zabývající se životy svatých.

- 4 Shodný erb, který je ústředním motivem tohoto vlastnického znamení, se také nachází na jeho epitafu od Lucase Cranacha staršího v kostele Marie Magdalény ve Vratislavi; <http://www.bildindex.de/>; http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/2639/1/Foerster_Die_Bildnisse_von_.
- 5 Radek FUKALA, Jan Hess a počátky slezské reformace, in: *Śródmiejska katedra. Kościół św. Marii Magdaleny w dziejach i kulturze Wrocławia. = Katedrała uprostřed města. Kostel sv. Marie Magdalény v dějinách a kultuře Vratislavi. = Dom der Innerstadt. Magdalenskirche in Breslaus Kultur und Geschichte*, Wrocław 2010 s. 345–354.
- 6 Několik dalších exemplářů jeho knih s vlastnoručními rukopisnými provenienčními záznamy se nachází např. ve fondu Nostické knihovny v Praze. Tam se mezi lékařskými tisky objevuje i kniha jeho syna Paula (1536–1603), který studoval medicínu, působil jako profesor medicíny na württemberské univerzitě a později se stal osobním lékařem olešnických vévodů; Richard ŠÍPEK, *Knihovny raně novověkých lékařů ve fondu Nostické knihovny v Praze*, Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie, Roč. 57, č. 1–2, 2012, s. 23–39.
- 7 Ex bibliotheca Georgii Baerholdi Pontani decani Pragensis OSB (B-XXII.D.aa.8, B-XXIII.A.4).
- 8 Ex dono et liberalitate R[everendissimi]mi et Illustris D[omini] D[omini] Georgii Berholdi Pontani a Brauenberg, Metrop. Pragens: Ostřilom: Pal: etc. Mon[aster]io S[anc]ti Wen-ceslai in Braunae datus 1609. Deus redistributor hono[r]um o[mn]ium redistribunt patrem gra[tia]m in novissimo die Amen; Ex bibliotheca Georgii Baerholdi Pontani decani Pragensis OSB.; *Dono datus M[onaster]io S[anc]ti Wen[cleslai] Braunovij WAB (B-XXIII. A. 4).*
- 9 Nachází se v podobě čtvrtého přívazku ke knize *RERV M BOHEMICARVM ANTIQVI SCRIPTORES ALIQVOT INSIGNES, PARTIM HAC-TENVS INCOGNITI [...]* od Jana Dubravia (B-XXII.C.4).

*Supralibros Štěpána Rautenstraucha
(opatem 1773–1785). B-XXI.B.2. Foto:
Anna Holešová & Eva Vodochodská.*

*Supralibros Jiřího Barthola Pontana
z Breitenberka (1550–1614).
B-XXII.D.aa.8. Foto: Anna Holešová
& Eva Vodochodská.*

Dvě knihy nesou na předních deskách slepotiskový znak českého šlechtice Bedřicha z Donína (1574–1634),¹⁰ který působil jako zemský sudí a královský rada. Za svého života podnikl několik cest a je autorem zajímavého cestopisu, tiskem vydaného v roce 1940.¹¹

Poslední skupinou knih zdobených herladickým supralibros jsou zatím jen jednotlivé exempláře knih pražského arcibiskupa a kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu (1598–1667),¹² opata kláštera Fulda Johanna Friedricha von Schwalbach (opatem v letech 1606–1622),¹³ opata polského cisterciáckého kláštera Henryków Gerharda Wiesnera (opatem v letech 1732–1749)¹⁴ a opata cisterciáckého kláštera v Plasech Evžena Jana Jindřicha Tyttla (1666–1738).¹⁵

Neméně zajímavým provenienčním prvkem vyjímajícím se v broumovských knihách jsou graficky provedená exlibris. V současné době evidujeme čtyři druhy exlibris provedených jednou z grafických technik (dřevořez a mědiryt). Nejstarší z nich představuje dřevořezové kolorované exlibris českého šlechtice, humanistického vzdělance a mecenáše mnoha humanistických spisovatelů a básníků, Jana staršího Hodějovského z Hodějova (1496–1566). Ten založil dvě osobní knihovny, z nichž první se nacházela v jeho pražském sídle a shořela v roce 1541. Druhou budoval na rodovém zámku v jihočeských Řepicích, kde se během jeho působení vytvořilo jedno z center humanismu v Čechách. Ani tato knihovna obsahující aktuální i starší literaturu, s řadou prvotisků, se jako celek nezachovala a střípky kdysi velkého knižního celku se dnes nacházejí v knihovnách různých institucí.¹⁶ V broumovské klášterní knihovně by

¹⁰ B-XX.B.gg.32; B-XIX.C.bb.4.

¹¹ Antonín GRUND (ed.), *Cestopis Bedřicha z Donína*, Praha 1940.

¹² B-XX.G.aa.18.

¹³ B-XX.C.aa.8.

¹⁴ B-I.A.4.

¹⁵ B-XIX.A.15; Jan Jindřich Tyttl se zasloužil o přestavbu plaského kláštera. Ke spolupráci pozval známého architekta Jana Blažeje Santini Aichela a dal tak vzniknout novému baroknímu konventu, postavenému na inovativně řešeném podvodním roštu.

¹⁶ Tři exempláře se nacházejí v Knihovně UK v Praze, a po jednom exempláři se nacházejí v Knihovně pražské metropolitní kapituly, Náprstkově muzeu a Maltéžské knihovně v Praze; Jan MARTÍNEK, Jan Hodějovský a jeho literární okruh, in: D. MARTÍNKOVÁ, *Literární druh veršovaných popisů měst v naší latinské humanistické literatuře*, Praha 2012, s. 190–194.

Exlibris hradeckého kanovníka Jana Vokounna. B-XXII.G.bb.30. Foto: Anna Holešová & Eva Vodochodská.

se mělo nacházet celkem jedenáct exemplářů,¹⁷ což je největší počet knih tohoto humanisty soustředěný na jednom místě. Knihy se do Broumova dostaly díky Janu Placentiovi († 1638),¹⁸ který přijal řeholní jméno Maurus, vyučoval na klášterním gymnáziu a později se stal rajhradským převorem. V naší databázi zatím evidujeme tři prvotisky a jeden tisk, kde se nachází dřevorezové kolorované exlibris, datované rokem 1540, a kolorovaný mluvící vývod.¹⁹

Další exlibris, objevená v broumovské knihovně, nesou znak hraběte Franze Trauttmansdorffa (1662–1719),²⁰ působícího v rakouských státních službách,²¹ a Jana Vokouna, hradeckého kanovníka a synovce světcího biskupa Antonína Jana Václava Vokouna (1691–1757). Jan se stal kurátorem jeho pozůstalosti,²² přičemž univerzálním dědicem byl jeho bratr Petr Tobiáš (1740–1805), později známý právník, jehož exlibris je popsán B. Lífkou.²³ Knihy z pozůstalosti hradeckého kanovníka Jana Vokouna měl zakoupit velkým nákladem opat Jakub Chmel (opatem 1786–1806) v roce 1792.²⁴ Tyto tisky zdobené mědirytinovým exlibris s kanovníckým kloboukem a rodovým erbem s okouny odvezl na začátku druhé světové války do Břevnova Jan Čerovský. Tam měly tvořit samostatnou část fondu v rozsahu 996 svazků.²⁵ Knihy se musely do Broumova vrátit zpět. Otázkou ale zůstává kdy, v jakém počtu, za jakých okolností a zda byly Janem Čerovským nějak zkoumány a hodnoceny. Zatím lze konstatovat, že některá exlibris s okouny jsou v rohu tužkou označena čísly. Bylo by také zajímavým zjištěním, kdyby se mezi Vokounovými knihami objevily i nějaké tisky kdysi patřící jeho strýci Antonínovi.

¹⁷ J. MARTÍNEK, *Jan Hodějovský a jeho literární okruh*, s. 190–194.

¹⁸ Cestu, jakou se knihy do broumovské knihovny dostaly, popisuje Augustin Čerovský; Augustin ČEROVSKÝ, *Knihy Jana Hodějovského z Hodějova v klášteře Broumovském*. Doplněný zvláštní otisk ze sborníku *Český bibliofil* na rok 1937, Břevnov 1937.

¹⁹ Pro srovnání: Bohumír LIFKA, *Exlibris a supralibros v českých korunních zemích v letech 1000 až 1900*, Praha 1980, s. 64–65 nebo A. ČEROVSKÝ, *Knihy Jana Hodějovského z Hodějova*, s. 21–28.

²⁰ V jeho knihách se objevují dva typy mědirytinového exlibris; B-XX.F.bb.27.

²¹ <http://provenio.net/authorities/52262>.

²² Za informaci děkuji PhDr. Pavle Stuchlé, Ph.D. z Městského muzea a galerie ve Vodňanech.

²³ B. LIFKA, *Exlibris a supralibros*, s. 131–132 nebo <http://provenio.net/authorities/37503>.

²⁴ Ludmila VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna v Broumově*, Praha 1963, s. 18.

²⁵ Tamtéž, s. 19.

Razítka Štěpána Rautenstraucha (opatem 1773–1785). B-XXIII.B.11. Foto: Anna Holešová & Eva Vodochodská.

Poslední graficky ztvárněné exlibris nalezené v broumovských tiscích pochází z cisterciáckého kláštera v Plasech. Bylo vyhotovené v době působení opata Eugena Tyttla (opatem 1714–1738) a jedná se o velmi jemné mědirytinové ztvárnění. V současnosti jsou známé tři typy plaských exlibris, z nichž broumovský exemplář odpovídá třetímu typu.²⁶

K dalším provenienčním prvkům, které se v broumovských knihách objevují, patří razítka. Těch prozatím evidujeme devět, z toho tři se ještě nepodařilo identifikovat. Mezi šest rozpoznávaných patří razítka opatů Benna I. z Falkenbergu (opatem 1621–1646) a Štěpána Rautenstraucha (opatem 1773–1785) a benediktinů Floriana Lafanta (1814–1849), Maurra Wepse (1781–1847) a Josepha Stephana Krischeho. Rautenstrauchova razítka s klášterním znakem se objevují ve dvou provedeních, a to pro broumovský a polický klášter. Broumovské razítko bylo později klášteřem zřejmě dále používáno a objevuje se na téměř všech zatím katalogizovaných tiscích.

Početně nejvíce zastoupenou skupinou provenienčních prvků jsou rukopisné poznámky a vpisky. Ty bychom prozatím mohli rozdělit do dvou někdy navzájem propojených skupin. A to na záznamy patřící jednotlivým osobám, nebo určitým institucím, v našem případě nejčastěji klášterům. Díky *Bio-bibliografické databázi řeholníků v českých zemích*²⁷ nebo databázi *PROVENIO*²⁸ se podařilo některým manupropriovým provenienčním záznamům vdechnout život, spojit je s určitými osobami a zasadit je do prostoru a času. Potvrdilo se, že mnoho jmen bylo nějakým způsobem spojeno s klášteřem v Broumově, potažmo

²⁶ B. LIFKA, *Exlibris a supralibros*, s. 150.

²⁷ <http://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/clpr54.htm>.

²⁸ www.provenio.net.

Carl Maurus Weps

Razítka Maura Wepse (1781–1847). B-XX.E.bb.60. Foto: Anna Holešová & Eva Vodochodská.

v Břevnově, Polici nad Metují nebo Rajhradě. Pro některé identifikované benediktiny se Broumov stal i posledním místem jejich životní cesty.²⁹ Lze se tedy domnívat, že knihy z jejich pozůstalosti přešly do vlastnictví kláštera a staly se součástí fondu jeho knihovny. Co do počtu výskytů vystupují nad ostatní dvě jména, a to Clementa Starschila (1748–1829), působícího v Polici nad Metují, Broumově a v Počáplech, a Antonína Bayera. Starschilových knih zatím evidujeme čtyřicet dva a Bayerových třicet dva, z nichž u devíti se rukopisná poznámka váže k roku 1848.

Z této skupiny stojí ještě za připomenutí provenienční záznamy vážící se ke klášterní knihovně v Polici nad Metují, jezuitské koleji ve Vídni nebo k zajímavým osobnostem. Knih, které dříve patřily do fondu polické klášterní knihovny, zatím evidujeme dvacet tři. Mezi nimi je i jeden prvotisk³⁰ a dále pak šest knih s rukopisným záznamem s datací pro roky 1736, 1766, 1767 a 1787. Provenienční poznámka z roku 1766 se váže k opatu Fridrichu Grundtmannovi (opatem 1752–1772).³¹ Klášter v Polici nad Metují byl zrušen v době josefinských reforem v roce 1786, ale panství a duchovní správa byly ponechány broumovským benediktinům. Jeden rok od vydání dekretu připisujícího majetek kláštera v Broumově, se objevují rukopisné vpisy Bernarda Lorenze (1752–1797)³² a P. Inocentia,³³ který knihu označuje poznámkou, že pochází původem z knihovny v Polici nad Metují. Tyto rukopisné poznámky mohou mít spojitost s přesunem polického knižního fondu do broumovského kláštera a jeho následným pořádáním.

Poměrně velmi početné (zatím zkatologizováno cca 50 knih) jsou provenienční záznamy odkazující na vídeňskou jezuitskou kolej popřípadě na probační dům u sv. Anny. U těchto knih je zajímavé, že téměř všechny zdobí zlatené supralibros opata Štěpána Rautenstraucha (opatem 1773–1785). Jemu, jako řediteli pražské a vídeňské teologické fakulty, členu dvorské studijní komise, vrchnímu cenzoru teologické literatury i knihovníkovi vídeňské univerzity a muži s mnoha kontakty a velkým literárním přehledem, jistě nemohlo uniknout rozprodávání majetku jezuitského řádu nebo zrušených klášterů.

K velmi zajímavým rukopisným proveniencím patří zápisy, ze kterých jsme informováni, že kniha byla předmětem daru. Z jednoho takového latinského záznamu se například dozvídáme, že dárce byl Jiří Vratislav z Mitrovic a obdarovaným P. Augustinus.³⁴ Jedna z mála českých rukopisných poznámek nám uchovala informaci o daru Václava Malowce z Malovic Petru Pavlovi Hozlauerovi z Hozlau.³⁵

²⁹ Joannes Casparus Wier (–1665), Rupert Hausdorff (1645–1716), Fridrich Grundtmann (1696–1772), Florianus Werner (1742–1795), Christian Horak (1730–1799), Josephus Michel (1731–1798), Aegidius Sexstetter (1733–1810), Bernardus Lorentz (1752–1797), Fortunatus Scheuer (1794–1841), Vitus Schüssler (1801–1845), Carl Maurus Weps (1781–1847), Ildephons Apell (1787–1849), Florian Lafant (1814–1849).

³⁰ B-S.LIX.a.10.

³¹ Pro Monasterio Policensi comparavit F[ridericus] A[bbas] B[revnoviensis] A[nno] 1766; B-XXIII.aa.9,1.A.

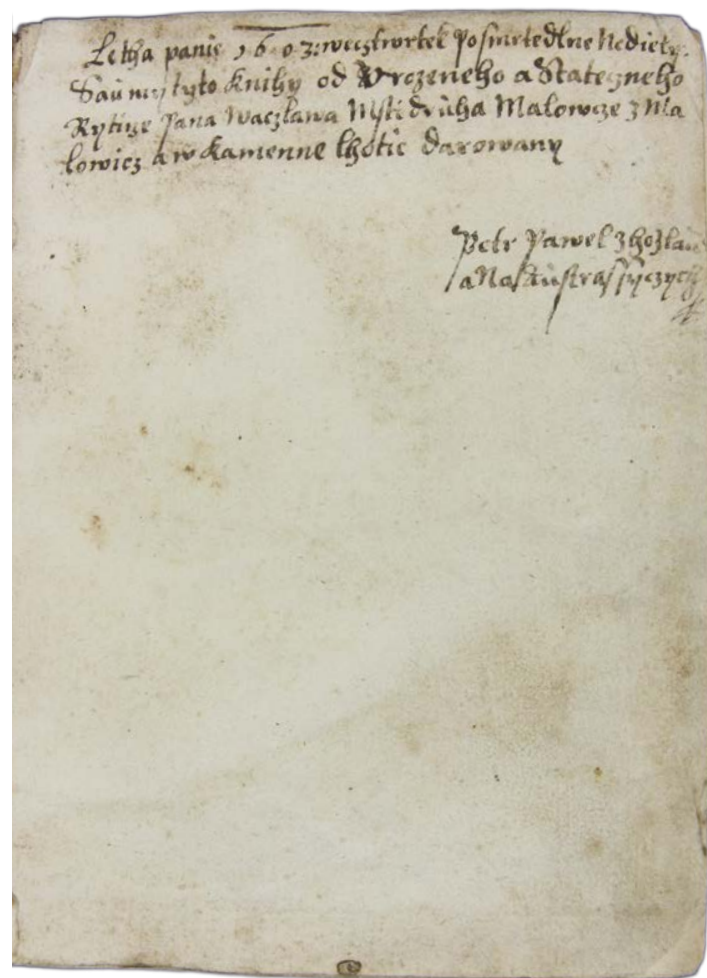
³² Bibliotheca Policenci comparavit P. Bernard[us] Lorenz O.S.B. A[nno] 1787 [přeškrtnáno]; B-XXI.C.aa.6.

³³ Ex Bibl[iotheca] Polic[ens]i comparavit P. Innocentius 1787; B-XX.D.bb.9; Tato kniha nese ještě další provenienční údaje v podobě zlateného supralibros opata Štěpána Rautenstraucha a rukopisných poznámek (Ex libris literae D[omi]ni Leopoldi Kauffman Salisburg. pfect. Viennae; Coll. Societis JESV Vie[n]nae Catal[og]o inscriptus in l[ite]ra J. n[umer]o).

³⁴ Ex liberalitate R[everendiss]imi D[omi]ni D[omi]ni Georgij Vratislav de Mitrowicz, suo quondam praeceptoris. F[rater] P. Augustino Ord[inis] S[ancti] Ben[edicti] Professor donat[us] A[nno] 1643. 9. Aprilis pro Praga Mon[aster]io Braunoviensi; B-XXII.D.aa.9.

³⁵ Letha panie 1603: wecztwrtek po smrtedlne nediel: sau my tyto knihy od vrozeneho a stateczneho rytirze pana Waczlava Msti druha Malowcze z Malowicz a w Kamenne Lhotie darowany Petr Pawel z Hozlau a Na Austrassy-czych mp; B-XXII.D.aa.9; Petr Pavel Hozlauer z Hozlau je připomínám například jako majitel panství Uhřice, zemřel roku 1621 v Táboře při obléhání města císařskou armádou a jeho majetek mu byl za účast na stavovském povstání konfiskován.

*Rukopisná poznámka Petra Pavla Hozlauerera z Hozlau.
B-XXII.D.aa.9. Foto: Anna Holešová & Eva Vodochodská.*

Tuto skupinu uzavírají neméně zajímavé zápisy patřící například jistému lékárníkovi z Broumova,³⁶ Johannu Konwiczskovi,³⁷ sedláři z Broumova, slezskému právníkovi Ephraimu Ignatzi Nasovi († 1680)³⁸ nebo slezskému notáři Joannovi Raphaeli Draslerovi.³⁹

Tento malý průřez proveniencemi upozornil jen na určitou část provenienčních prvků, které s v knihách broumovské klášterní knihovny nacházejí. A chtěl ukázat, že mnohé knihy měly za sebou dlouhou pouť, než konečně zakotvily v „broumovském knihovním přístavu“. S další postupnou katalogizací, a to nejen v broumovské klášterní knihovně, ale i v tuzemských a zahraničních knihovnách, se bezpochyby budou objevovat další provenienční prvky, které rozšíří dosavadní obzor vlastníků knih. Bude snad i možné znovu rekonstruovat dříve jednotné a dnes již rozptýlené knižní celky a třeba i lépe popsat jejich knihovní cestu.

³⁶ Apothecker zu Braunau; B-XX.Faa.10.

³⁷ Dises Buch gehoret dem Johannes Konwitzka Bürger und Satler Meister in Braunau ober band No: 26; B-XXI.Fbb.5.

³⁸ <https://biblio.hiu.cas.cz/authorities/11927?locale=cs>; [m.p.] Ephraim Ign: Naso: à Löwenfels; B-XIX.C.bb.11; B-XXII.B.2; B-XXIII.G.bb.11.

³⁹ Ex libris Joannis raphaelis Drasleri Silesij. Not. publ. 1639; B-XXII.G.aa.4; Ex libris Raphaelis Dresleri Silesij. Notarij publici A[nn]o 1634 společně s poznámkou [m.p.] Monasterij S. Wenceslai Brauna 1659; B-XXII.G.aa.4.

Armat Insignia D. Joannis Senioris Hob. ab Hodioua. in Chyterina
 Vicauibus Regni Bohemiac. Et eius quattuor Clypej.
 Impressa. 10. Augusti. Anno 1741

Maiorum meritis signant hec Stemmata honores.
 Et vetus eximia nobilitate genus.
 Quis Hodioua domus iusta ratione superbit.
 Nobile et his stimulis quodlibet audeat opus.

Smile ab
 Hodioua

Marquardus Bors
 Lynic. a Drahtow.

Helena.
 a Craslow.

Agnes.
 a Badorv.

Exlibris Jana staršího z Hodějova (1496–1566).
 B-XXII.A.12. Foto: Anna Holešová & Eva Vodochodská.

Obsahová skladba broumovské knihovny na příkladu starých tisků

Anna Holešová

Stav knižního fondu z konce 18. století mapuje celkem devět dochovaných rukopisných knižních katalogů koncipovaných na přelomu 18. a 19. století knihovníkem a převorem Rupertem Strahlem.¹ Tři katalogy v pěti svazcích obsahují tehdejší podobu nejstarší konventní knihovny. Další tři byly sepsány pro opatskou knihovnu, založenou v polovině 18. století a poslední katalog byl určen pro knihovnu zdejšího klášterního gymnázia.² Způsob evidence knih je propracovaný a řízený pravidly popsány v předmluvě katalogu. Bibliografické záznamy řadil knihovník tematicky, numericky a abecedně podle autora, názvu knihy, formátu a druhu vazby.³

Tematické zaměření fondu úzce souvisí s benediktinským zájmem o vědu a vzdělání.⁴ Předmětem studia řeholníků nebyla pouze nejběžnější náboženská literatura včetně tzv. *Libri prohibiti*, nýbrž i kanonické a světské právo, církevní a světská historie, filozofie, geografie, školní učebnice, rétorika, poezie či encyklopedická a příručková díla.⁵ Knižní fond byl systematicky doplňován již od počátků existence samotného kláštera. Tisky se získávaly nákupem z evropských tiskáren zvláště ze západní a jižní Evropy. Samotné nákupy realizovali agenti a nákupčí ve službách kláštera.⁶

Z výsledků dosavadních katalogizačních prací v rámci projektu *Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad*⁷ je možné na příkladu knihovních skříní XIX–XXIII⁸ představit částečnou podobu fondu. Zkoumané knihy zahrnují období od 16. do poloviny 19. století. Největší produkce zahraničních titulů tištěných latinsky a německy pochází z (území dnešních států) Německa (Augsburg, Drážďany, Frankfurt nad Mohanem, Hamburg, Kolín nad Rýnem, Lipsko, Magdeburg, Mnichov, Mohuč, Norimberk, Řezno, Zhořelec), Rakouska (Ingolstadt, Vídeň, Štýrský Hradec), dále z Francie (Paříž, Lyon), Itálie (Benátky, Bologna, Řím), Švýcarska (Basilej,

¹ Katalogům a způsobu evidence knižního fondu v klášterní knihovně v Broumově se nejnověji věnoval Zdeněk ZAHRADNÍK *Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence na přelomu 18. a 19. století*, *Východočeské listy historické* 37, 2017, s. 87–111.

² Tamtéž, s. 88.

³ Tamtéž, s. 95–96.

⁴ Jiří CEJPEK a kol., *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha 2002, s. 134.

⁵ Výčet témat podle knihovních skříní uvádí Ludmila VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna*, Hradec Králové 1969, s. 30–31.

⁶ Správou knihovny a způsobem nabývání knižního fondu se detailně zabýval Jindřich KOLDA, *Správa broumovské konventní knihovny v 17. a 18. století* [studie v tisku].

⁷ NAKI DG16PO2R047.

⁸ *Historia universalis et ecclesiastica, Topographia sacra et acta sanctorum, Historia mixta, Historia profana, Enciclopediae, lexica ec.*

Ukázka z díla Heinricha Büntiga *Itinerarium Sacrae Scripturae: To gest: Putování Swatých*. Titulní list. Vydal v Praze roku 1592 Daniel Adam z Veleslavína. B-XX. A. 7,1. Foto Anna Holešová & Eva Vodochočská.

Ženeva), Belgie (Antverpy, Brugge, Lovaň), Nizozemská (Amsterdam), Španělska (Madrid), Polska (Krakov, Vratislav) či ze Slovenska (Trnava).

Mimo katalogizaci probíhají také dílčí sondy v policích, které budou zpracovány až později. I tyto sondy přinášejí cenné poznatky a napomáhají utvoření konkrétnějšího obrazu celého fondu. Představu o záběru v rámci jednoho úseku vědění poskytuje např. skříň č. XXIV s díly z oboru zdravotnictví „Medici“. Obsahuje cca 400 svazků psaných převážně latinsky a německy, počínaje prvotisky z 15. století a pracemi z poloviny 19. století konce. Jádrem tvoří literatura z období cca 1650–1800. Broumovští řeholníci zde pro potřeby své vnitrokonventní zdravotní péče a provozu veřejné lékárny shromáždili díla, která pokrývají komplexně celou oblast. Knihy – a od konce 18. století i časopisy – se týkají medicíny jako celku (*Opera medica*), typů nemocí a pacientů (*De puerorum morbis* Sebastiana Austria z 16. stol.), jednotlivých chorob (dna, horečka), léčiv (arznebychy), špitálního a farmaceutického provozu (řádové nemocnice, dispensatoria, taxi), zákonodárství (infekční řády) či zdravotního školství (disertace z medicínských fakult), ale i příbuzných

oborů, jako jsou pohřebnictví nebo lázeňství (zde je třeba upozornit na základní český balneologický spis, kterým je Klauserovo pojednání O vodách hojitelných z roku 1553, zároveň nejstarší bohemikum v odělení XXIV.).⁹

Řeholníci, kteří využívali knihovnu ke studiu, měli k dispozici rozličnou literaturu, díky níž získávali vědomosti a prohlubovali svou víru. Četli náboženské knihy vážící se k pastorální, praktické či morální teologii. Zabývali se církevními dějinami, biblistikou, patristikou, křesťanskou etikou. Studovali biblické komentáře, alegorické texty, hagiografická díla s příběhy mučedníků, světců a jejich zázraků. V barokní době také vzrostla úcta k Panně Marii, což se promítlo do nákupů knih pojednávajících o zázračných svatých obrazech a poutních místech. Benediktini shromažďovali díla nejen o dějinách, osobnostech, klášterech, knihovnách a spiritualitě svého řádu,¹⁰ ale též se zajímali o františkány, jezuity, cisterciáky, dominikány, premonstráty, augustiniány apod. Kromě tisků týkajících se papežských dokumentů a korespondence je dochován i seznam zakázaných knih vydaný v papežské tiskárně roku 1752.¹¹ Poměrně velké množství děl tvoří latinská starověká literatura z per řeckých a římských klasiků.¹² Zajímavé jsou knihy o poezii, rétorice, filozofii či emblematické a významu symbolů a podobenství.¹³ Jinou oblast literatury tvoří světové dějiny, dějiny jednotlivých států, antického světa či světové kroniky.¹⁴ V zájmu benediktinů byla i spousta jiných oblastí jako právo, pomocné vědy historické (diplomatika, chronologie, heraldika, genealogie, numismatika, metrologie), geografie, architektura, stavitelství, vojenství, astronomie, umění, kultura. Ke studiu využívali i jazykové či výkladové slovníky a encyklopedie.¹⁵

Kromě většiny zahraničních tisků je v knihovně dochováno množství bohemik.¹⁶ Tyto knihy pochází z tiskařských dílen působících v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v období od 16. do 1. poloviny 19. století. Bohemika jsou nejčastěji tištěna latinsky a německy.

Nejvíce tisků je z produkce pražských tiskařů jako byli např. Jan Buchler, Jan Josef Diesbach, Gerle – dílna, Bohumil Haase, Jan Mikuláš Hampel, Jan Karel Hřaba, František Jeřábek, Jiří Labaun, Benedikt Mangold, Jaroslav a Jan Hostivít Pospíšil, Karel František Rosenmüller, Ferdinand Schönfeld či z Tiskárny jezuitské, klementinské, arcibiskupské a Tiskárny normální školy. Kromě Prahy jsou v knihovně soustředěny tisky z Litomyšle (Daniel Adam a Samuel Adam z Veleslavína, Jan st. Arnolt z Dobroslavína, Jan Kamenický), Hradce Králové (Jan Kliment Tybely), Prostějova (Jan Günther), z Teplic (Jan Jeřábek), Chebu (Nicolaus Derter), Českých Budějovic (Martin a Felix Zdarssa) a Litoměřic (František Karel Laube, Karel Vilém Medau). Morava je zastoupena tiskárnami z Brna (Josef Jiří Trassler, Jakub Maximilián Svoboda, František Ignác Sinapi, Jan Jiří Gastl, František Karel Siedler), Olomouce

9 Výzkumu knih uložených v této skříni se věnují především Mgr. Jindřich Kolda a dr. Kriztina Rábai v rámci svého odborného zájmu o farmaceutickou, resp. lékařskou literaturu.

10 Jean MABILLON, *ANNALES ORDINIS S. BENEDICTI*, Paris 1703, sign. B-XX. C. α. 1; Luc d'ACHERY, *ACTA SANCTORVM ORDINIS S. BENEDICTI*, Paris 1668, sign. B-XX. A. 16.

11 *INDEX LIBRORUM PROHIBITORUM*, Roma 1752, sign. B-XXIII. D. β. 6.

12 Aulus GELLIUS, *Noctium atticarum commentarii*, Bologna 1503, sign. B-XXIII. a. 2 či Philostratus ATHENIENSIS, *De vita Apolonii Tyaniei*, Bologna 1501, sign. B-XXIII. a. 2,1, přív.

13 Nicolas CAUSSIN, *POLYHISTOR SYMBOLICVS*, Köln a. R. 1631, sign. B-XXIII. G. β. 11.

14 *TABVLA CHRONOLOGICA*, Hamburg 1707, sign. B-XXIII. C. 4.

15 *DICTIONARIVM HISTORICVM, GEOGRAPHICVM, POETICVM*, Geneva 1590, sign. B-XXIII. D. α. 4.

16 Termín „bohemikum“ označuje dokument vydaný na území dnešní České republiky, napsaný autory původem z Česka, napsaný v českém jazyce nebo pojednávající o českém prostředí. Může jít i o cizojazyčný spis. Miroslav RESSLER (ed.), *Informační věda a knihovnictví: výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví: výběr z hesel v databázi TDKTV*, Praha 2006, s. 19. V současné době probíhá průzkum bohemikálních tisků a jejich typografické výzdoby v rámci projektu *Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumova a Rajhradu*.

Mědirytinový patitul z díla Bohuslava Balbína Epitome Historica Rerum Bohemicarum s alegorickým ztvárněním nebe, země a pekla, v nebi Historie písčící dějiny. Signováno C. Screta delin, Mattheus Kuisell sculps. Vytištěno v jezuitské tiskárně v Praze r. 1677. B-XXII. D. a. 2. Foto: Anna Holešová & Eva Vodochodská.

(Vít Jindřich Ettel, František Antonín Hirnle, Bedřich Milichthaler) a premonstrátskou tiskárnou Louka u Znojma. Tematicky se bohemika shodují se zahraničními tisky. Dominují tak dějiny církve, klášterů, poutních míst, řeholních řádů či životopisy svatých. Početná jsou i geografická díla zaměřená na místopis. Mezi bohemiky se vyskytuje řada děl významných českých autorů.¹⁷ Tisky od Bohuslava Balbína patří k těm početnějším a po typografické stránce zdařilejším.¹⁸

V konventní knihovně jsou uloženy necelé dvě stovky jazykově českých bohemikálních tisků. Nejstarším tiskem jsou „Práva a Zřízení zemská Království Českého“ od Jiřího Melantricha z Aventina z roku 1564.¹⁹ Druhý nejstarší tisk, popis Svaté země, pochází z roku 1592 z Veleslavínovy dílny.²⁰

¹⁷ Jedná se např. o díla Jana Amose Komenského, Tomáše Pěšiny z Čechorodu, Magnoalda Ziegelbauera, Bonaventury Pitera, Gelasia Dobnera, Adaukta Voigta, Františka Martina Pelcla, Josefa Dobrovského, Antonína Puchmajera, Františka Pubičky apod. L. VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna*, s. 40–41.

¹⁸ Např. Bohuslav BALBÍN, *HISTORIA DE DUCIBUS, AC REGIBUS BOHEMIAE*, Pragae 1735, sign. B-XXI. A. 8; *EPITOME HISTORICA RERUM BOHEMICARUM*, Pragae 1677, sign. B-XXII. D. a. 2; *MISCELLANEA HISTORICA REGNI BOHEMIAE*, Pragae 1679, sign. B-XXII. C. a. 7.

¹⁹ Sign. B-XVI. B. 2.

²⁰ Daniel Adam Z VELESLAVÍNA, *ITINERARIVM SACRAE SCRIPTVRAE = To gest: Putování Swatých*, Praha 1592, sign. B-XX. A. 7,1 včetně přívazku *ITINERARIVM NOVI TESTAMENTI = To gest: Putování Swatých. Kniha druhá na Nowý Zákon*.

Umělecká výzdoba – stavební vývoj

Stavební vývoj rajhradského kláštera

Lucie Heilandová, Jindra Pavelková

Nejstarší klášter na jižní Moravě se nachází v Rajhradě ležícím asi dvanáct kilometrů jižně od Brna. Benediktinský klášter v Rajhradě založil v polovině 11. století kníže Břetislav I., který zde vybudoval „cellu na opuštěném hradě Rajhradě“. Založení kláštera bylo později podloženo dvěma listinnými falzy z 13. století datovanými 18. října 1045 a 26. listopadu 1048.¹

Rajhradský klášter vznikl na místě původního velkomoravského hradiska vzniklého koncem 9. století. Podle cyrilometodějské tradice, která v rajhradském klášteře zesílila v průběhu 19. století, zde stála sakrální stavba, kterou měl dokonce posvětit svatý Metoděj. O nejstarší podobě rajhradského kláštera bohužel nemáme žádné vizuální doklady, a protože dnešní komplex rajhradského kláštera stojí na místě původního velkomoravského hradiska a na něj plynule navazujícího románského i gotického kláštera, nebylo možné provést podrobný archeologický průzkum.² V průběhu 11. století byl na místě hradiska spolu s budovami konventu postaven nevelký románský kostel zasvěcený sv. Petru a Pavlovi. Ten byl i díky prosperitě kláštera v průběhu 13. a 14. století několikrát přestavován v gotickém stylu. Středověký klášterní chrám tvořilo nepříliš velké bazilikální trojlodí, před nímž bylo umístěno nevelké atrium, kolem něhož byly rozloženy jednotlivé budovy proboštství.³ Rajhradský klášter byl vybudován na močalovitém terénu a časté záplavy trápily rajhradské benediktiny až do roku 1848, kdy došlo zejména díky jejich iniciativě k regulaci řeky Svratky a vysušení močálů v okolí vlastního kláštera.

Od konce 15. a především v průběhu 16. století zažíval rajhradský klášter úpadek. Budovy kláštera několikrát vyhořely nebo byla jejich statika narušena neustálými záplavami, v klášteře žilo pouze několik řeholníků a reálně se uvažovalo o jeho zrušení a rozprodeji klášterního majetku. Díky zásahu olomouckého biskupa, kardinála Františka z Di-

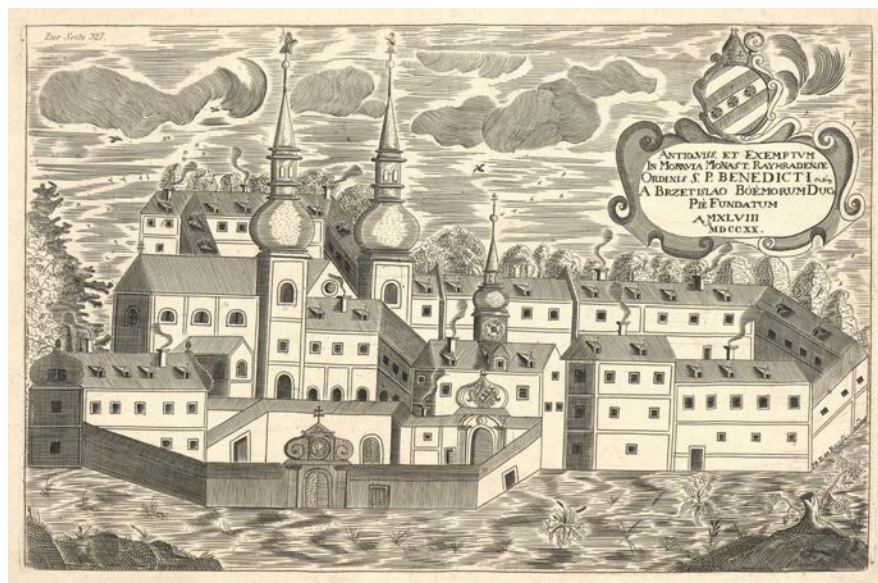
- ¹ Libor JAN, Počátky benediktinů na Moravě a rajhradský klášter, in: Libor JAN – Petr OBŠUSTA, *Vě stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči*, Brno 2002, s. 19–27; Dalibor HAVEL, K počátkům písemné kultury rajhradského kláštera, in: Jindra PAVELKOVÁ a kol., *Milovníci a mecenáši věd a umění v řeholním rouše*. Brno 2014, s. 44–56.
- ² První archeologické výzkumy byly v okolí rajhradského kláštera prováděny v roce 1960 pod vedením Čeňka Stani, systematictější archeologický průzkum byl pak realizován v 90. letech 20. století pod vedením Josefa Ungera.
- ³ Domnělou podobu rajhradského kláštera můžeme nalézt např. na grafice provázející dílo rajhradského benediktina Bedy Dudíka *Geschichte des Benediktiner Stiftes Raygern im Markgraftthume Mähren*.

Jedna z domnělých listin Břetislava I., ve skutečnosti falsum ze 13. století, dokládající založení rajhradského kláštera. Foto: Moravský zemský archiv, fond E6 Benediktini Rajhrad, inv. č. 22, 26. listopadu 1048.

trichštejna, k tomuto kroku nakonec nedošlo a císař Rudolf II. v roce 1602 písemně potvrdil další existenci proboštvství. Zásluhou štědré podpory kardinála z Ditrichštejna získal klášter nejen finanční dotace, ale bylo mu také přiděleno několik statků i s výnosy, což zajistilo hospodářský vzestup kláštera a umožnilo začít s opravami zchátralých klášterních budov nebo výstavbou nového křídla konventu. Od 60. let 17. století se poprvé setkáváme se záměrem namísto oprav stávajícího klášterního komplexu vybudovat zcela nový klášter s reprezentativním chrámem, který by dostačoval vysokému počtu farníků přicházejících sem pravidelně na bohoslužby, a především snahou rajhradských proboštů o osamostatnění kláštera od Břevnova a založení samostatného rajhradského opatství. První plány barokní přestavby rajhradského kláštera pocházejí

Podoba rajhradského kláštera před přestavbou Jana Blažeje Santiniho Aichela. Foto: DUDÍK Beda. Geschichte des Benediktiner Stiftes Raygern im Markgrafthume Mähren, Bd. II. Wien 1868.

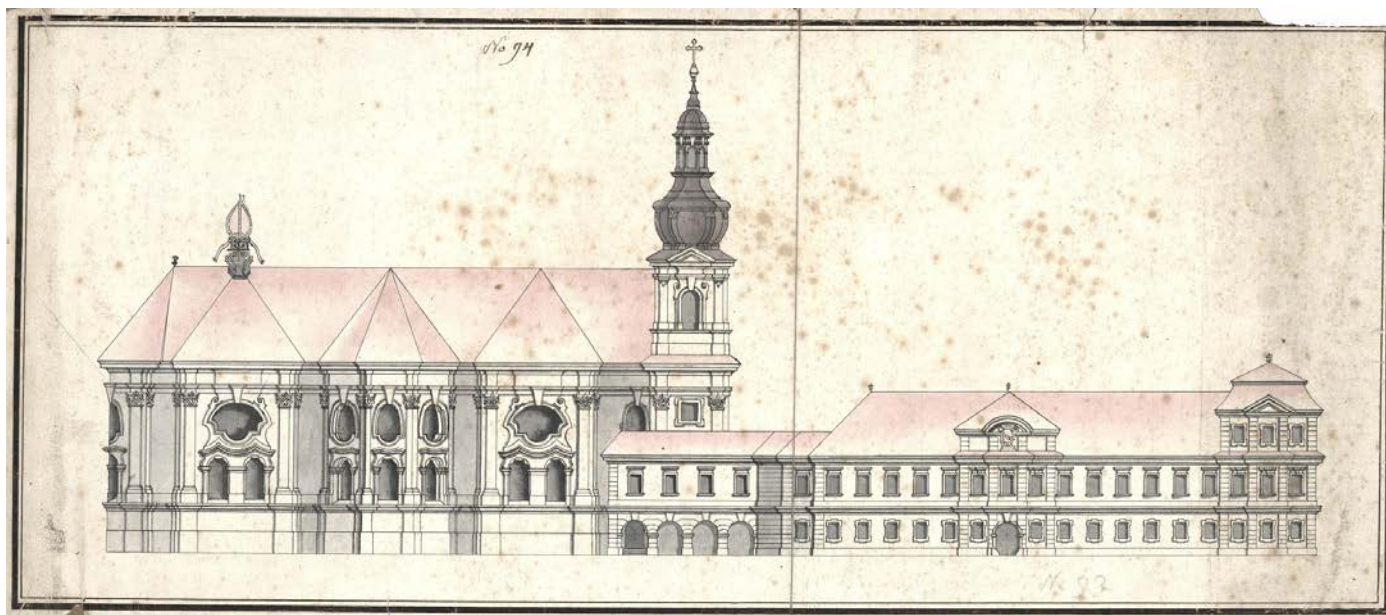
z doby probošta Placida Novotného (proboštem 1690–1692), který chtěl i prostřednictvím vybudování novostavby kláštera zdůraznit jeho postavení a významnost. Barokní klášter měl být na základě rozhodnutí Placida Novotného, který chtěl navázat na velkomoravskou tradici a zdůraznit magičnost místa, zachován na původním místě, ačkoli rajhradští benediktini v rámci výstavby nových budov uvažovali i o přesunutí kláštera na „zdravější místo“.⁴

K realizaci barokní přestavby kláštera došlo až na počátku 18. století a rajhradský probošt Antonín Pirmus (1676–1744) vypracováním projektu přestavby kláštera i klášterního chrámu pověřil jednoho z nejvýznamnějších architektů působících v českých zemích, Jana Blažeje Santiniho Aichela (1677–1723), který měl s výstavbou kláštera na bažinatém terénu zkušenosti z cisterciáckého kláštera v Plasech. Santini po prozkoumání terénu navrhl postavit kostel na dřevěných pilotech a rostech. V únoru 1722 měl probošt Antonín Pirmus k dispozici Santiniho plány a po drobných úpravách byla zahájena stavba klášterního chrámu. Vlastní stavba barokního chrámu postupovala rychle a byla realizována v letech 1722–1726 pod vedením brněnského stavitele Františka Benedikta Klíčnicka (1677–1755). Po dokončení hrubé stavby v roce 1726 začaly být plynule stavěny klášterní budovy, ale především začaly probíhat práce na úpravách chrámového interiéru a jeho výzdobě, chrámová klenba byla vyzdobena freskou s ústředním motivem apoteózy sv. Benedikta a šíření křesťanství benediktinským řádem, do chrámového interiéru byly osazeny oltáře, sochy nebo chórové lavice. K realizaci výzdoby chrámu

⁴ Jiří KROUPA – Jaroslav VOBR – Vojen DR-LÍK, *Benediktinský klášter v Rajhradě. Klášter. Klášterní knihovna. Památník písemnictví na Moravě*. Brno 2017; Václav Jan POKORNÝ, *Klášter Rajhrad jeho dějiny a památnosti*. Rajhrad 1925.

Jan Křtitel Erna: Projekt nové fasády klášterního chrámu, kolem 1690. Foto: Moravský zemský archiv v Brně, fond E6 Benediktini Rajhrad, sign. P. j. 15, inv. č. 4459.

*Jan Blažej Santini Aichel – Plány boční chrámové fasády a vstupního křídla prelatury, 1722.
Foto: Moravský zemský archiv v Brně, fond E6 Benediktini Rajhrad, sign. P. c. 9, inv. č. 4394.*

byli osloveni přední moravští umělci, např. chrám, klášterní knihovnu i hlavní sál prelatury freskami vyzdobil brněnský malíř Jan Jiří Etgens (1691–1757), autorem většiny soch, oltářů a kazatelny se stal v Mikulově usazený Ignác Lengelacher (1698–1780) nebo varhany zhotovil brněnský varhanář Antonín Richter (1688–1765). Klášterní chrám byl vysvěcen olomouckým biskupem Jakubem Arnoštem Lichtenštejnem z Kastlekornu dne 7. června 1739 v rámci pořádaných osmidenních slavností.

Současně s výstavbou kostela byla započata také přestavba obytných budov kláštera a s těmito pracemi se pokračovalo i po dokončení klášterního chrámu. Jako první bylo budováno východní křídlo konventu, v němž se nacházela sakristie, kapitulní síň a dvoupatrový knihovnický sál a jižní trakt prelatury s letním refektářem.

Budova prelatury byla dokončena v roce 1746 podle Klíčníkem upraveného Santiniho projektu, do roku 1752 pak byla dostavěna budova konventu o čtyřech křídlech, i když až do 19. století jižní a západní křídlo konventu tvořily pouze obvodové zdi bez vnitřního rozdělení a zařízení místností. Výstavba klášterního komplexu se kvůli válečným událostem, finanční situaci rajhradských benediktinů a především problémům se statikou způsobeným založením chrámu na nepříliš pevném podloží nakonec protáhla až do poloviny 19. století.⁵ Dnešní rozloha

⁵ První problémy se statikou se objevily již v roce 1728, kdy bylo nutné zpevnit fasádu přidáním dvou nárožních pilířů a odlehčit klenbu u vchodu. Další statické problémy se vyskytly v roce 1745, kdy se vytvořily trhliny na východní fasádě, v roce 1763 pak zemětřesení značně narušilo presbytář a hrozilo sesutí klenby chóru. Zemětřesení také poškodilo klenbu klášterní knihovny. Již v 60. letech se tak přistoupilo na základě plánů dvorského architekta Franze de Paula von Hillebrandt k přestavbě nejvíce poškozených částí kostela a následně poté v letech 1770–1776 došlo pod vedením inženýra Josefa Anneise k radikální opravě kostela, knihovny i dalších částí kláštera.

Jan Novopacký – Karl B. Post: Rajhradský klášter roku 1868. Foto: DUDÍK Beda. *Geschichte des Benediktiner Stiftes Raigern im Markgrafthume Mähren, Bd. II. Wien 1868.*

kláštera odpovídá původním Santiniho představám, i když jeho plány byly již Františkem Benediktem Klíčnickem upraveny a také nikdy nebyla realizována výstavba severního křídla prelatury s reprezentativním schodištěm.⁶

⁶ Zuzana MACUROVÁ, *Umělecká praxe v barokním klášteře: proměny rajhradského proboštství v 18. století*. Brno, 2015.

Stavební vývoj benediktinského kláštera v Broumově

Jindřich Kolda

Soubor budov benediktinského kláštera v Broumově je jedním z nejhodnotnějších barokních areálů v českých zemích. Svou podobu získal pod vedením architekta Kiliána Ignáce Dientzenhofera (1689–1751) po radikální přestavbě na přelomu 20. a 30. let 18. století.

Broumovský klášter vznikl jako druhý z dceřiných klášterů břevnovského archisteria, po nedaleké Polici. Jeho prazákadem je původně dřevěná tvrz (*munitio*), která byla založena zřejmě jako správní centrum oblasti na zdejší skalnaté ostrohu nad řekou Stěnavou někdy v 50. či 60. letech 13. století.¹ Na jejím místě za opata Bavora z Nečtin (v úřadě 1290/1294) vznikl hrad (*castrum*) se sídlem probošta.² Zřejmě nejstarší zmínku o existenci konventu přináší tzv. vokounovský rukopis Neplachovy kroniky k roku 1322.³ Údaj nelze nijak ověřit, je však pravděpodobné, že řeholníci se v Broumově objevili nedlouho poté – do třetí čtvrtiny 14. století jsou totiž datovány gotické základy konventního kostela sv. Vojtěcha.⁴ Zaujímají v podstatě celý rozsah současného svatostánku,⁵ jehož rozloha by pro účely správního hradu byla poněkud předimenzována. Z té doby zbylo v klášteře jen málo dokladů, z nichž nejpřednější místo zaujímá gotická freska *Klanění Tří králů* z druhé poloviny 14. století.⁶

Původně malý konvent získal na významu v husitských dobách, kdy se sem uchýlila část mnichů z mateřského konventu v Břevnově, a především pak v 15. století, kdy se stal trvalejším sídlem břevnovských opatů.⁷ Zřejmě odsud se datují kroky k adaptaci středověkého hradu – jak byl objekt ještě před rokem 1660 nazýván⁸ – na skutečné sídlo prvního z českých prelátů. Stopy těchto úprav jsou však v samotné stavbě téměř neznatelné, a to nejen díky kompletní barokní přestavbě, ale i následkem četných požárů, které obyčejně vedly k zániku předchozího stavu.⁹ Po požáru roku 1664 došlo k proměně celého okrsku spojené se vznikem nových budov a založením nynější zahrady za severním „hradním“ příkopem (do 1679).¹⁰ Nejpozději v této době vykristalizovalo funkční

- ¹ Bezpečně je tvrz doložena k roku 1296 v listině opata Bavora – RBM II, č. 1732, s. 743.
- ² Srov. RBM II, č. 2752, s. 1204.
- ³ Srov. *Neplachův, opata opatovského, krátká kronika římská a česká*, FRB III, s. 448–449, 479.
- ⁴ Jiří SLAVÍK, *Nové poznatky o stavebním vývoji kláštera v Broumově před barokní přestavbou*, in: I. HLOBIL – M. DOSPĚL (eds.), *Gotické a renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550. Příspěvky z vědecké konference Hradec Králové 2014*, Hradec Králové 2014, s. 31.
- ⁵ Srov. *Tamtéž*, s. 20, obr. 1.
- ⁶ Karel FRANZE, *Historický vývoj Broumova z hlediska stavebního a kulturního (coby úvod k Programu regenerace městské památkové zóny)*, Broumov 2008, s. 15.
- ⁷ Milada VILÍMKOVÁ – Pavel PREISS, *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz Benediktinského opatství v Břevnově*, Praha 1989, s. 47.
- ⁸ Viz název a legenda lavírované perokresby *Zu Braunaw: Prospect des Schloßes von Mitter Nacht* publikované nejnověji v Daniela ŠTĚRBOVÁ – Michal PATRNÝ, *Der immerwährende Kaiser. Der Plan für die „Provinzkapitel“ in Braunau in dem sog. Dientzenhofer-Skizzenbuch*, *Umění* 62, č. 3, 2014, s. 246, obr. 6.
- ⁹ Stavební vývoj do dnešní podoby dokládají další dochované veduty z let 1609–1765.
- ¹⁰ M. VILÍMKOVÁ – P. PREISS, *Ve znamení*, s. 63–65.

Nejstarší dochovaná veduta kláštera s městem, 1609. Foto: Jan Dolejší & Eva Vodochodská.

rozvržení areálu, které respektovaly i všechny další přestavby, omezené terénní uzavřeností hradního návrší. Na východní straně areálu je okolo průjezdného nádvoří rozložena reprezentační část domu v podobě prelatury (opatství). K ní zprava přiléhá kostel s klausurně uzavřeným a zvnějšku zcela nepřístupným konventem. V 17. století byl někdejší jižní příkop mezi městem a bývalým hradem přeměněn v sklepy, na nichž postupně vznikalo hospodářské zázemí konventu¹¹ (dnes tzv. staré gymnázium a Růžový dvůr). Toto „učebnicové“ řešení všech částí kláštera nemá zřejmě obdobu přinejmenším ve středoevropském měřítku.

Po dalším požáru roku 1684 dochází k postupné barokizaci areálu, započaté úpravou kostela s použitím středověkého obvodového zdiva¹² a pokračující (pře)stavbou konventu s opatským sídlem (do 1695).¹³ Od roku 1710 působí v Broumově stavitel Kryštof Dientzenhofer (1655–1722), pod jehož dohledem vznikají další díly celého prostoru, mj. budova pozdější lékárny. Roku 1726 se opat Otmar Zinke († 1738) rozhodl, že nechá v Broumově zbudovat zcela nový, slohově a kompozičně jednotný konvent s prelaturou, který poskytne reprezentativní ubytování pro hlavu opatství a rozrůstající se počet mnichů.¹⁴ Areál tak čekalo poslední rozšíření, když se jeho koncová stěna posunula o šířku dnešního severního křídla směrem ke klášterní zahradě. Tím zanikl někdejší opevněný ochoz s baštami jako poslední viditelný pozůstatek středověkého hradu. Stavbou byl pověřen o rok později syn Kryštofa Dientzenhofera Kilián Ignác. Ve vrcholně barokním tvaru, ukončeném okolo roku 1733, je klášterní areál (s malými úpravami) zachován dodnes.

¹¹ Viz legendu ke kresbě *Prospect des Schloß und Closters zu Brawnaw von Mittag* publikované v D. ŠTĚRBOVÁ – M. PATRNÝ, *Der immerwährende Kaiser*, s. 244.

¹² J. SLAVÍK, *Nejnovější poznatky*, s. 19.

¹³ M. VILÍMKOVÁ – P. PREISS, *Ve znamení*, s. 68–70.

¹⁴ Tamtéž, s. 88n.

Veduta Antonína Birckharta zachycující klášterní areál po dientzenhoferovské přestavbě, (před 1740). Foto: archiv Klášter Broumov.

Knihovní sál

Nejstarší zpráva o existenci broumovské knihovny je obsažena v tzv. Zlomku inventáře kláštera břevnovského z let 1390–1394.¹⁵ V Broumově bylo inventováno 38 knih a za místo jejich uložení je označena *sacristie*.¹⁶ Další zprávy o umístění knihovny pocházejí zřejmě až ze 17. století. Roku 1673 se knihovní místnost nacházela v přízemí konventu při křížové chodbě, kde byly rovněž další důležité části řeholního domu – fortina a refektář.¹⁷ Po požáru roku 1684 se knihovna, jak dokládá plán v tzv. Dientzenhoferově skicáři,¹⁸ objevila v prvním patře konventu. Situace – jak se zdá – předjala budoucí řešení:¹⁹ okna knihovny od té doby míří na sever, čímž je prostoru dán výhodný světelný (a ostatně i tepelný) režim.

Nynější sál konventní knihovny²⁰ je situován v prvním patře severního křídla, které bylo kompletně zbudováno na někdejší hradním ochozu v letech 1727–1733. Sál zaujímá prostor dvou pater o šíři pěti okenních os. Je zaklenut valenou klenbou, v jejíž ose běží dlouhé freskové zrcadlo s bohatým obrysovým rámem a trojdílnou malbou. Výjevy představují (zleva při pohledu od vstupu) *Proměnění Páně na hoře Tábor*, *Oslavu Boha Otce* a *Dvanáctiletého Ježíše v Chrámu*.²¹ Jejich autorem je pražský malíř Jan Karel Kovář (1709–1749). Štuková výzdoba stropu pochází ze stejné doby. Na rozhraní obou pater knihovnu obíhá ochoz nad šestnácti volně stojícími dřevěnými sloupy. Jeho zábradlí zdobí festony s oválnými portréty členů konventu v čele s opatem Jakubem II. Chmelem († 1805).²² Ochoz stejně jako nábytek knihovny jsou klasicistní a vznikly zřejmě před rokem 1793, jak upomíná chronogramová in-

¹⁵ Josef EMMLER, *Zlomek inventáře kláštera Břevnovského z let 1390–1394*, Věstník Královské české společnosti nauk, Praha 1888, s. 301.

¹⁶ Tamtéž, s. 297.

¹⁷ Martin MÁDL – Radka HEISLEROVÁ – Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – Štěpán VÁCHA a kol., *Barokní nástěnná malba v Čechách: Benediktini II*, Praha 2016, s. 949–956.

¹⁸ D. ŠTĚRBOVÁ – M. PATRNÝ, *Der immerwährende Kaiser*, s. 240–243.

¹⁹ Srov. plány Tamtéž, s. 241 (obr. 1) a 242 (obr. 2). Vzhledem k zprávě o knihovně z r. 1673 by však datace plánů měla být posunuta za rok 1684.

²⁰ Popis sálu vychází ze strojopisu Mojžíra HORYNY *Broumov – bývalý benediktinský klášter. Stavebně-historický průzkum nové vyhotovení*, SÚRPMO, Praha 1987, část *Severozápadní křídlo*, s. 31–32. Za zpřístupnění textu ze spisovny Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Josefově patří dík Mgr. Evě Mackové.

²¹ Dosavadní bádání shrnul M. MÁDL a kol., *Barokní nástěnná malba*, I, s. 394–399 a II, s. 974–975 (č. II/23).

²² Interpretaci obou uměleckých programů (barokního v podobě nástrovní výmalby a klasicistního v podobě portrétní galerie konventuálů) se ve svém příspěvku věnuje dr. Andreas Gamerith.

Interiér knihovny ve 30. letech 20. století. Foto: archiv Klášter Broumov.

skripce na římse ochozu *HUnC In spLenDoreM ereXIIt JaCobUs II Abbas BřzeVnoVIensIs & BraUnensIs*.²³

V knihovně je umístěno třicet tři skříní v jednotném šedozeleném provedení. Nástavce skříní rámuje festonový dekor okolo tabulí s nápisy, které se týkají té oblasti vědění, jejíž texty jsou ve skříní zastoupeny. Nápisy jsou doplněny kartušemi s čísly oddělení knihovny (I–XXXIII). Pohledově exponované boky regálů zdobí výmalba znázorňující převážně alegorie Ctností. Z původního vybavení je v prostoru vystaven glóbus zemského povrchu od místního řeholníka Paula Reinelta († 1778) jako pozůstatek barokní geograficko-astronomické sbírky broumovských benediktinů.²⁴ Z předchmelovské knihovny se na ochozu dochovalo deset portrétů „starých filosofů“ na plátně,²⁵ které byly vyřiznuty z původních obrazů.

V 19. a 20. století prostor nedoznal výraznějších změn a knihovna tak zůstává ve stejné podobě, v jaké ji vidali poslední pamětníci dietzenhoferovských časů. Teprve roku 2014 bylo přikročeno k prvnímu výraznějšímu zásahu, jímž byla restaurace nástropní fresky a štukatury.

²³ [Toto velkolepě zbudoval Jakub II. opat břevnovský a broumovský] – Tamtéž, I., s. 395.

²⁴ SOA Zámorsk, VS Broumov, kart. 139, *Die in dem Benediktiner Stifte zu Braunau aufgenommenen Invetur und Befassung des Preliminar Systems, Beilage Y.*

²⁵ Tamtéž.

Knihovní sál benediktinského kláštera v Rajhradě

Lucie Heilandová, Jindra Pavelková

Knihovní sál tak, jak jej můžeme vidět dnes, dostal svou rámcovou podobu již v plánech Jana Blažeje Santini Aichela. Z původní barokní knihovny pochází zlacené zdobení a písmena označující regály a také obraz zachycující čtenáře v knihovně od malíře a jezuitu Ignáce Raaba, dnes umístěný nad vstupem do historického sálu. Raabovy obrazy se v Rajhradě nacházejí v dnešní době dva a stále je otázkou, zda byly vytvořeny pro rajhradský knihovní sál v době jeho dokončení ve 40. letech 18. století, nebo zda pocházejí z některého ze zrušených moravských klášterů či jezuitských domů a začlenění do rajhradského interiéru proběhlo až při instalaci nových regálů.

První plátno, dnes instalované nade dveřmi do hlavního sálu, zachycuje skupinu žáků shromážděnou v knihovním interiéru kolem svého učitele při prohlížení atlasu. Knihovní regály jsou umístěny i na druhém plátně a u nich je skupina chlapců, kteří se ze žebříku snaží dostat ke knihám z vyšších polic. Na levé straně obrazu zkoumá skupina studentů opět vedená učitelem otevřenou knihu a další pracují s globem.¹

Původní santiniovská knihovna však měla na rozdíl od té dnešní zděnou galerii, která ovšem vzala za své při zemětřesení v roce 1763. Po této události knihy více než čtyřicet let ležely v sále na hromadě hned vedle hromady sutí. Teprve v letech 1804–1806 dostala knihovna nové regálové vybavení, které bylo na zakázku vyrobeno u řezbáře a stolaře Josefa Herberta na Starém Brně.² Knihy do něj byly nově uspořádány ale až na přelomu let 1818 a 1819.³

Členění knihovního fondu dle oborů se od té doby dodnes nezměnilo. Přesně proti vstupu, na čele sálu, se v regále označeném písmenem A nalézají knihy Písma svatého, ve vedlejším regálu B stojí díla církevních učenců, na protější straně začíná písmenem C rozsáhlá oblast teologické literatury táhnoucí se až k písmenu F a H. Další obory jsou:

¹ Zuzana MACUROVÁ, *Umělecká praxe v barokním klášteře. Proměny rajhradského proboštství v 18. století*, Brno 2015, s. 131–132.

² Vladislav DOKOUPIL – Adolf B. KRÁL, *Knihovna benediktinů v Rajhradě*, Rajhrad 1968, s. 26.

³ Jindra PAVELKOVÁ, *Nové regály, repertáře, lístkové katalogy a spousta knih všude kolem*, in: L. HEILANDOVÁ – R. MAHEL – J. PAVELKOVÁ – E. RICHTROVÁ, *Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera*, s. 18–19.

Pohled do knihovního sálu. Foto: archiv Moravské zemské knihovny.

- G geografie
- I světská historie
- K církevní právo
- L řádová historie
- M filozofie
- N matematika a geometrie
- O hospodářství
- P literatura (i pastorační)
- Q liturgika
- R dogmatika
- S literatura k církevním institucím (zejména na Moravě)
- T právo, normativy, administrativní příručky
- V antická literatura
- W lékařství
- X správní literatura
- Y kazatelské příručky
- Z morálka a etika
- Ž dějiny

Uspořádání knihovny je tzv. paprskové. Signatura každé knihy je složena z majuskulního písmene označujícího regál, římské číslovky

značící sloupec, minuskulního písmene určujícího polici a arabského čísla, které značí pořadí v dané polici. Knihy jsou v knihovním sále uloženy většinou ve dvou řadách, přední řada je označena písmeny latinské abecedy, zadní řecké alfabety. Značení polic začíná od spodu regálu. Klasická rajhradská signatura pak vypadá např. takto: A. I. b. 18.

Freska na stropě knihovního sálu je zdobena motivem glorifikace benediktinského řádu a jejím autorem je Jan Jiří Etagens. Výmalba byla prováděna patrně na přelomu 30. a 40. let 18. století. Od 60. let 18. století bojovala novostavba kláštera se statickými problémy, kvůli kterým, a také po zemětřesení,⁴ byl areál opravován. K opravám knihovního sálu došlo v roce 1776, oprava fresky byla zadána Josefu Winterhalderovi ml.

Klenebnímu zrcadlu vévodí postava sv. Benedikta s otevřenou knihou řehole v ruce. U jeho nohou jsou usazeny personifikace čtyř světadílů – Evropy, Afriky, Asie a Ameriky, nápis ve spodní části oslavuje sv. Benedikta jako vzdělaného muže a tvůrce výjimečné řehole, jehož sláva zářila po celé zemi. Po obvodu ústředního zrcadla jsou v oblacích zachyceni arcibiskupové, biskupové a prostí řádoví bratři a sestry při studiu a vědecké činnosti. Postavy rozdělené pomyslně do čtyř skupin tak reprezentují jednotlivé vědecké disciplíny. Nalevo ode dveří jsou kolem sv. Graciána seskupeni ti, kteří se věnují světskému i církevnímu právu, na protější straně dveří jsou zástupci teologických disciplín. Na protilehlé straně diskutují benediktini o geografii a botanice. Celá scéna je doplněna alegoriemi dalších věd a umění, ve čtyřech fialových kartuších putti symbolizují čtyři roční období a v iluzivních výklencích našly své místo tři křesťanské ctnosti – Víra, Naděje a Láska.⁵

Vybavení knihovního sálu doplňuje velká vitrína, přemístěná sem na počátku 20. století a upravená z původního jídelního stolu z letního refektáře, globus a tzv. světové hodiny, dvě práce rajhradského benediktina Vojtěcha Slouka.

Výše uvedené statické problémy trápily klášter i ve 20. století. V roce 1973 byla naplánována rekonstrukce sálu, v rámci které mělo dojít nejen k opravě trhající se klenby, ale také k restaurování fresky. Opravy samozřejmě nebylo možno provádět v sále plném knih, knihovní fond byl proto vystěhován do depozitáře Univerzitní knihovny v areálu cisterciáckého kláštera v Předklášteří u Tišnova. Podle původních plánů mělo být vystěhování knihovny dočasné a veškeré práce měly proběhnout v průběhu 70. let 20. století. K rekonstrukci nakonec došlo až na přelomu nového tisíciletí, v letech 1999–2004. Freska byla ovšem zrekonstruována pouze ve své horní části, spodní část na restaurování stále čeká.⁶

Knihy byly do sálu i přilehlého depozitáře vráceny v červenci a srpnu 2004, v červnu 2005 byl v areálu kláštera otevřen Památník písemnictví na Moravě a knihovna byla začleněna do prohlídkové trasy.

Detail fresky v knihovním sále. Foto: archiv Moravské zemské knihovny.

4 V. DOKOUPIL – A. B. KRÁL, *Knihovna*, s. 26.

5 Z. MACUROVÁ, *Umělecká praxe*, s. 126–131.

6 Moravská zemská knihovna, spisovna, fasc. Rajhrad.

Detail fresky v knihovním sále. Foto: archiv Moravské zemské knihovny.

Dlouhá desetiletí, kdy byl knihovní sál prázdný, na něm však zanechala nesmazatelnou stopu. Několik let zatékalo z poškozených okapů, takto zasažena byla zejména severní stěna knihovního sálu, která vzhledem ke své poloze vysychala ještě několik dalších let. To se samozřejmě velmi negativně odrazilo na klimatických podmínkách, ve kterých jsou knihy uloženy. Kvůli nutnosti rekonstruovat prostor v původní podobě nebylo do knihovny zavedeno vytápění. Teplota tak kolísá v rozmezí -3 a $+30^{\circ}\text{C}$ v závislosti na venkovní teplotě. Opravené regály byly rovněž vráceny do původní podoby, až na mírné zvednutí podlahy, které se projevuje tím, že schůdky, které slouží k přístupu ke knihám ve vyšších patrech spodních regálů, nedoléhají k deskám skříní tak, jak by měly. Dřevěné obložení, které vyplňuje celý prostor sálu, je ode zdi odsazeno o cca 10 cm, ovšem bez možnosti prostor mezi regály a zdi jakkoliv větrat či kontrolovat jeho případné napadení plísní.

Od roku 2005 je v prostoru knihovního sálu i depozitáře pravidelně monitorována vlhkost a teplota, v roce 2006 byly v knihovně instalovány

Detail fresky v knihovním sále. Foto: archiv Moravské zemské knihovny.

odvlhčovače. V rámci projektů NAKI Benediktinský klášter Rajhrad jako kulturní fenomén (2012–2015) a NAKI II Brána moudrosti otevřená (2016–2020) dochází k dalšímu klimatickému a mikrobiologickému průzkumu prostor i fondu.

Mikrobiologické vzorky byly odebírány jak stěry z povrchu knih, tak i spadem ze vzduchu. Byly identifikovány zejména houby běžně se u nás vyskytující jak v přírodě, tak i v prostředí budov. Často byla zachycena i sterilní bílá mycelia, která vykazují silnější degradační aktivity než vřeckovýtrusové houby. I vzhledem k výskytu pouze spór a nikoliv aktivních hub nedochází k poškozování knihovního fondu. Mezi vzorky byly ovšem identifikovány i patogenní houby, které mohou představovat nebezpečí pro pracovníky a badatele s oslabenou imunitou. Hlavní riziko tak spočívá v možném nárůstu a tvorbě infekčních částic v případě zhoršení klimatických podmínek knihovních prostor.⁷

V současné době je celý knihovní fond historického sálu moderně zpracován v katalogu Moravské zemské knihovny v Brně,⁸ probíhají katalogizační práce na fondu umístěném v depozitáři a také na prvotiscích a rukopisech. Ty jsou rovněž postupně digitalizovány. Knihovní sál a prostory rajhradské prelatury jsou prezentovány rovněž 3D modelem.⁹

7 K celému mikrobiologickému průzkumu rajhradského fondu viz Jan ŠIMŮNEK – Danuše LEFNEROVÁ – Alena KUBÁTOVÁ – Jana CHALOUPKOVÁ – Karel PRÁŠIL – Jindra PAVELKOVÁ – Vít HUBKA, *Mykologické vyšetření knih a prostředí knihovny benediktinského kláštera v Rajhradě*, Brno 2015, zde s. 39 a též Jan ŠIMŮNEK – Danuše LEFNEROVÁ – Jana CHALOUPKOVÁ, *Metodika mikrobiologického vyšetření knih a prostředí knihovny a depozitářů*, Metodika certifikovaná v roce 2016, dostupné z <http://invenio.nusl.cz/record/263362?ln=cs>.

8 Ke kompletnímu zpracování fondu zejména Jindra PAVELKOVÁ – Dalibor HAVEL – Vladimír BRŮNA, *Závěrečná zpráva projektu Benediktinský klášter Rajhrad jako kulturní fenomén. Projekt Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity NAKI. Identifikační kód DF12P010VV047*, Brno 2016. Uložena MZK, spisovna.

9 Přístupné z: <http://www.rajhradskyklaster.cz/3d-model>.

Stěhování knihovního fondu zpět do Rajhradu v roce 2004. Foto: archiv Moravské zemské knihovny.

Die künstlerische Dekoration des Bibliotheksals im Kloster Broumov: Die Konzepte der Bibliothek aus den Jahren 1727–1733 und 1793

Andreas Gamerith

Die Bibliothek des Klosters Broumov zeichnet sich vor allem hinsichtlich ihrer konzeptuellen Ansprüche aus. Das Ursprungskonzept aus der Entstehungszeit (das im Deckenbild aus dem Jahr 1738 zum Ausdruck kommt) wurde 1793 erweitert, als die absturzgefährdete Galerie saniert werden musste. Die Unterschiede hinsichtlich der Aussagekraft illustrieren eindrucksvoll die Entwicklungen, die das Klosterwesen in jenen Jahrzehnten erfuhr.

Die erste Bedeutungsebene erhielt die Bibliothek durch ihre architektonische Gestalt: Der unmittelbare architektonische Bezug zum darunterliegenden Refektorium greift einen gängigen Topos des europäischen Klosterbaus auf – der Nahrung für den Körper wird die Nahrung für den Geist gegenübergestellt.¹

Träger der zweiten Bedeutungsebene ist das Deckenbild von Johann Karl Kovář.² In drei Sinneinheiten widmet sich dieses dem Thema der Weisheit – ausgehend vom zentralen Motiv des Hl. Geistes hin zu den beiden Szenen aus dem Leben Christi, dem „Zwölfjährige Jesus im Tempel“ und der „Verklärung auf dem Berg Tabor“. Als inhaltliche Kernaussage kann mit diesen Bildern die Aussage festgemacht werden, dass alle Weisheit von Gott ausgeht und dass in der Gestalt (und Lehre) des Messias diese Weisheit ihre ultimative Offenbarung erfahren hat.

Vor dem Hintergrund der zur selben Zeit entstandenen Klosterbibliotheken³ überrascht der völlige Verzicht auf Hinweise auf die Wissenschaften; das hier demonstrierte Konzept ist damit ebenso eindrucksvoll wie vage: Dem Bild vom „Hl. Geist als Urkraft aller Weisheit“ konnte 1740 kaum widersprochen werden – selbst angesichts der vielen Neuerungen und Anfechtungen, die die Religion im Zeitalter der erwachenden Aufklärung erfuhr. Hinsichtlich einer theologisch-philosophischen Diskussion verhält sich das Fresko somit konzeptuell neutral, eine erstaunliche Haltung angesichts der oft polemischen Aussagen, die in

- ¹ Edgar LEHMANN, *Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster in der Zeit des Barock*, Berlin 1996; Eric GARBERSON, *Eighteenth century Monastic libraries in Southern Germany and Austria: Architecture and Decoration*, Saecula spiritalia 37, Baden-Baden 1998.
- ² Martin MÁDL – Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Broumov (okr. Náchod), in: M. MÁDL – R. HEISLEROVÁ – M. ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – Š. VÁCHA, *Benediktini I – II. Barokní nástěnná malba v českých zemích*, Praha 2016, S. 315–405, 1037–1044.
- ³ Elmar MITTLER, Kunst oder Propaganda? Bibliothekarische Ausstattungsprogramme als Spiegel kultureller Entwicklungen und Kontroversen in Renaissance, Gegenreformation, Aufklärung und Klassizismus, in: F. BARBIER – I. MONOK – A. de PASQUALE (Hg.), *Bibliotheken, Dekor (17.–19. Jahrhundert)*, Budapest – Paris – Rom 2016, S. 53; Andreas GAMERITH, *Das Werden von Ikonologie. Die Entstehung barocker Bildsprache am Beispiel des Benediktinerstiftes Altenburg*, Dissertation, Wien 2017, S. 248–268.

*Klosterbibliothek Broumov: Deckenfresko und Konventgalerie als die beiden Konzepte der Dekoration.
Foto: Sixtus Bolom-Kotari.*

Klosterbibliotheken gegenüber Anders- und Ungläubigen formuliert wurden. Ob dahinter noble Toleranz oder Ratlosigkeit gegenüber eines sich ändernden Weltbildes steht, muss offen bleiben.⁴

Die jüngste Neuerung hinsichtlich ihrer Aussagekraft erfuhr die Broumover Bibliothek am Ende des 18. Jahrhunderts. Da sich die Galerie bedenklich zu neigen begann, ließ Abt Jakob II. zur Unterstützung Säulen einziehen und die Balustrade erneuern. Die wenig aufwendige Intervention (bei der die hölzernen Elemente in Leimmalerei dekoriert wurden) ist vor allem durch die Anbringung einer Portraitgalerie bemerkenswert, kamen doch darin starke inhaltliche *statements* zum Ausdruck:

Erstens wurde durch die visuelle Präsenz des Konvents im Büchersaal der Ort des Studiums als zentraler Identifikationsort der klösterlichen Gemeinschaft gekennzeichnet – nicht der Festsaal, nicht die Kirche, sondern die Bibliothek wurde dem Gast des späten 18. Jahrhunderts somit als wichtigster Raum im Selbstverständnis des Klosters vorgeführt.

⁴ Vgl. Johann Nepomuk Hauntinger, *Reise durch Schwaben und Bayern im Jahre 1784*, zitiert bei: E. MITTLER, *Kunst oder Propaganda?*, S. 53. Hauntinger kritisiert die kaum zwei Jahrzehnte zuvor abgeschlossene Ausstattung von Schussenried mit ihrer Polemik gegen heterodoxe Glaubensrichtungen: „Das ist ein Gedanke, welcher meiner Meinung nach an jedem Ort besser als auf einer Bibliothek stünde, denn ein Büchersaal muss allen Gattunen Leute offen stehen und er ist doch kraft seines Daseins der Ort nicht, wo man Religionsstreitigkeiten mit einem durchreisenden fremden Gaste ausmacht.“

Klosterbibliothek Broumov: „Hl. Geist als Quelle der Weisheit“. Foto: Sixtus Bolom-Kotari.

Zweitens verzichtete man auf eine Hierarchie innerhalb der Dargestellten. Dies darf insofern überraschen, da das Eintrittsalter bereits in der Ordensregel des hl. Benedikt als unterscheidendes Motiv angegeben worden war: Die Älteren waren rangmäßig den Jüngeren überlegen. Diese hierarchische Differenzierung sucht man vergebens in den Bildern der Klosterbrüder – Jung findet sich neben Alt, der ehrwürdige Greis neben dem lebhaften Junior.

Nicht irrelevant dürfte drittens die formale Erscheinung im Portrait sein. Vor dem Hintergrund der physiognomischen Studien der Zeit (deren prominentester Vertreter der Schweizer Johann Caspar Lavater war) demonstrieren die Bildnisse der Broumover Bibliothek in ihren unterschiedlichen Charakteren unterschiedliche Idealtypen eines Geistlichen. Nicht die deformierten Mönche der aufklärerischen Flugschriften, sondern edle und aufrichtige Männer klösterlichen Lebenswandels werden dem Gast in diesen Charakterstudien vor Augen geführt – ein kraftvolles Plädoyer für die „Vernünftigkeit“ des Klosterwesens vor dem Hintergrund zeitgenössischer Kritik und Skepsis.

Klosterbibliothek Broumov: Gesamteinblick. Foto: Sixtus Bolom-Kotari.

Damit zeigt sich auch, dass die Veränderung des späten 18. Jahrhunderts dem Ausgangspunkt im Fresko konzeptuell überlegen ist: Während sich die Deckenmalerei von Kovář einer polarisierenden Meinung enthält (und damit als ebenso universell wie beliebig gelesen werden kann), suggeriert die Portraitreihe von 1793 auf subtile Weise Inhalte, die Stellung beziehen in einem für die Klöster existenzbedrohenden Überlebenskampf.

Stellt man der schlichten Dekoration von Broumov schließlich das im selben Jahr entstandene Monumentalfresko von Franz Anton Maulbertsch gegenüber (das dieser für die Strahover Prämonstratenser schuf),⁵ entlarvt man das pompöse Deckenbild geradezu als „spießig“ hinsichtlich seiner Aussagekraft: Bei aller künstlerischen Virtuosität reicht es in seiner altväterischen Sprache von Allegorie und historischem Exempel nicht an die appellative – und suggestive – Kraft, die in der Bildnisserie von Broumov zum Tragen kommt. Gerade darin liegt ihre Bedeutung.

⁵ Vgl. Karl MÖSENER, *Franz Anton Maulbertsch. Aufklärung in der barocken Deckenmalerei*, Ars Viva 2, Wien – Köln – Weimar 1993.

Die künstlerische Dekoration des Bibliotheksaals im Kloster Broumov: Bibliotheksfresko

Andreas Gamerith

Um 1738 erhielt die kurz zuvor errichtete Bibliothek des Klosters Broumov ihr zentrales Ausstattungstück: das Deckenfresko von Johann Karl Kovář (1709–1749).¹ Eingefasst von einem Stuckrahmen des gesuchten Stukkateurs Bernardo Spinetti (1699–1748) hatte der Maler die undankbare Aufgabe zu lösen, ein ungewöhnlich schmales Bildfeld zu gestalten – ein Problem, das er durch eine Teilung der Komposition in drei szenische Elemente bewältigte.

Sozusagen als „Eröffnung“ sieht der Betrachter – gleich beim Betreten des Saals – in eine gemalte Kuppel, in der Gottvater und der Heilige Geist (in Gestalt einer Taube) erscheinen. Die Umschrift „*Ille vos docebit omnia*“ entstammt der Abschiedsrede Jesu im Evangelium nach Johannes und verweist auf den Heiligen Geist, den Christus zu senden verspricht: „Er [der Heilige Geist] wird euch alles lehren“ (Joh 14,26). Von der Mitte aus erschließen sich die beiden weiteren Szenen: Auf der einen Seite wird der zwölfjährige Christus sichtbar, der im Tempel von Jerusalem (hier wiedergegeben als eine Kirche in gotischen Formen) lehrt und mit seiner Weisheit die Zuhörerschaft in Staunen versetzt. Als Kommentar wird das Geschehen von einem Zitat des hl. Paulus begleitet: „In ihm [gemeint ist Jesus] sind alle Schätze der Weisheit und Erkenntnis verborgen“ (Kol 2,3). Auf der anderen Seite werden die Jünger Petrus, Jakobus und Johannes Zeugen der Verklärung Jesu auf dem Berg Tabor. Moses und Elias erscheinen schwebend neben dem strahlenden Christus und kennzeichnen diesen als den erwarteten Messias. „*Ipsium audite!*“ – „Auf ihn sollt ihr hören“ wird das Geschehen von einer Stimme vom Himmel her kommentiert.

Zusammenfassen kann man den Inhalt der Darstellungen unter dem Thema der „Weisheit“: Die Weisheit Gottes, die im Heiligen Geist dem Menschen zuteil wird und die sich im Erlöser manifestiert, wird hier vor Augen geführt. Wie schon in den Deckenbildern des Refektoriums

¹ Martin MÁDL – Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Broumov (okr. Náchod), in: M. MÁDL – R. HEISLEROVÁ – M. ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – Š. VÁCHA, *Benediktini I–II. Barokní nástěnná malba v českých zemích*, Praha 2016, S. 315–405, 1037–1044.

*Bibliotheksfresko: „Ille vos docebit omnia“. Klosterbibliothek Broumov
Foto: Sixtus Bolom-Kotari.*

wurden Szenen aus dem Leben Jesu gewählt, die der Widmung des Raumes entsprechen: Waren es im Speisesaal Anspielungen auf das Essen gewesen (und den rechten Umgang mit dem Essen), überhöht das Fresko der Bibliothek das Studium des Mönchs oder Gastes durch das Vorbild Christi – und relativiert die Erkenntnismöglichkeiten des Menschen.

Johann Karl Kovář orientierte sich in der Gestaltung des Deckenbildes sehr klar an den Möglichkeiten der jüngeren böhmischen Malerei seiner Zeit. Zwar findet sich eine prinzipielle Inspiration durch Raffaels berühmter *„Trasfigurazione“*, die auch motivisch Eingang fand in die Verklärung von Broumov. Deutlicher ist aber der Einfluss der unmittelbaren Zeitgenossen Kovářs: So kann das Fresko die starke Beeinflussung durch Johann Hiebels 1724 entstandenes Deckenbild des Prager Clementinums nicht verhehlen,² auch wenn Kovář weder über das sen-

² Petra OULÍKOVÁ, Der Bibliothekssaal des Clementinum in Prag, in: M. MÁDL – M. ŠE-FERISOVÁ LOUDOVÁ – Z. WÖRGÖTTER (Hg.), *Baroque Ceiling Painting in Central Europe/ Barocke Deckenmalerei in Mitteleuropa. Proceedings of the International Conference, Brno – Prague 27th of September–1st of October 2005*, Prague 2007, S. 155–163.

*Bibliotheksfresko. Klosterbibliothek Broumov. Zustand vor der Rekonstruktion.
Foto: archiv Benediktinského opatství sv. Václava.*

sible Kolorit noch die feine Modellierung seines Vorbildes verfügt. Für die expressive Gliederung der Komposition durch eine Kuppel, die den Blick freigibt auf zwei szenische Erzählungen, mag sich der Künstler an Wenzel Lorenz Reiner orientiert haben³ – eine ähnliche räumliche Disposition weist etwa das Kuppelbild der Bibliothek in der niederösterreichischen Kartause Gaming (1723) auf.

Zusammenfassend kann man die Bedeutung des Broumover Deckenbildes folgendermaßen beschreiben: Im Kontext der zeitgleich entstandenen malerischen Dekorationen in Klosterbibliotheken überrascht die relativ neutrale Stellungnahme des Freskos, das sich eher verallgemeinernd als explizit den Themen von Weisheit und Erkenntnis annähert – die Bedeutung moderner Wissenschaftlichkeit bleibt ebenso ausgespart wie eine handfeste Verteidigung des eigenen, religiösen Standpunktes.

Johann Karl Kovář selbst erweist sich in dem Fresko als tüchtiger Gestalter, der es versteht Eindrücke aus dem aktuellen Kunstgeschehen ansprechend umzuformulieren und dem eigenen Ausdruck anzupassen. Die graphische Härte seiner Figurenbildung sowie die Schärfe seines klaren, wenig atmosphärischen Kolorits mögen nicht an die Virtuosität anderer heranreichen; zugleich ist das Fresko von Broumov aber mit seiner expressiven räumlichen Disposition ein bemerkenswertes Beispiel für jenes Zeitintervall, das den rauschenden Großwerken des Spät- und Spätestbarock unmittelbar voranging.

³ Eine Bestimmung des in Prag aufbewahrten Bozzettos von Wenzel Lorenz Reiner, „Unde mundus iudicetur“, für die Bibliothek von Broumov kann an dieser Stelle nur hypothetisch postuliert werden. Eine Studie des Autors, die anhand der räumlichen Disposition von Broumov und anhand von funktionalen Analogien (beispielsweise von Zwettl) in diese Richtung argumentiert, ist in Vorbereitung. Zur alternativen Theorie der Widmung vgl. Martin MÁDL – Anke SCHLECHT – Marcela VON-DRÁČKOVÁ, *Detracta larva iuris naturae. Studien zu einer Skizze von Wenzel Lorenz Reiner und zur Dekoration der Klosterbibliothek von Břevnov*, Praha 2006.

Bibliotheksfresko: Der zwölfjährige Jesus im Tempel. Klosterbibliothek Broumov. Zustand vor der Rekonstruktion. Foto: archiv Benediktinského opatství sv. Václava.

Výzkum knižních vazeb – péče o knihy

Průzkum knižního fondu benediktinské knihovny v Broumově

Ivan Kopáček

Průzkumem knižního fondu se rozumí úkon, během kterého dochází k podrobnému poznání celého, nebo ucelené části knižního fondu. Průzkumy bychom mohli rozdělit na několik typů. Může se jednat o průzkum fyzického stavu, typologický průzkum, popřípadě průzkum knižního fondu po obsahové stránce apod. Další možností je kombinace různých typů průzkumů za účelem zajištění potřebných informací o daném knižním fondu.

Cílem průzkumu benediktinské knihovny v Broumově a Rajhradu je zajistit informace o typologii knižních vazeb daného fondu a jejich aktuální fyzický stav.

Benediktinská knihovna v Broumově obsahuje cca 18 tisíc svazků knih od gotiky až po 19. století, čímž představuje velice pestrý knižní fond jak po stránce obsahové, tak po stránce typologie knižní vazby. V rámci projektu NAKI II¹ *Brána moudrosti otevřená...* je prováděn typologický průzkum a průzkum fyzického stavu celého knižního fondu. Na tomto průzkumu pracuje Fakulta restaurování Univerzity Pardubice již od roku 2016 a bude pokračovat do roku 2020. Největší část průzkumu probíhá v letních měsících, kdy zde tráví studenti druhého a třetího ročníku Fakulty restaurování Univerzity Pardubice (Ateliér restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů) letní praxi, která je součástí ateliérové výuky.

Výsledkem průzkumu by měla být ucelená představa o typologii knižních vazeb, vyskytujících se v daném fondu, a jejich fyzickém stavu z pohledu konzervátora-restaurátora.² Zároveň by měly být na jeho základě doporučeny ideální klimatické podmínky, způsob manipulace s knižním fondem a případně návrh dlouhodobého plánu restaurování. Pro majitele, resp. správce knižního fondu by měl být průzkum usnadněním celkové orientace ve fondu, umožnit lepší porozumění jeho vývoji a posloužit jako zdroje nových informací, které mohou pomoci při plánování péče o daný fond a jeho celkový provoz.

- 1 Program na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity. (www.mkcr.cz)
- 2 Na základě průzkumu fyzického stavu knižního fondu a jeho vyhodnocení dochází k postupnému restaurování nejvíce poškozených knižních svazků studenty Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Provádění sěrů pro mikrobiologickou analýzu v průběhu průzkumu. Foto: archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Samotný průzkum knižního fondu benediktinské knihovny v Broumově započal prohlídkou knižního fondu a prostor, ve kterých je uložen. Tato prohlídka sloužila k bližšímu poznání fondu, na základě kterého bylo možné podrobněji naplánovat průběh celé akce. Cenným zdrojem informací o knižním fondu i celé knihovně byly např. také dochované, i když ne úplně aktuální, knihovní katalogy, historické fotografie, nej-různější články a příspěvky.

V návaznosti na tyto zjištěné informace byl vyhotoven k danému knižnímu fondu tzv. průzkumový formulář „na míru“, který měl usnadnit orientaci v nasbíraných informacích a zároveň urychlit celkový proces popisu knih. Takový způsob průzkumu je v dnešní praxi aplikován nejčastěji a z důvodu velkého množství knih daného knižního fondu ani jiná metoda zpracování nepřicházela v úvahu. Formulář obsahuje základní informace o knize, jakými jsou signatura, titul knihy, datace tisku, místo tisku apod. Dále detailnější informace o knižní vazbě, na jejíž popis je průzkum zaměřen. Součástí formuláře je i množství schématických nákrešů typologických znaků knihy, v případě slepotiskové výzdoby je formulář doplněn o frotáž. Formulář byl po zpracování několika prvních knih poupraven tak, aby co možná nejvíce vystihoval popis knižních vazeb daného fondu. Pro každou jednu knihu je vyplňován jeden průzkumový formulář, pouze v případě sérií knižních vazeb se stejnými typologickými znaky i výzdobou (nejčastěji několikadílné knihy ve stejné vazbě) je vyhotoven jeden formulář pro všechny tyto knihy/svazky. Formulář svými otázkami určuje postup průzkumu, nicméně

Mechanické čištění jednotlivých svazků před samotným průzkumem. Foto: archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

v případě různých netypických prvků a zvláštností je nutné zaznamenat tyto informace „mimo kolonky“. Z důvodu obrovské škály typologických prvků by ani nebylo možné všechny tyto anomálie do formuláře zařadit tak, aby si zachoval přehlednost a srozumitelnost, která je velmi důležitá. Na průzkumu se podílí poměrně velké množství osob, tudíž bylo nutné ujasnit si na samém začátku způsob vyplňování formuláře a schématických nákresů. V případě nejednotnosti by mohla v průběhu zpracovávání výsledků vzniknout řada nejasností, což by při větší míře mohlo mít zkreslující účinek na celý prováděný průzkum.

Zpracovávání knižního fondu probíhá postupně dle označení jednotlivých knihovních skříní. Každou skříň označuje římská číslice, jednotlivé police velká písmena abecedy. Každá kniha je opatřena signaturou, vycházející z tohoto základního uspořádání – číslo skříně, označení police a číslo knihy určují její pořadí v polici (zleva doprava). V případě více řad knih v jedné polici za sebou je kniha doplněna označením písmenem řecké abecedy – α , β , γ postupujícím zpredu dozadu police. Průzkum byl tedy započat skříní I. a pokračuje postupně dál, dle číselného označení.

Knihy jsou z knihovny vybírány po jednotlivých policích a přenášeny do místnosti, která slouží pro účely tohoto průzkumu jako badatelna. V této místnosti je nejprve každá kniha mechanicky očištěna (pokryv, ořízky, přideštiny knihy) suchou cestou pomocí gumy Wishab, jemných štětců a vysavače s regulovaným odtahem.³ Následně je přistoupeno k popisu knihy pomocí formuláře. Snahou je zachytit všechny typologické znaky, které je možné pečlivým pozorováním z knihy vyčíst. Zvláště je upozorňováno na různé zvláštnosti po stránce typologické i estetické. Součástí průzkumu je i zhodnocení fyzického stavu jednotlivých knih a upozornění na jejich poškození. Kniha je vždy zařazena do skupiny stavu dobrý – mírně poškozený – poškozený – alarmující a dále je uváděno, v čem tkví největší poškození dané knihy. Pokud se vyskytne podezření mikrobiologického napadení, jsou z knihy či polic v knihovně odebrány stěry pomocí sterilních vatových tamponů, které jsou následně odesílány na odbornou analýzu. V rámci průzkumu probíhají na knihách, které si to vyžadují, i drobné ambulantní restaurátorské zásahy – např. fixace uvolněného listu v knize, zajištění odpadávajícího kování, pokryvu atd. Průzkum fyzického stavu knižního fondu umožňuje následné plánování péče o knižní fond ať už formou preventivních opatření či komplexního restaurování.

Jednotlivé průzkumové formuláře jsou zakládány do šanonů dle čísla skříně. Zvláštní složku pak tvoří frotáže označené signaturou knihy.⁴ Již

- 3 Jak u čištění jednotlivých svazků, tak i v průběhu manipulace s knihami jsou dodržována pravidla bezpečnosti práce (použití ochranných rukavic, respirátorů, základy hygieny...)
- 4 Průzkumové formuláře a frotáže slepotiskové výzdoby jsou archivovány v Ateliéru restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Zpracovávání typologických prvků knihy a jejich zaznamenávání do předpřípraveného formuláře. Foto: archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Frotáž slepotiskové výzdoby knižní vazby – součást průzkumu jednotlivých svazků. Foto: archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

*Zázemí pro fotodokumentaci knih po průzkumu
(fotostan se studiovým zábleskovým osvětlením).
Foto: archiv Fakulty restaurování Univerzity
Pardubice.*

nyní, v průběhu prací, máme k dispozici velice rozsáhlou a pestrou sbírku slepotiskové výzdoby napříč slohovými obdobími. V případě zajímavého ornamentu či supralibros broumovského kláštera je zhotovena nejen frotáž celkové kompozice, ale i konkrétních částí výzdoby. Na závěr je kniha fotograficky zdokumentována pomocí fotoaparátu ve fotostanu s použitím zábleskového studiového osvětlení. To umožňuje získání kvalitních fotografií pro účely zpracování a případné prezentace krásy knižního fondu. Fotografie zachycují celkové pohledy na knižní vazbu, pohledy do knižního bloku a detailní fotografie zpracování vazeb, jako jsou kapitálky, hlavice, kování, založení rohů... Toto obrovské množství informací získaných důkladným průzkumem knižního fondu benediktinské knihovny je postupně zpracováváno a vyhodnocováno tak, aby bylo možné prezentovat výsledky celého průzkumu v uceleném výstupu.

Dosavadní průzkum knižního fondu benediktinské knihovny v Broumově již teď poukazuje na výjimečnou sbírku tisků a několika rukopisů ve velice dobrém fyzickém stavu, opatřených knižními vazbami bohatě zdobenými i jednoduchými, různého stáří i účelů, což nám dává nahlédnout na knižní kulturu v poměrně širokém měřítku, ze kterého lze vysledovat různé dobové „trendy“ a zvyklosti. Zároveň však ukazuje nesmírnou pestrost, knihařovu „vynalézavost“ a tvořivost, často i zcela vybočující z řady ostatních knižních vazeb své doby. Jedním z cílů průzkumu by tedy mělo být i přiblížení tohoto po staletí uznávaného řemesla – knihvazačství – širší veřejnosti.

Navracení knih do polic po zpracování. Foto: archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Renesanční knižní vazba. Její vývoj na příkladech z fondu benediktinské knihovny v Broumově

Kateřina Bártová, Radomír Slovík

Naším cílem bylo vytvořit dílo, které by pomohlo restaurátorům, správcům knižních fondů, atd. s orientací a popisem jednotlivých typologických znaků renesanční vazby. Prozkoumán byl celý fond knihovny a jednotlivé renesanční vazby byly následně podrobně popsány. Celkem se jednalo o 1018 renesančních vazeb.¹

Typologické znaky jsou za sebou řazeny z pohledu knihaře, tedy ve sledu samotných úkonů potřebných ke vzniku knihy. To znamená, že první kapitoly se věnují formátu papíru, počtu dvoulístů ve složkách a složení předsádek. Následuje část zaměřená na způsob šití bloku, úprava bloku po ušití zahrnuje opracování ořízek, druhy mezivazních přeplepů s popisy a nákresy jednotlivých druhů kapitálek. Další kapitola je zaměřena na materiál a způsob opracování knižních desek. Zde jsou zahrnuty také různé formy nasazování desek na knižní blok. V předposlední kapitole je charakterizován materiál pokryvu, jeho zpracování a následná výzdoba slepotiskem či zlacením. Nakonec jsou objasněny typy způsobů uzavírání knižních vazeb, jsou zde podrobně popsány a zdokumentovány jednotlivé typy renesančních spon. Celá práce je doplněna o fotografie a nákresy.

Přestože došlo ke zpracování pouze jednoho konkrétního knižního fondu, přináší práce² posun v dosavadním poznání vývoje a popisu vazby z období renesance. Vzhledem k omezenému rozsahu katalogu uvádíme pouze část výsledků výzkumu.

Knižní blok – organismus šití

Při průzkumu bylo pozorováno více způsobů šití. Nejvíce vazeb bylo svázáno přímým šitím, což znamená, že je šitá každá složka a obšitý kaž-

- ¹ Renesanční vazbu řadíme do období od konce 20. let 16. století až do doby třicetileté války, kdy se vývoj knižní vazby mírně pozastavil. Charakteristické znaky renesančních vazeb lze pozorovat na tvaru knižního bloku, typu vazby, výběru materiálů a způsobu výzdoby. Od gotických vazeb, které působí dosti těžce a mohutně i v případě malých bloků, se ty renesanční liší svojí jemností a ladností. Dochází k celkovému odlehčení vazby (desky jsou tenčí a jemněji zpracované, kování je omezeno zpravidla pouze na spony, a ty jsou subtilnější).
- ² BcA. Kateřina Bártová zpracovala na toto téma svou diplomovou práci, obhájenou na Fakultě restaurování Univerzity Pardubice. Viz KATEŘINA BÁRTOVÁ, *Renesanční knižní vazba. Její vývoj na příkladech z fondu benediktinské knihovny v Broumově*, diplomová práce, Pardubice 2017. Dostupné na <https://dk.upce.cz/handle/10195/69657> (ověřeno 27. 1. 2019).

Detail vazy po přímém vyšití bloku. Foto: Kateřina Bártová, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

dý vaz. Méně časté bylo shledáno šití systémem ob-složku,³ se kterým se setkáváme u knih z konce 16. století a ze začátku 17. století. Při tomto způsobu jsou šité dvě složky naráz.⁴ Při pohledu na vazy se dá šití ob-složku poznat velice snadno (řídkým obtáčením nitě kolem vazů).

U šití ob-složku jsou zpravidla dvě až tři první a poslední složky šité celé. Děje se tak z důvodu zpevnění šití na krajích bloku, protože následná práce s blokem (klížení, ořezávání, kulacení...) je mechanicky náročná. Nejnamáhanější jsou právě okrajové složky a přímé šití je proto pro ně vhodnější (je pevnější).

V knihovně se nacházejí i knihy s pakovaným šitím. To znamená, že je šitá každá složka a vaz je nití obtočen vícekrát než jednou. Pakované šití je typické pro gotické knižní vazby a to kvůli síle složek. Složky v gotických knihách mají často až sedm dvoulistů, jsou tudíž o mnoho silnější než samotná nit, která obtáčí vaz. Pakováním se zajistí zaplnění prázdného prostoru na vaz, který by se při otevření bloku mohl lámat. Opakovaně obtočený vaz, tedy obšitý kontinuálně v celé šířce hřbetu, se při otevřeném bloku vytvaruje do souvislého oblouku (bez zalomení). Pakované šití lze pozorovat na hřbetu knihy, kde je vidět, jak je nit kolem vazy obtočená v šíři jedné složky víckrát než jednou. Tento způsob šití byl zaznamenán u několika vazeb z průběhu celého 16. století.

Kromě výše zmíněných způsobů šití bylo pozorováno i šití takzvané ob-vaz. Tato technika byla zvolena nejspíše z časových důvodů. Šitá je každá složka, ale obšívání vazů se střídá. První vaz je nití obtočen, druhý je vynechán a obtočen je zase až vaz třetí. Šití ob-vaz bylo vysledováno pouze u necelých deseti vazeb, všechny jsou datovány do druhé poloviny 16. století.

Některé raně renesanční vazby mají dvakrát prošitou první a poslední složku a předsádku. Snahou bylo nejspíše zpevnění bloku a celého šití. Dalším zpevňujícím prvkem u vazeb z přelomu gotiky a renesance

³ Bloky šité ob-složku jsou většinou naskládány ze složek s malým počtem dvoulistů. U těchto bloků byl tento způsob šití zvolen proto, aby při šití nedocházelo k přílišnému nabytí síly bloku ve hřbetu (takzvané našití). Přestože je nit měkká a lze ji poměrně snadno stlačit, má svůj objem. Pokud by tedy procházela každou celou složkou, výrazně by se její tloušťka projevila na síle hřbetu (rozdíl mezi přední ořízkou a hřbetem by byl veliký). Se silně našitými bloky se pak i špatně pracuje (klížení, ořezání či kulacení) a právě proto, aby se našití předešlo, byl u bloků se složka má s malým počtem dvoulistů zvolen způsob šití ob-složku.

⁴ Nejčastěji je šití vedeno následujícím způsobem: nit, v místě zapošívacího stehu, vchází dovnitř spodní složky, vychází u prvního vaz, ten obtočí a na druhé straně vazy vchází již do středu vrchní složky, u dalšího vazy se nit vrací zpět do spodní složky. Způsob střídání nitě ve vrchní a spodní složce závisí na počtu vazů.

Detail vazy po vyšití bloku systémem ob-složku. Foto: Kateřina Bártová, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

jsou pergamenové proužky. Tyto proužky jsou umístěny v oblasti hřbetu složky, se kterou jsou šity. Složky bývají zpevněny zevnitř nebo zvenku (častěji však zevnitř složky).

Během průzkumu byly také zkoumány techniky šití, tedy systém, jakým knihař obšívá jednotlivé vazy včetně způsobu vedení nitě ze složek ven a dovnitř.

Úprava knižního bloku po ušití – ořízka

Jako ořízku chápeme vrchní, přední a spodní stranu knižního bloku. Způsobů povrchové úpravy ořízek je více. Základní je ořízka natíraná, dalšími typy jsou například zlacená a puncovaná (vrcholná renesance) nebo stříkaná ořízka (přechod k baroku).

Z renesančního období se v klášterní knihovně nacházejí převážně knihy s nebarvenou ořízkou. Tyto bloky mají ořízky v barvě papíru nebo lehce ztmavlé. Při podrobnějším průzkumu nebyly nalezené žádné znaky svědčící o tom, že by byla ořízka nějak zušlechťená (například zatečená barva na okraji listů). Jedná se hlavně o vazby z průběhu celého 16. století (vazby ze 17. století mají nebarvené ořízky zcela ojediněle).

Pro renesanci jsou typické barevné ořízky. Ořezané okraje bloku jsou po mechanickém opracování natřeny barvou. Nejčastěji se setkáváme s ořízkami červenými a modrými. V broumovské knihovně se nachází i několik vazeb se žlutou, popřípadě okrovou, nebo zelenou či zelenomodrou ořízkou. Natírané ořízky se vyskytují na vazbách z druhé poloviny 16. století a ze začátku 17. století (červená a modrá ořízka je také typická pro barokní období). Pokud je ořízka natřená světlou barvou, může působit jako bezbarvá. Často se však v bloku najdou stopy po natírání, které vzniknou nedokonalým sevřením bloku při

Ukázka zlacené ořízky zdobené puncováním. Foto: Kateřina Bártová, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

barvení ořízky. Některé z vrcholně renesančních natíraných ořízek jsou puncované.

U některých nákladnějších vazeb jsou ořízky zlacené. Na předem pečlivě připravenou ořízku, přetřenou pojivem,⁵ byly pokládány tenké plátky zlata. Při průzkumu fondu bylo objeveno několik vazeb, které byly před samotným zlacením ořízky přetřeny barvou, aby zlato na ořízce mělo výsledný požadovaný tón.⁶ Zlacené ořízky byly většinou zdobeny ještě puncováním. Puncování je způsob zušlechťování ořízek pomocí vtlačování punců různých tvarů do povrchu ořízky. Puncováním byly na zlacené ořízce vytvořeny nejrůznější vzory. Vazby se zlacenou a puncovanou ořízkou z klášterní knihovny jsou z druhé poloviny 16. století a z přelomu 16. a 17. století.

Některé pozdně renesanční vazby a převazby, pocházející ze 17. století, mají ořízku stříkanou. Stříkaná ořízka je typická až pro barokní období. Jedná se tedy spíše o pozdně renesanční vazby (eventuálně je lze označit jako raně barokní vazby). Nejčastěji jsme se setkali s ořízkami, které byly stříkané dvěma barvami (červenou a modrou). Něco málo přes deset renesančních vazeb z broumovské knihovny má ořízku zdobenou stříkáním v pružích. Většinou jde o pruhy stříkané modrou a červenou barvou. Ojedinelé se vyskytují ořízky se stříkanými vzory (pruhy do „V“ nebo trojlístky).

Na vrchních nebo předních ořízkách jsme se také, u některých vazeb, setkali s ručně psaným nápisem. Většinou se jedná o název díla nebo jméno autora a vychází to z horizontálního způsobu uložení knih, kdy byly vyskládané ořízkami ven z police.

- 5 Z historie víme, že jako pojivo se při zlacení ořízek používal vaječný bílek nebo želatina.
- 6 Kromě požadovaného tónu měla vrstva barvy ještě další estetické funkce – vykrytí případných nedokonalostí při zlacení nebo následném poškození plátku zlata. Barva měla zmírňovat vizuální rozdíl mezi zlatem a bílým papírem.

Knižní vazba – desky

Přední a zadní desky chrání svázaný knižní blok a zvyšují jeho kompaktnost. Na renesančních vazbách, z klášterní knihovny, se vyskytují převážně dřevěné nebo lepenkové desky. Desky jsou k bloku připevněny pomocí vazů, vysledovali jsme různé způsoby nasazení desek, a svým formátem kopírují knižní blok s většími či menšími přesahy (kanty), výjimečně se vyskytují i vazby bez kant.⁷

Kanty se začaly objevovat již v gotice. Přesah knižních desek přes formát bloku souvisí se změnou způsobu uložení knih z horizontální do vertikální polohy. Nejdříve se tedy kanty nacházely u hlavy a paty z důvodu ochrany ořízky při zasouvání knihy do police. Postupem času dochází k výskytu kanty i u přední strany/hrany. U renesančních vazeb se setkáváme převážně s deskami s přesahem na všech třech stranách, výjimečně jsou v klášterní knihovně uloženy knihy bez kant (většinou raně renesanční vazby a pak knihy s lepenkovými deskami).

Materiál dřevěných desek je v největší míře buk, ojediněle se vyskytují i vazby s dubovými deskami. Směr vláken desek bývá souběžný se hřbetem bloku. Síla desek se odvíjí od celkového formátu bloku. Foliové formáty mají silnější desky o tloušťce okolo jednoho centimetru. U kvartových a osmerkových formátů se síla desek pohybuje od pěti do devíti milimetrů. Tloušťka desek byla měřena i s pokryvem, nutno tedy počítat se silou pokryvu (cca 1 mm).

Od 50. let 16. století se hojně objevují také vazby s lepenkovými deskami,⁸ které postupem času téměř úplně nahradí desky dřevěné (nikoliv však již v renesanci). Častější výskyt lepenkových desek je spojen se zvýšenou knižní produkcí, lepenkové desky výrobu knih zlevňují a zároveň jsou vazby díky lepenkovým deskám lehčí. Použití lepenkových desek není omezené formátem knihy, lepenka se vyskytuje jak u menších tak u velkých vazeb. Zajímavostí je, že v broumovské klášterní knihovně se lepenkové desky objevují převážně u knih z právní tematikou (skříně číslo XIII–XVI).

Klášterní knihovna ukrývá i vazby s deskami z velmi tenkých dřevěných destiček. Tyto destičky jsou silné zhruba dva až čtyři milimetry, lze tedy hovořit o dýze. Desky z dýhy nejsou, na rozdíl od silnějších dřevěných, opracované (zhraněné). U několika málo vazeb byla k výrobě desek použita kombinace materiálů, a to konkrétně spojení dýhy a lepenky či více vrstev papíru. Tyto vazby pochází z přelomu 16. a 17. století.

V knihovně se nacházejí také menší knihy vázané v pergamenu, které mají „desky“ tvořené pouze pokryvem samotným. Lze tedy hovořit o vazbách bez samostatných desek. Jsou to vazby z druhé poloviny 16. století. Pergamen zde bývá často podlepen pouze archem papíru nebo kartonu.

- 7 Kanta pochází z německého slova *die Kante* (hrana, okraj, lem, obruba). V literatuře je kanta popsána jako hrana nebo okraj desky, který může a nemusí přesahovat formát knižního bloku. Jako kanty jsou někdy označovány také takzvané holandské hrany u pergamenových vazeb (hranové přehyby u přední ořízky). Pokud mluvíme o kantách, máme tedy na mysli přesah knižní desky přes knižní blok. Smyslem přesahu bylo chránit ořízky bloku před poškozením, odřením.
- 8 Obecně jsou známé dva druhy lepenky, rozdělujeme je podle způsobu výroby. Vrstvená lepenka vzniká slepením více listů papíru. Druhý typ lepenky je vyráběn stejným způsobem jako ruční papír, k výrobě je však použita větší vrstva papíroviny (lepenka litá). V broumovské knihovně se vyskytují vazby s vrstvenou lepenkou. K výrobě jsou použity čisté archy papíru nebo listy makulatury. Jako makulatura byly použity nejrozličnější již potištěné nebo popsané papíry (staré tisky, rukopisy, karty atd.).

Slepotisková výzdoba vazeb

Slepotisk je tradiční knihařská výzdobná technika, která se objevuje už na vazbách gotických. Naprostá většina renesančních vazeb uložených v broumovské klášterní knihovně je zdobena slepotiskem.

Pro renesanci je typický slepotisk negativní,⁹ tedy vhloubený do pokryvu. Tento způsob slepotisku se vyvinul spolu s technikou zlacení, u které je praktičtější vhloubený otisk, aby se plátkové zlato chránilo před ošoupáním.

Výzdoba byla prováděná pomocí kolků, tlačítek, filet, rolen a později i ploten. Ornamenty jsou do nářadí vyryty pozitivně. Nástroje jsou do pokryvu vtlačeny ručně, jediná plotna bývá, kvůli svým větším rozměrům, otiskována v knihařském lisu.¹⁰

U renesančních vazeb rozlišujeme dva základní typy rozvržení kompozice a to rámovou kompozici a rámovou kompozici s dominantou (dominantovou kompozicí).

Zlacení

U zlacení je předtlačený vzor potřen pojivem, nejčastěji bílkem,¹¹ a pomocí nahřátého nástroje je aplikován plátek ušlechtilého kovu. K tomuto účelu bylo nejčastěji používáno plátkové zlato.¹²

V knihovně se nachází mnoho renesančních vazeb, které jsou zdobeny kombinací těchto dvou technik. Větší část pokryvu je zdobena slepotiskem a vyzlacený bývají pouze dominanta nebo datace, jméno autora nebo vybrané ornamenty ve volných polích kompozice. Na přelomu 16. a 17. století se vyskytují i vazby, které jsou zdobené pouze zlacením, což je typické pro barokní období.

Rámová kompozice

Rámová kompozice je tvořena na výšku orientovanými do středu soustředěnými rámy. Jednotlivé rámy jsou formované jednoduchými nebo dvojitými linkami. Prostory mezi linkami jsou vyplněny ornamentálními pásy, ty jsou vtlačeny pomocí válečků nebo kolků.¹³ Tento typ výzdoby vychází z gotiky a je typický pro vazby celého 16. století. Přesto však je možné na jednotlivých vazbách pozorovat určitý vývoj tohoto zpracování slepotiskové výzdoby. Na vazbách kolem poloviny 16. století (a starších) jsou rámy vyplněny různými pásy jednotlivých tlačítek. Od druhé poloviny 16. století se rámy jakoby centralizují do středu desky tak, aby vytvořily obdélník či čtverec. Tam bývá umístěna plotna, která vyplňuje

⁹ Pro vazby z období gotiky je typický pozitivní slepotisk.

¹⁰ Tlak byl často tak silný, že formát plotny byl vhlouben do samotné desky.

¹¹ Z historických technik je však známe i zlacení na šelak nebo kalafunu.

¹² Během průzkumu knihovny byla provedena analýza zlacení dvou vazeb (XVII.E.β.17 a XVII.E.β.3) pomocí rentgenové fluorescence (XRF). Pomocí této analýzy bylo prokázáno, že plátky použité na zlacení obsahují kromě zlata i jiné kovy. U obou vazeb byla zjištěna přítomnost převážně zlata, stříbra a mědi, další prvky se vyskytovaly pouze ve stopovém množství. Použití folií ze slitiny kovů bylo nejspíš z finančních důvodů. Příměsi stříbra a jiných levnějších kovů ve foliích způsobují dřívější degradaci a korozi materiálů. Sulfidy stříbra zde reagují s podkladem (dochází k oxidaci stříbra) a pozorujeme černání plátku použitého na vyzlacení ornamentu.

¹³ Bohumil NUSKA, Ochrana historické knižní vazby, in: B. NUSKA (ed.), *Historická knižní vazba: sborník příspěvků k dějinám vazby a k metodice ochrany historických knižních vazeb*, Liberec 1965, s. 71.

Příklad slepotiskové výzdoby vazby s rámovou kompozicí. Foto: Kateřina Bártová, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

celou plochu tohoto středového rámu. Tento způsob výzdoby se vyskytuje i na barokních vazbách. Plotna bývá s figurálními motivy (zobrazuje výjevy z Bible, panovníky či jiné dobově důležité osoby), ojediněle se vyskytují plotny s florálními ornamenty.

Dominantová kompozice

Tento typ rozvržení výzdoby desek je typický spíše pro barokní vazby. Objevuje se ale i u vazeb renesančních, kdy jde spíše o rámovou výzdobu s výrazným středovým prvkem (většinou plotnou). Dominantová kompozice se vyznačuje ornamentálním motivem, který ovládá střed okolního středového pole, to bývá volné (tedy nezdobené). Kolem středového motivu jsou filety vytvářené rámy, stejným způsobem jako u kompozice rámové. Tudíž se zde setkáváme také s volnými nebo vloženými poli.

Slepotisková výzdoba vazby dominantové kompozice. Foto: Kateřina Bártová, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Volné pole, ve kterém se nachází dominanta, může být vyplněno nárožní výplní¹⁴ a po stranách malými dekory (puncy, kolky, malá tlačítka).

Dominantovou kompozicí jsou zdobeny vazby z přelomu 16. a 17. století a také pergamenové vazby, u těch se většinou jedná o zlacení.

¹⁴ Nárožní výplň je kolek nacházející se v rohu rámu, může být vtačen ve vnitřním rohu nebo naopak vně rámového rohu.

Knižné kovanie na väzbách z fondu benediktínskej knižnice v Broumove. Vývoj a použitie na knižnej väzbe

Marianna Glušťíková, Radomír Slovík

Problematike knižného kovania sme sa venovali so zámerom zhrnúť doterajšie poznatky, a zároveň bolo našou snahou rozšíriť a doplniť túto oblasť o nové informácie. V tomto článku sa venujeme výhradne popisu knižného kovania z broumvskej kláštornej knižnice. Prieskum sa primárne zamerá na väzby s kompletne zachovaným kovaním.¹

Vo fonde broumvskej kláštornej knižnice boli skúmané väzby s kovovými prvkami od neskorej gotiky do 1. polovice 20. storočia. Kovanie sa vyskytovalo najmä na knižných väzbách s drevenými doskami, v prípade lepenkových dosiek bolo kovanie nahradené tkanicami. Skúmaná bola typológia knižného kovania.

Knižné kovanie na väzbách benediktínskej kláštornej knižnici

Kovové prvky na knižných väzbách splňajú predovšetkým ochrannú funkciu knižnej väzby. Postupom času so zvyšujúcou sa produkciou kníh môžeme spozorovať, že knižné kovanie bolo využívané s väčším zámerom estetickú funkciu ako ochrannú.

Kovanie sa na väzbách vyskytuje najčastejšie v podobe spôn, puklíc, nárožného a stredového kovania. Spony sú situované na doskách v mieste prednej oriezky, kde majú za úlohu uzatvárať knihu, a tak knihu chrániť pred samovoľným otváraním väzby, vniknutím prachu do bloku, deformáciou bloku a pod. Ďalším ochranným prvkom je nárožné kovanie, ktoré nájdeme na rohoch knižnej väzby. Jeho úlohou je chrániť rohy dosiek a pokryvu. Súčasťou nárožného kovania bývajú puklice, ktoré väzbu vyvyšujú, a tak zabraňujú mechanickému poškodeniu väzby (oderu usne). Posledným prvkom je stredové kovanie (súčasťou stredového kovania je puklica), ktoré sa, ako zo samotného názvu vyplýva, nachá-

¹ Článok prezentuje výsledky získané v rámci diplomovej práce – Marianna GLUŠŤÍKOVÁ, *Knižné kovanie na väzbách z fondu benediktínskej knižnice v Broumove. Vývoj a použitie na knižnej väzbe, problematika konzervovania a reštaurovania*, diplomová práca, Pardubice 2017. Dostupné z <https://dk.upce.cz/handle/10195/69659> (overené 28. 1. 2019).

dza v strede prednej a zadnej knižnej dosky. Jeho funkciou je rovnako chrániť väzbu pred poškodením.

Najčastejším materiálom používaným na výrobu knižného kovania sú v prípade broumavskej kláštornej knižnice zliatiny medi, zliatiny železa a u mladších väzieb z 19. a 20. storočia zliatiny striebra, alebo postriebná mosadz či meď. Prvkové zloženie materiálu použitého na výrobu nám podrobnejšie špecifikovala rentgenofluorescenčná analýza (XRF), ktorá bola vykonaná na vybraných kovových prvkoch.²

Spony, nárožné kovania, puklice, či iné kovové prvky³ sú najčastejšie vyrábané opracovaním valcovaného alebo tepaného plechu. Popri kovaníach, ktoré sú vyrábané opracovaním z plechu sa v menšej miere stretávajú aj s odlievanými kovovými prvkami.

Knižné kovanie z obdobia neskorkej gotiky

Do tzv. neskorého gotického obdobia bolo zaradených 122 preskúmaných knižných väzieb, ktoré boli datované od konca 15. do začiatku 16. storočia. Najstaršia uložená knižná väzba s kovovými prvkami je datovaná do roku 1475.⁴ Knižné väzby sú celousňové alebo polousňové s drevenými doskami, pokryté triesločinenou alebo kamencom činenou usňou. Na väzbách sa najčastejšie nachádzajú dve háčkové spony s prierezovou záchytkou obdĺžnikového tvaru. Spony sú zdobené technikou razby, ktorej výsledkom je pozitívny reliéf. Najčastejšie sú plochy spony zdobené textovým dekorom a v menšej miere sa vyskytujú spony zdobené vegetatívnymi, alebo (v prípade jednej spony) zoomorfnými motívmi (vyskytujúce sa na väzbách 1475–1514).

Ďalej sa objavujú spony v tvare písmena „T“. Ich výzdoba je situovaná najmä v mieste zakončenia oboch častí spôn. Do strán rozvetvené konce

2 Rentgenofluorescenčnú analýzu a jej vyhodnotenie vykonal Ing. Jiří Kmošek z Katedry chemické technológie Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

3 Terminológia kovových prvkov bola čerpaná z Karin SOJKOVÁ, *Kovové prvky v knižní väzbe, jejich vývoj, výroba, restaurování a konzervace*, Pardubice 2011.

4 V knižnici ju môžeme nájsť pod signatúrou II A 10.

Fixační štítok gotickej háčkovej spony s prierezovou záchytkou.

Foto: Marianna Glušťiková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Háčková spona s rozvetvením koncom tela do tvaru písmena „T“. Foto: Marianna Glušťiková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

spôn sú dekorované zhranením a vypílením materiálu. Ďalším dekoratívnym prvkom je výzdoba v okolí záchytky (telo aj štítok spony), ktorá je vytváraná pomocou techniky puncovania či razenia. Spony sú zdobené geometrickými motívami, konkrétne: linkami, krúžkami, trojuholníkmi, oblúčkami (vyskytujúce sa na väzbách 1494–1525). V nepatrnom zastúpení sa vyskytovali spony háčkové s kolíčkovou záchytkou.

Rohy drevených dosiek sú chránené nárožným kovaním deltového tvaru, alebo hranovým kovaním. V strede knižnej dosky sa veľmi často vyskytuje stredové kovanie, ktoré svojou výzdobou a materiálom korešponduje s nárožným kovaním. Ďalším kovovým prvkom vyskytujúcim sa na neskorogotických knižných doskách sú puklice, ktoré nájdeme na väzbe samostatne, alebo ako súčasť nárožného, či stredového kovania.

Knižné kovanie v období renesancie

Z obdobia renesancie bolo preskúmaných 328 knižných väzieb s dochovaným kovaním, ktoré boli datované od začiatku 16. storočia do začiatku 17. storočia. Kovanie je v porovnaní s gotickým kovaním viac prepracované a kladie sa výrazný dôraz na jeho symetriu. Ustupuje masívnosť kovových prvkov, čo bolo podporené predĺžením spony a zbrúsením hrán po jej obvode. V neskorogotike štítok spony kopíruje tvar tela spony, v renesancii má štítok čepeľkový tvar. Na renesančných väzbách v kláštornej knižnici pretrváva spona háčková s prierezovou záchytkou, ale častejšie sa vyskytuje spona háčková s kolíčkovou záchytkou.

Už vyššie spomínané zhranenie, vyskytujúce sa na vonkajšej aj vnútornej strane spôn, má predovšetkým dekoratívny charakter, čo vytvára subtilnejší a elegantnejší dojem. Výnimku tvorí zbrúsenie vnútornej časti spony, kde sa nachádza zhranenie po stranách háčika, a ktoré má vedľa estetickú najmä funkčnú úlohu. Zhranením dochádza k vytvoreniu miesta pre dokonalé zapadnutie záchytke, telo spony tak lepšie priladne k štítku spony. Spony sú zdobené pomocou celistvých alebo prerušovaných liniek, ktoré sú razené vedľa seba, pod sebou, alebo dochádza k ich prelínaniu (kríženiu), pri čom vzniká vzor mriežky. Okrem liniek sa používali ďalšie ozdobné motívy a to rôzne oblúčky, kružnice, terčíky, malé rastlinné motívy, alebo razené iniciály. Kombináciou jednotlivých zdobných prvkov je docielená bohatá výzdoba.

Nárožné kovanie sa „skracať“, pôvodné deltové kovanie z obdobia gotiky bolo nahradené vykrajovaným typom nárožného kovania s pôdo-

Příklad renesančního fixačního štítku spony s kolíčkovou záchytkou. Foto: Marianna Glušťiková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Ukážka nárožného kovania z renesančnej knižnej väzby. Foto: Marianna Gluštková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

rysom v tvare trojuholníka. Puklice môžeme na väzbách nájsť len ako súčasť nárožného kovania. Plocha základne nárožného kovania je zdobená prevažne razbou jemného rastlinného motívu. Nie vždy je pravidlom, že nárožné kovanie musí byť zdobené. Objavujú sa aj nárožné kovania bez ozdobných prvkov.

Knížné kovanie v období baroka

U preskúmaných barokových knižných väzieb sa kovanie nachádzalo na knihách viazaných v usni a pergamene. V prípade väzieb s lepenkovými doskami boli k uzatváraniu použité usňové remienky, alebo textilné tkanice. Materiálom na výrobu spôn bola zliatina medi alebo zliatina železa. V porovnaní s háčkovými renesančnými sponami sa stenčuje hrúbka plechu spolu so znižujúcim sa zhraním, ktoré sa napokon z barokových háčkových spôn úplne vytráca. Spony vyrobené zo zliatiny železa boli povrchovo upravované tepelnou oxidáciou, ktorá na povrchu vytvára tmavú lesklú vrstvu.

Začiatkom 17. až do konca 19. storočia pretrvávajú spony háčkové s kolíčkovou záchytkou, pri čom ustupuje ich precízna výzdoba v porovnaní s renesančnými sponami (preskúmaných 145 knižných väzieb). Súbežne sa od začiatku 17. storočia objavujú spony hranové dierkové uzatvárané pomocou tŕňu v prednej hrane dosky, ktoré sú vytvorené zo zdvojeného valcovaneého plechu (preskúmaných 606 knižných väzieb).

Dierková spona s trňom v hrane dosky, typická pre obdobie baroka. Foto: Marianna Gluštiková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Tieto spony sú zdobené pomocou liniek, prerušovaných liniek, oblúčikov a pod. Ďalšou ozdobou je samotný tvar spony, ktorému sa medze nekladú. V kláštornej knižnici sa nachádzajú aj celopergamenové knihy s holandskými hranami, ktoré sú uzatvárané pomocou dvoch spôn dierkových hranových. Spona hranová dierková je uzatváraná pomocou trňu, ktorý svojím tvarom pripomína mečík, majúci na jednej strane ostrý koniec a na druhej strane zakončenie trňovou hlavicou. Od začiatku 17. storočia sa objavujú odlievané spony, ktoré sú štylizované do rôznych figurálnych alebo rastlinných motívov. Náročné kovanie sa objavuje len výnimočne. Puklice sa nachádzajú len v mieste fixácie remienka.

Knižné kovanie z druhej polovice 19. a začiatku 20 storočia

V kláštornej knižnici je veľmi malé zastúpenie knižných väzieb z 2. pol. 19. a zač. 20. storočia s dochovaným kovaním (preskúmaných 13 knižných väzieb). Na týchto väzbách však môžeme spozorovať, že ručnú výrobu kovových prvkov nahrádza priemyselná výroba. Na väzbách sa objavujú dierkové alebo háčkové kľbové spony, náročné kovanie, či kovové lišty po obvode dosiek mimo chrbta knihy.

Celkový pohľad na jednu z väzieb zo začiatku 20. storočia. Foto: Marianna Gluščíková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Zušlechtěné papíry v knihách z fondu benediktínské knihovny v Broumově

Lucia Ulbríková, Radomír Slovík

Vstup zušlechtěných papírů a celo-papírových vazeb do pomyslného života knihy patří bezesporu k velice zajímavým výtvarným aspektům ve vývoji historické knižní vazby. Příspěvek je věnován různým typům zušlechtěných papírů objevených¹ na knižních vazbách z fondu knihovny benediktínského kláštera v Broumově.

Přívlastkem zušlechtěný označujeme dekorativní papír s různorodou barevnou povrchovou úpravou. Vzory byly vytvářeny různými technologiemi (natírané, máčené, ražené, tištěné). Provedena výzdoba měla zejména estetickou funkci.² Nejčastěji se setkáváme s papíry zušlechtěnými z jedné strany.

U knih se s nimi setkáváme jako s předsádkami či pokryvovým materiálem využívaným pro desky vazby, případně ochranná pouzdra.

Vedle použití termínu zušlechtěný papír se setkáváme i s užitím dalších označení, jako např. knihařský papír, pestrý papír (z německého Bundpapier) nebo dekorativní papír (z anglického Decorative Paper).³ My budeme spíše pracovat s termínem zušlechtěný, který dle našeho názoru lépe vystihuje snahu knihaře/umělce povýšit obyčejný papír na něco lepšího.

Jednotlivé druhy zušlechtěných papírů, otázka správného pojmenování

Doposud problematická a nejasná je terminologie s ustáleným pojmenováním jednotlivých typů zušlechtěných papírů. Z užitých názvů je patrné, že někdy bylo označení zušlechtěného papíru odvozeno od vzoru, který je na papíru vytvořen (např. mramorovaný papír) a který se užívá i pro označení dalších papírů vytvořených danou technologií, ale již se zcela odlišným vzorem. V druhém případě je pojmenování papíru

¹ Lucia Ulbríková se tématu věnovala ve své diplomové práci obhájené na Fakultě restaurování Univerzity Pardubice v roce 2017, viz Lucia ULBRÍKOVÁ, *Zošlachtené papiere. Ich vývoj a použitie v knihe na príkladoch z fondu benediktínskej kláštornej knižnice v Broumove*, Pardubice 2017, dostupné z <https://dk.upce.cz/handle/10195/69658> (ověřeno 24. 1. 2019).

² Uvědomováním si citlivosti barevné vrstvy a snahy ji chránit docházelo k cílenému zvýšení odolnosti povrchu zušlechtěného papíru hlazením, ošetřováním povrchu papíru voskováním či lakováním.

³ Jiří Hynek KOCMAN, *Knihařské papíry*, in: *Sborník referátů z odborného semináře k problematice umělecké knižní vazby: poř. Dům umění města Brna 1982*, Brno 1982, s. 57.

odvozeno z techniky výroby – z materiálu použitého při zušlechťování (např. škrobové nebo benzínové papíry), ale již se rezignuje, stejně jako v prvním případě, na rozlišování vzorů. Dle našeho názoru je vhodnější a výstižnější popisovat papíry s uvedením jak techniky, tak vzoru, který nesou, např.: máčený papír se vzorem mramor nebo máčený papír s hřebenovým vzorem, v případě škrobových papírů by bylo vhodnější označení natíraný papír s mřížkovým vzorem, nebo natíraný papír se vzorem vlnek atd. Jsme si vědomi toho, že ne u všech vzorů bude možné jejich popsání, zvláště pokud půjde o papíry autorské nebo takové, u kterých došlo k užití různých technik zdobení. Rovněž lze namítat, že v případě škrobových papírů je přece zřejmé, že jsou vyrobeny pomocí užití obarveného škrobového mazu, tak proč nehovořit o škrobových papírech? Pokud však půjdeme cestou popisu papíru podle užitého materiálu, tak v případě máčených papírů nevíme, jaká látka byla užitá pro výrobu slizu, který sloužil jako medium, na které se barvy kapaly a vytvářely vzory. Tak bychom zde mohli mluvit jak o papírech karagenových, tak želatinových či obecně slizových.

Máčené papíry⁴

Technika máčených papírů je známa přes dvě tisíciletí. Kolébkou jejich vzniku byla Čína a do Evropy postupně pronikaly od konce 16. století.

Mnohem častěji se v případě máčených papírů setkáváme s označením *mramorovaný papír*. Toto označení však vychází z jednoho ze vzorů, kterého je možné technikou dosáhnout, a to napodobení kresby mramoru. Termín mramorovaný papír se tak užívá, dle našeho názoru, nesprávně i pro označení papírů Suminagashi, Ebru a benzínových papírů.⁵

4 Pojmenování v jiných jazycích: anglicky marbled paper; francouzsky papier marbré; německy Marmorpapier, česky mramorovaný/máčený papír.

5 Viz výše k otázce správného pojmenování.

Ukázka několika různých vzorů máčených papírů z broumovské klášterní knihovny. Foto: Lucia Ulbríková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Společným jmenovatelem při výrobě máčených papírů je barva nanášená na hladinu kapaliny a ne přímo na povrch papíru, jako je tomu při natíraných a stříkaných papírech. Takzvané kladení barev má svá pravidla. Za použití různých nástrojů a technik je pak možné barvy na povrchu kapaliny roztahovat a vytvářet vzory. Vysoká hustota kapaliny⁶ a nízká hustota nanášených barev⁷ zaručují to, že se barvy neponoří a autor má dostatek času jak na vytvoření vzoru, tak následné sejmutí barev (vzoru) na povrch papíru. Papír je pokládán pozvolným pohybem, tzv. systémem kolébky,⁸ přičemž zůstává na povrchu, není ponořen pod hladinu kapaliny. Barvy na papír přilnou⁹ a zbytek slizu¹⁰ je po odebrání papíru z hladiny opláchnut vodou. Papír byl poté sušen. Každý z vytvořených papírů je originální. I při dodržení stejného postupu při kladení barev a vytváření vzoru není možné dosáhnout dvou zcela totožných papírů.

Natírané papíry

Jednobarevné natírané papíry vznikaly od 15. století v Německu.¹¹ Z hlediska náročnosti výroby patří natírané papíry mezi ty nejjednodušší. Charakteristický je pro ně jednolitý jednobarevný povrch. Používaly se nejenom v této jednoduché podobě, ale i jako podklad pro další zušlechťování (stříkání, ražení).

Jednobarevné natírané papíry bývají někdy přiřazované do skupiny škrobových papírů. O nich víme, že jejich označení bylo odvozeno podle pojiva, tedy škrobu. U natíraných papírů by však jako pojivo mohl být použit i kasein, klíh nebo arabská guma. A tak se opět jeví jako vhodnější označování, resp. popisování, zušlechťovaných papírů dle techniky výroby než podle vstupního materiálu. I z tohoto důvodu zůstaneme věrni

6 U máčených papírů, při jejichž pracujeme s olejovými barvami a ne s barvami ve vodě rozpustnými, je možné vytvářet vzory pouze na hladině čisté vody, nemusí se nutně jednat o sliz (karagén, tragant...).

7 V případě použití olejových barev je zde rozdíl podpořen ještě rozdílnou polaritou obou kapalin (vody a oleje).

8 Důležité při pokládání papíru je, aby papír před sebou tlačil vzduch a zamezilo se tak vzniku vzduchových bublin mezi hladinou a samotným papírem. V těchto místech by zůstal papír neobarven.

9 Při výrobě máčených papírů, kdy použijeme ve vodě rozpustné barvy, bývá pro lepší přilnutí barev povrch papíru opatřen nátěrem roztokem 10% kamence.

10 Případně nadměrného množství barev, jež na papír nepřilnuly.

11 Gabriele GRÜNEBAUM, *Buntpapier: Geschichte, Herstellung, Verwendung*, Köln 1982, s. 16.

Příklady jednoduchých jednobarevných natíraných papírů z broumovské klášterní knihovny. Foto: Lucia Ulbríková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

U natíraných papírů se setkáváme i s velice různorodými a nápaditými vzory a technikami jejich provedení. Příklad z broumovské klášterní knihovny. Foto: Lucia Ulbríková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

našemu názoru ve věci výstižného pojmenování typu papíru a do této skupiny zařadíme i papíry, které se běžně označují jako škrobové. Tento druh papírů se využíval již od 17. století v knihvazačských dílnách v Itálii, Francii či Německu.

Povrch papírů byl hlazen, případně opatřen ochrannou vrstvou vosku, který po vyhlazení a leštění zvyšoval nejenom estetickou hodnotu papíru, ale i jeho odolnost (vůči otěru, vlhkosti).¹²

Stříkané papíry¹³

Stříkaný papír je dalším druhem zušlechtněného papíru, který se velmi často vyskytuje na historických knižních vazbách. V 2. polovině 16. století patřil k nejrozšířenějším a nejoblíbenějším papírům, které se používaly na pokryv knižních vazeb tiskovin.¹⁴ Charakteristickým vzorem pro papír jsou malé skvrnky (tečky) nepravidelného tvaru a velikosti. Barevně jsou odlišné od barvy podkladu (papíru) a rovnoměrně pokrývají celou plochu papíru. Nejtypičtější barevné provedení je hnědočerné.¹⁵ Jeho časté použití pro pokryv vazby nejspíš souvisí s jeho podobností se stříkanou, ev. mramorovanou usní,¹⁶ která je typická pro vazby z období baroka. V případě použití papíru se ovšem jednalo o levnější variantu s velice podobným estetickým efektem.

Na výrobu stříkaného papíru se používal jak ruční tak strojový papír. Papír musel být před stříkáním suchý, jinak by se nastříkané kapičky barvy mohly rozpíjet. Pro přípravu papíru bylo možné použít jakoukoliv barvu v kapalném skupenství.¹⁷ Stříkání se provádělo štětkou s tvrdším chlupem, kartáči či metličkami různé tvrdosti. Výsledný vzor mohl být i vícebarevný, papír tak působil ještě honosnějším dojmem.

¹² Tamtéž, s. 16.

¹³ Název v dalších jazycích: anglicky splashed paper, německy Kiebitzpaper, Sprengpapier, Spritzpapier.

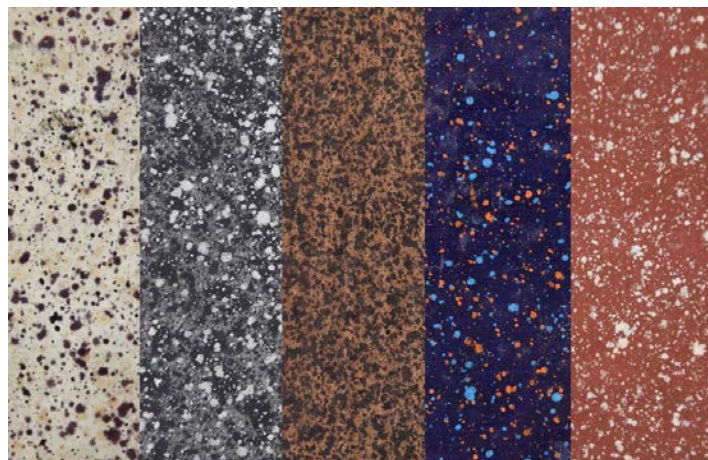
¹⁴ G. GRÜNEBAUM, *Buntpapier*, s. 20.

¹⁵ Na jeho výrobu se využíval natíraný papír v odstínu světlé hnědé a na celou plochu byla nastříkaná tmavohnědá až černá barva.

¹⁶ Stříkaná/mramorovaná usně – tríslem činěné usně, jejichž povrch byl zdoben (stříkáním, na kantách i natíráním) za použití železité černi (železné piliny se vařily s octem nebo vínem). Dále se používal síran železnatý $\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$, známý pod názvem zelená skalice či zelený vitriol. Usně v místě kontaktu s chemikáliemi zčernala. Nerovnoměrné zbarvení, skvrny různé velikosti atd. připomínaly vzor mramoru, odtud i již ustálený název pro takto zdobené usně, jež jsou typické pro období baroka.

¹⁷ K těm nejstarším jistě patřily minerální pigmenty, saze v podobě jemného prášku, pojené např. řídkým škrobem, klišem, nebo kaseinem.

Jednoduché, ale výrazově velice zajímavé vzory stříkaných papírů z broumovské klášterní knihovny. Foto: Lucia Ulbríková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Tištěné papíry

Tištěné papíry vynikají pravidelně se opakujícím vzorem, který může být jedno nebo vícebarevný. Vzor vzniká otlačením formy (štočku) na připravený papír. V podstatě se jedná o techniku tisku z výšky. Tištěné papíry se často uvádí i pod názvem *katunové papíry*.¹⁸

V 18. století se začaly objevovat tzv. bronz-fermežové papíry (německy Bronzefirnspaiere).¹⁹ Na výrobu se většinou použil natíraný papír, na který se otiskl dřevěný štoček. Místo barvy se pro tisk používala fermež, která obsahovala zlato, případně stříbro.²⁰

Na obrázku je ukázka několika vybraných vzorů tištěných papírů objevených v broumovské knihovně. Foto: Lucia Ulbríková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

¹⁸ Pojmenování katunový nebo kartounový papír je spojeno s využitím matric/štoček, které se původně používaly pro potisk látek. Kartoun je obchodní označení jemné bavlněné tkaniny v plátňové vazbě, která mohla být bílá, případně potisknutá jednobarevným, nebo vícebarevným vzorem. Pro fabriky, ve kterých se vyráběly, se ustálilo obecné pojmenování „kartounka“. Většina malých dílen, v kterých se papíry zhotovovaly, byla přičleněna k těmto podnikům.

¹⁹ G. GRÜNEBAUM, *Buntpapier*, s. 32.

²⁰ Možností bylo rovněž fermeží vytištěný vzor poprášit kovovým práškem. Vedle bronzu docházelo k užití i dalších kovů. V našem případě analýzy, které jsme provedli na několika vazbách, prokázaly v barevné vrstvě přítomnost mědi a zinku (mosazného prášku).

Ražené papíry

Inspirace pro ražené papíry vychází z usňových či tkaných tapet. Jejich nejstarší výskyt je spojen s orientálními vazbami. V 14.–16. století zdobily jen vnitřek knih, na pokryv se nepoužívaly.²¹ Kolem roku 1700 se v jihoněmeckém městě Augsburg poprvé objevil tzv. brokátový papír, nazývaný též „zlatý“ anebo „augsburský papír“, německy Goldpapier, Augsburger Papier.²² Přívlastek „brokátový“ si tento druh zušlechťeného papíru vysloužil svým vzhledem, kterým připomíná onu luxusní textilii.

Pro ražený papír je typická reliéfnost. Kombinace kovové patrice (měděná nebo mosazná) a velkého tlaku umožňuje vznik poměrně vysokého reliéfu. Používal se bílý nebo barevný natíraný papír, jehož povrch byl opatřen vaječným bílkem.²³ Ten fungoval jako pájka pro kovovou fólii (použité mohlo být i plátkové zlato nebo stříbro). Tiskem zahřáté²⁴ matrice, za velkého, ale rovnoměrného tlaku, se plátek kovu uchytil na papír. Ke „zlacení“ došlo pouze v místech kde byla matrice vystouplá. Na papíře se pak tedy jednalo o negativní plochy reliéfů.

Zvláštěností brokátového papíru bylo tzv. šablonování. Pomocí šablony, německy patrona,²⁵ se arch nabarvil jedním, případně vícero tóny barvy. Tím vznikly skvrny, které kolorovaly ražený motiv.

21 Leopold WEIGNER, *O barevných a pestrých papírech*, Knihař: Obrázková a knihařská revue 9, 1909, s. 115.

22 G. GRÜNEBAUM, *Buntpapier*, s. 36.

23 Bílek se našlehal do sněhu a nechal odstát. Čistý bílek, který se ustálil pod našlehanou pěnou, se po naředění používal jako pojivo.

24 Zahřátí matrice bylo důležité kvůli aktivaci pájky (vaječného bílku). Jinak by k přilepení plátkového kovu na papír nedošlo.

25 G. GRÜNEBAUM, *Buntpapier*, s. 37.

*Zlacení výrazně přispívá k honosnému působení ražených papírů.
Foto: Lucia Ulbríková, archiv Fakulty restaurování Univerzity
Pardubice.*

Komplexní restaurování postily z roku 1605 z fondu knihovny benediktinského kláštera v Rajhradě

Eliška Slezáková, Ivan Kopáček

Objektem restaurování byl starý tisk z roku 1605 v původní pozdně renesanční knižní vazbě, který je v současné době uložen v knihovně benediktinského kláštera v Rajhradě. Po obsahové stránce se jedná o postilu, čili liturgický výklad biblického textu. Kniha o rozměrech 350×230×80 mm je opatřena dřevěnými deskami, které jsou potaženy světlou, slepotiskem zdobenou usní. K přední desce jsou fixovány dva nepůvodní barokní štítky spon s průřezovou záchytkou. Ořízka papírového knižního bloku je červeně natřená. Vzhledem k zásadně narušené funkci organismu šití knižního bloku bylo přistoupeno ke komplexnímu zásahu, během něhož byl blok oddělen od vazby a rozešit.

Popis objektu a jeho poškození

Desky knihy jsou pokryty kamencem činěnou usní, kozinou. V oblasti hlavic byl povrch kvůli kapitálku nastřížený a založený dovnitř ke hřbetu bloku. Useň je zdobená slepotiskem, v ploše desek byla výzdoba uspořádána do rámové kompozice. Povrch povrchu byl výrazně znečištěn prachem. Utrpěl také různě rozsáhlé ztráty materiálu především při hranách a v rozích desek, viditelné byly rovněž drobné otvory vzniklé činností hmyzu. Při hlavě knihy byla useň po obou hranách hřbetu výrazně natržená. Na zadní desce byly patrné zářezy způsobené ostrým předmětem.

Na přední desce se dochovaly dva patrně barokní štítky spon s průřezovou záchytkou, vyrobené ze slitiny mědi. Každý štítek byl tvořen dvěma plíšky – spodním plíškem se záchytkou a horním plíškem s bohatým raženým a tepaným dekorem. Štítky byly povrchově znečištěny, v místě kontaktu s železnými hřebíky, kterými byly připevněny k desce, došlo ke vzniku krusty korozních produktů. Dalo se předpokládat,

že z nepohledové strany bude poškození rozsáhlejší. Vytepávaný plíšek spodního štítku byl na dvou místech ohnutý a částečně naprasklý. Z barokních řemínků z tříslučiněné usně se dochoval pouze jeden fragment, přichycený pomocí jednoho z původně dvou fixačních štítků. Useň řemínku byla výrazně zdegradovaná. Starší řemínky z období renesance se nacházely pouze ve formě fragmentů, těla příslušných spon se na vazbě nedochovala vůbec. Veškeré hřebíky zhotovené ze slitiny železa byly silně zkorodované.

Desky knihy jsou zhotoveny z bukového dřeva. Zhranění je provedeno po všech čtyřech stranách z vnější i vnitřní strany, přičemž hrany při ořízkách jsou zvnějšku zhraněny pouze částečně, ve střední partii. U hřbetní části jsou do každé z desek udělány čtyři páry otvorů a žlábků pro vazy, rohy desek při hřbetu jsou kvůli kapitálkům čtvercově vyříznuty. Desky byly poškozeny především v rozích a při hranách, kde došlo ke ztrátě dřeva vlivem oděru, povrch byl však celistvý. K velké ztrátě materiálu došlo působením červotoče, což se projevilo především na přední desce, kde se nacházely rozsáhlé kaverny.¹

Blok je vyšit na čtyři dvojité motouzové vazy a dva zapošivací stehy. Šití je převážně přímé, nepravidelně se v bloku vyskytovalo šití ob složku. Konce vazů jsou protaženy otvory v deskách a zafixovány dřevěnými kolíčky. Původní zkulacení knižního hřbetu bylo však ztraceno, takže dříve vydutá přední ořízka nyní přechnívala přes knižní desky. K této deformaci došlo vlivem degradace klíždla, jakož i odlepením pěti mezivazných pergamenových přelepů. Červená barva ořízek je zachována. Při hlavicích knihy se dochovaly též pergamenové fragmenty jader kapitálků. Z dochovaných stop na vazbě a fragmentech lze určit, že se jednalo o kapitálky obšívané nití. Značné poškození organismu šití v místech vazů zapošivacích stehů bylo hlavním důvodem, proč bylo přistoupeno k rozešití bloku.

Knižní blok byl vyskládán z ručního papíru. Složky sestávaly ze tří dvojlistů, předsádkové složky na začátku a na konci bloku jsou tvořeny dvěma dvojlisty. První dva listy předsádky byly utržením zkráceny na křídélka a spolu se třetím listem vylepeny na přideštití. Poslední list předsádky zůstal volný. Ve hmotě knižního bloku došlo ke ztrátám papírového materiálu, které vznikly utržením listů, jejich ořezáním na jiný formát či činností červotoče. Dále se v knižním bloku nalézalo velké množství hrubých povrchových nečistot. Listy přiléhající k deskám byly poškozeny skvrnami způsobenými korodováním hřebíků. V celém knižním bloku se nacházely výrazné zatekliny a různě dlouhé trhliny. Mnohé listy byly opatřeny dobovými papírovými vysprávkami.

¹ Tímto pojmem označujeme dutinu uvnitř dřevěné desky, která vznikla aktivitou červotoče.

Postup restaurování

Prvním provedeným krokem byl předběžný vizuální průzkum objektu zaměřený na zjištění případného mikrobiologického napadení. Za tímto účelem byly provedeny stěry a předány odborníkovi k analýze. Po fotodokumentaci knihy před zásahem následoval podrobný restaurátorský průzkum. Z pokryvu knižní vazby byly odebrány vzorky pro určení koherence vláken a teploty smrštění. Dále byly z objektu získány vzorky rostlinných materiálů k určení vlákninového složení. Přítomné barevné vrstvy byly testovány na rozpustnost vlivem působení vody a ethanolu. Taktéž bylo přikročeno k měření pH papírové podložky. Zjištěná průměrná hodnota pH činila 5,92.

Restaurování bloku bylo započato sejmutím výlepů z obou přideští. Poté byl blok rozešit tak, aby byl zároveň v co největší míře zachován původní organismus šití. Po oddělení jednotlivých složek od vazby byly listy mechanicky čištěny. Dále bylo přistoupeno ke koupání jednotlivých dvojlistů v teplé vodní lázni. Po zavadnutí byly listy doklizeny a větší ztráty následně doplněny tónovanou papírovou suspenzí. Ztráty celých listů byly doplněny v podobě křidélek odlitých z téže suspence. Trhliny a oslabená místa byly vyspraveny tónovaným japonským papírem. Po mokrému čištění bylo provedeno kontrolní měření pH, jehož průměrná hodnota se zvýšila na 6,51. Předsádkové složky byly též mechanicky čištěny a koupány, chybějící volné listy byly doplněny z ručního papíru.

Vyskládaný knižní blok byl vyšit dle původního systému. Po ušití byl hřbet bloku do roviny zaklizen, zkulacen a do mezivazných polí byly fixovány původní pergamenové přelepy, jež prošly mechanickým čištěním a vyrovnáním za vlhka pod zátěží. K hlavě a patě hřbetu bylo přilepeno nové jádro kapitálku, které bylo následně obšito tónovanou bavlněnou nití dvou barev.

Z přední desky byly demontovány štítky spon se záchytkou. Zbytky zkorodovaných hřebíků byly z desek vyklepnuty pomocí důlčíku. Poté došlo k sejmutí usňového pokryvu z celé plochy přední desky a části zadní desky za sucha. V dalším kroku byly vyjmuty kolíčky z otvorů a uvolněny vazy. Knižní desky byly očištěny od zbytků lepidel. Otvory po červotoči byly vyplněny tmelem z bukových pilin a kostního klišu. V místě jednoho z otvorů došlo z důvodu naprasknutí materiálu k odříznutí části desky a jejímu doplnění do formátu bukovým dřevem. Připravené desky byly připojeny ke knižnímu bloku protažením vazů otvory a jejich zajištěním nově vyrobenými bukovými kolíčky, což byl systém původního nasazení.

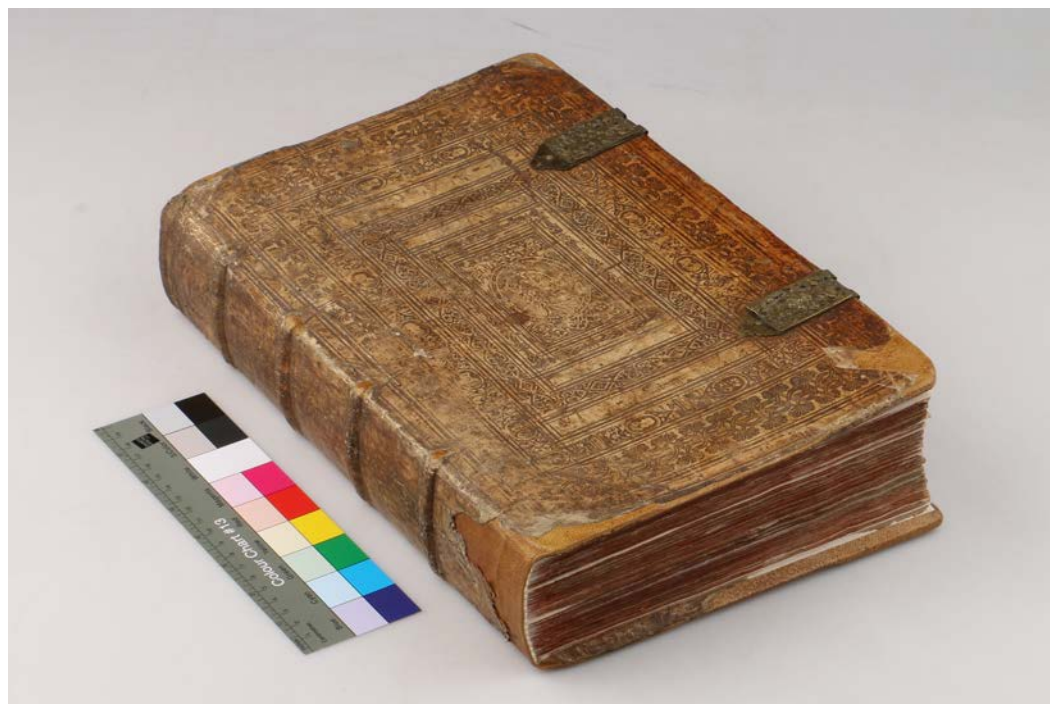
Jirchový povrch byl čištěn pěnou Alvolu OMK a roztokem isopropylalkoholu. Ztráty povrchu byly doplněny kamencem činěnou kozinou, tónovanou lihovými mořidly. Novou usní byl podložen také povrch

*Pohled na přední desku, hřbet a spodní ořízku knihy – stav před restaurováním.
Foto: Eliška Slezáková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.*

v celé oblasti hřbetu s přesahem na desky. Před navrácením původního pokryvu a založením usně byly na přideštití desek vylepeny přesahy jader kapitálků, mezivazné přelepy a křidélka předsádky. Po aplikaci výlepů na přideštití bylo přikročeno k opětovnému pokrytí desek původním usňovým pokryvem. Když pokryv na hřbetě a v ploše desek dobře vyschnul, byla založena horní hlavice a záložky na přideštití. Odchlípnuté partie pokryvu byly dodatečně přilepeny kožním kličem.

Sejmuté štítky spon byly ponořeny do demineralizované vody, která rozpustila a nabotnala část korozních produktů, jež byly poté odstraněny kartáčkem s umělým chlupem. U spodního štítku byly ohnuté části mechanicky vyrovnány a ke spodnímu komponentu bodově přichyceny dvoufázovým epoxidovým lepidlem. Štítky byly od usňového pokryvu separovány nátěrem roztoku Paraloidu B72 v toluenu a na závěr byly konzervovány nátěrem včelího vosku rozpuštěného v benzinu. Železné prvky na vazbě byly nejprve mechanicky očištěny, následně byl i jejich povrch konzervován vrstvou Paraloidu B72 rozpustěného v toluenu. Poté bylo možné na přideštití vylepit list předsádkové složky. Posledním krokem zásahu byla opětovná aplikace štítků spon na přední desku.

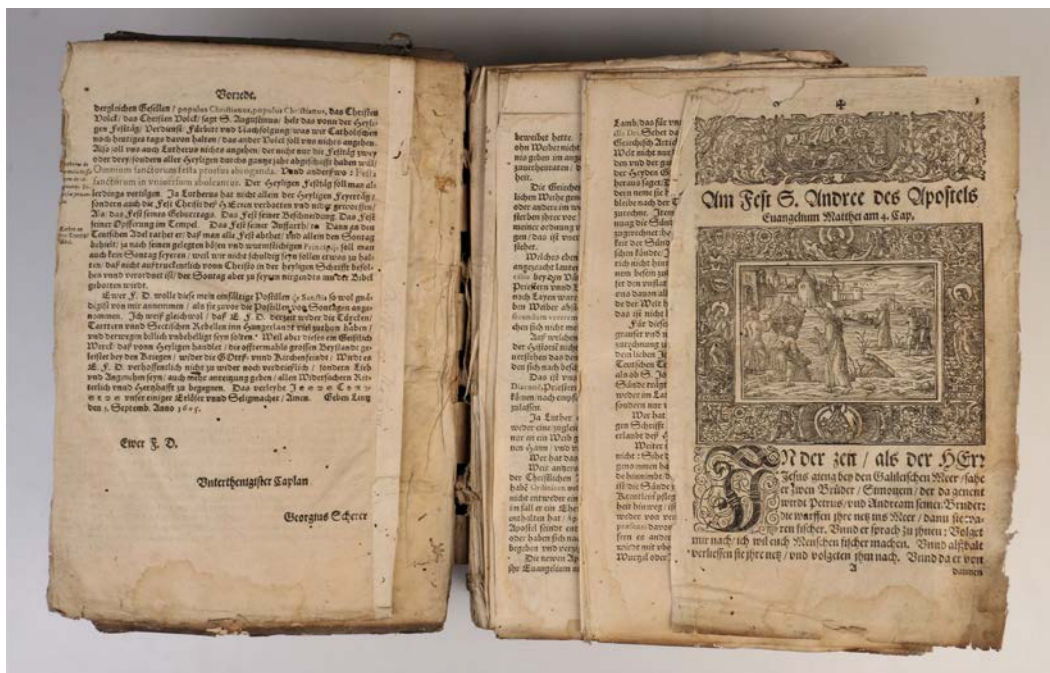

Pohled na přední desku, hřbet a spodní ořízku knihy – stav po restaurování. Foto: Eliška Slezáková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

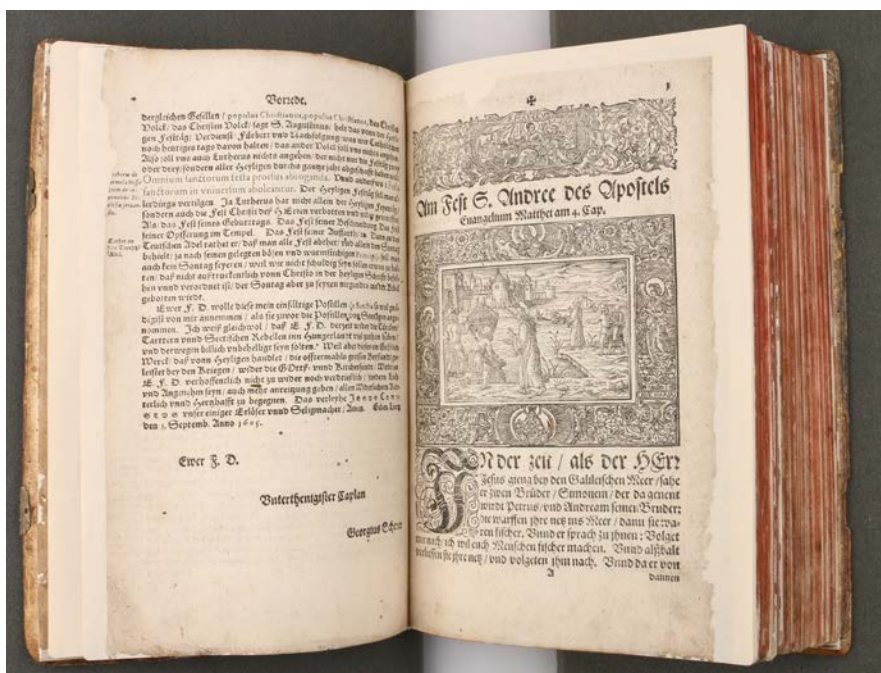
Aby se předešlo nežádoucímu efektu urychlení koroze kovových prvků při kontaktu železa a mědi, byly během restaurování použity hřebíky mosazné. Ke kroku fixace štítků na přední desku po vylepení přídeští došlo z důvodu, že štítky nejsou původní (pod nimi otisky v usni, a hřebíky z původních renesančních spon). Tento typ pozdější fixace byl zopakován po vzoru původní dochované fixace těchto štítků.

Po ukončení restaurátorských prací byl objekt fotograficky zdokumentován a byla vypracovaná restaurátorská dokumentace.² Kniha byla uložena do ochranného obalu zhotoveného z materiálů archivní kvality. Do krabice byl spolu s objektem uložen také jednoduchý phase-box, jenž obsahoval přířezy s adjustovanými fragmenty, výpisem z restaurátorské dokumentace a fotografiemi objektu před restaurováním a po něm.

² Restaurátorská dokumentace je uložena v archivu Ateliéru restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů Fakulty restaurování Univerzity Pardubice a u vlastníka objektu.

Pohled do bloku knihy – stav před restaurováním. Foto: Eliška Slezáková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Pohled do bloku knihy – stav po restaurování. Foto: Eliška Slezáková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Rubová strana sejmutého štítku spony, na pokryvu v otisku patrný renesanční čepelovitý štítek spony – průběh restaurování. Foto: Eliška Slezáková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Lepení usňové záplaty na a pod poškozená místa původního pokryvu knihy – průběh restaurování. Foto: Eliška Slezáková, archiv Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Závěrem

Moudrost, vědění, učenost jsou ústřední témata, která prostupují celým prostorem benediktinských klášterních knihoven v Broumově i Rajhradě. Vznešené sály, v nichž mniši po staletí shromažďovali a ochraňovali všechnu tu krásu ukrytou v knihách. Knihovny ovšem nereprezentují jen knihy. O významu pro své minulé majitele svědčí už samotná koncepce prostoru, umístění v rámci budovy kláštera, vybavení, účelný systém ukládání knih a v neposlední řadě promyšlená umělecká výzdoba. Celý prostor doslova dýchá nadšením z objevování a poznání v duchu křesťanství, které bylo součástí podstaty zdejších obyvatel. Lidský život je příliš krátký na to, aby člověk pojal a poodhalil více než jen střípek universa. Kláštery se však času nebály. Knihovna v benediktinském řádu představovala mozaiku vědění a moudrosti skládanou po staletí.

Když v roce 2016 začal projekt *Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Rajhrad a Broumov: ochrana, restaurování, prezentace*,¹ vstupovali jsme do obou knihoven – obrazně řečeno – ve stavu vědomí poznamenaného Alzheimerovou chorobou. Nevěděli jsme a nevybavovali jsme si prakticky nic. O něco lépe se nám dařilo a daří v rajhradském klášteře, kterému věnují kolegyně z Moravské zemské knihovny soustavnou pozornost již od roku 2012.² Ačkoliv jsou dnes oba kláštery otevřeny návštěvníkům z řad široké veřejnosti a zájem o prohlídky k překvapení mnohých rozhodně nechybí, obdivují návštěvníci obě místa se směsicí úžasu a nepochopení. Pro většinu již nejsou živým středem nebo alespoň součástí aktuálního dění. Uvědomují si krásu uměleckých děl a historickou cenu staveb. Lze však něco takového využít ve vztahu k otázkám dneška? Sotva.

Ztráta paměti je ostatně charakteristická pro celou naši přítomnost, a to z mnoha důvodů. Zdá se, že v dnešním digitálním světě brzy bude už i obyčejná, českým jazykem napsaná a standardně vytištěná kniha

¹ Č. projektu DG16P02R047 v rámci programu Národní a kulturní identity II, jehož poskytovatelem je Ministerstvo kultury České republiky. Projekt byl zahájen 1. března 2016 a skončí 31. prosince 2020. Více informací o projektu je k dispozici na webových stránkách www.branamoudrosti.cz.

² V rámci projektu Benediktinský klášter Rajhrad jako kulturní fenomén v programu Národní a kulturní identity, jehož poskytovatelem bylo Ministerstvo kultury České republiky. Číslo projektu DF12P01OOV047. Projekt byl zahájen 1. března 2012 a ukončen 31. prosince 2015. Více o projektu a jeho výsledcích je k nalezení na projektových webových stránkách www.rajhradskyklaster.cz.

anachronismem. Číst zdlouhavé řádky, složitě konstruované věty v době, kdy vítězí stručná a jasná hesla v mobilních zprávách či na sociálních sítích, nikoho nebaví. Měřítkem ideálního rozsahu textu je popis zboží doplňující cenovku v reklamním katalogu. Což teprve pustit se do čtení knih vytištěných nebo dokonce rukou napsaných před mnoha a mnoha lety! Vždyť česky z nich je jen málokterá. Komu by se chtělo věnovat námahu činnosti tak neužitečné, protože negenerující nutný zisk? Navíc, veškeré vědění je přece dostupné na internetu, kdo chce, cestu k němu si snadno najde. A že nehledá? Proč by hledal, když mnoho a mnoho z těch informací je již dávno překonaných, nevyužitelných, a proto zbytečných.

A tak s údivem hledíme kolem sebe a objevujeme věci dávno objevené, poté znovu a znovu zapomínané. Nemáme v úmyslu si naše nově nabyté vědění nechat pro sebe, ale vedle radosti z poznání chceme zažít také společnou radost spolu s těmi, kterým se pomyslnou bránu moudrosti snažíme otevřít. Úsilí, které knihovnám věnujeme, čítá celou řadu činností. Zkoumáme jednotlivé knihy, ty katalogizujeme, tedy odborně popisujeme a zanášíme do katalogu dostupného on-line. V rámci této činnosti získáváme řadu informací o autorech knih, jejich tiskařích a vydavatelích, o tématech, o výzdobě knih. Z dalších dokumentů se pokoušíme zjistit, jakým způsobem benediktini své knihovny budovali. Jak a kde knihy nakupovali? Zajímali se o konkrétní tituly, měli určitou koncepci knižního fondu, anebo jednoduše nakupovali vše, co bylo zrovna k dispozici? Četli skutečně své knihy? K čemu jim sloužily?

Otázek existuje celá řada, hledání odpovědí je složitější. Zkoumáme knižní vazby a zjišťujeme, jak se v postupu času vyvíjelo knihvazačské řemeslo. Pokud zjistíme, že některá z vzácných knih je vážněji poškozená, věnujeme se jejímu restaurování. Zajímá nás prostor knihoven. Ani v jedné není topení, v zimě teploty i v interiéru klesají až pod bod mrazu, příjemnou atmosféru lze zažít snad jen v prázdninových měsících. Knihy ale nijak zvlášť netrpí. Jak je to možné? Jaké kouzlo zajistilo poměrně stabilní klima? Jak toho mohli docílit lidé bez znalostí moderních technologií? A jak to kouzlo můžeme udržet, aby nám ve 21. století nezmiželo? I tato hádanka náleží k našim úkolům. A konečně příslovečnou třešničku na dortu tvoří výzkum a představení nádherné výzdoby sálů v Broumově i Rajhradě, porozumění poselství nástropních fresek. Vracíme se zpět na úvod, k hledání, nacházení a porozumění moudrosti.

Nejenom výstava, kterou laskavý návštěvník právě zhlédl a u jejíž příležitosti vznikl tento katalog, ale celá řada dalších aktivit má odborníkům i širší veřejnosti nabídnout výsledky našeho konání. V roce 2018 jsme na Univerzitě Hradec Králové připravili dokumentární film o broumovské knihovně.³ Kolegové restaurátoři z Fakulty restaurování Univerzity Pardubice již zachránili řadu značně poškozených knih a důkladně prozkoumali vazby většiny knih. Průzkum knižních vazeb má

3 Knihovna benediktinského kláštera v Broumově. Brána moudrosti otevřená. Dokument připravili členové Katedry archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové pod vedením dr. Zdeňka Zahradníka a ve spolupráci s Victory studiem Petra Vyšohlída. Film je dostupný zde: <https://www.youtube.com/watch?v=JfpRY91FlhU>. K dispozici jsou také cizojazyčné verze s německými, anglickými a polskými titulky.

dát základ obecnějšímu návodu – památkovému postupu pro ochranu a péči o knihovní fondy klášterních knihoven.⁴ Po celou dobu připravujeme a postupně publikujeme soubor odborných textů.⁵ V pilotní fázi jsme do provozu uvedli Databázi typografických prvků, kterou budeme dále vylepšovat a doplňovat o nově získaná data.⁶ Dlouhodobé sledování klimatu, včetně měření teplot a vlhkosti v Broumově i Rajhradě vyústí brzy v novou metodiku.⁷ Zájemci se mohou těšit na odborné monografie, speciální mapy, workshop k problematice vývoje knižních vazeb a mnoho dalšího.

Přejme si, ať jsou oba kláštery, působivé památky minulosti, zároveň plnohodnotnými kulturními centry současnosti a místy příjemných setkání v budoucnosti.

- 4 Památkový postup připravují členové týmu z Fakulty restaurování Univerzity Pardubice, dokončen by měl být v roce 2019.
- 5 Zdeněk ZAHRADNÍK, *Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence na přelomu 18. a 19. století*, *Východočeské listy historické* 37, 2017, s. 87-111; Lucie HEILANDOVÁ, Tiskařská produkce Jana Silvestra Siedlera a její výzdoba aneb na okraj typografie, in: *Knihy 2017. Zborník o problémech a dějinách knižnej kultury*, Martin 2017, s. 193-202. V recenzním řízení či v tisku se aktuálně nacházejí publikace Jindřicha Koldy, Lucie Heilandové a Andrease Gameritha.
- 6 Databáze typografických prvků je v pilotní verzi dostupná na tomto odkaze: <http://branamoudrosti.cz/dtp/www/>.
- 7 Péče o stavební součásti interiérových knihoven v barokních objektech. Metodiku připravují členové týmu z Katedry pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové.

Conclusion

Wisdom, knowledge, learning are the central values permeating the entire space of the Benedictine monastery libraries at Broumov and Rajhrad. The lofty halls, where the monks used to gather and protect for centuries all the beauty concealed in the books. The libraries are not only about books, though. The significance of the libraries for their past owners is demonstrated by the sheer concept of the spaces, their placement within the monastery building, their furnishings, efficient system of book storage and – last but not least – the thoughtful artistic decorations. The entire space literally breathes with the enthusiasm of discovery and knowledge in the Christian spirit which belonged to the nature of the residents. Human life is too short for anyone to attain and uncover but a shred of the universe. The monasteries were not afraid of time, however. For the Benedictine Order, a library represented a mosaic of learning and wisdom assembled for centuries.

When the project *The Gate of Wisdom Open. The Baroque Cultural Heritage of the Rajhrad and Broumov Monasteries: Protection, Restoration, Presentation* had begun in 2016,¹ we entered both libraries in a state of mind affected by Alzheimer's disease, so to speak. We knew and remembered virtually nothing. We have done and do slightly better in the Rajhrad monastery that has been continuously cared for by colleagues from the Moravian Provincial Library already since 2012.² Although both monasteries are nowadays open to visitors from among the general public and to the surprise of many there is no lack of interest in visiting, the guests admire both places with a mixture of wonder and misunderstanding. For most, the libraries are no longer live centres, or at least parts, of the current events. Visitors do realize the beauty of the artworks and the historical value of the buildings. Yet, is all this useful vis-à-vis the present day affairs? Hardly so.

¹ Project no. DG16P02R047 within the program National and Cultural Identity II funded by the Ministry of Culture of the Czech Republic. The project has been launched on 1 March 2016 and will be completed by 31 December 2020. More information on the project is available at the website www.branamoudrostri.cz.

² Within the project Benedictine Monastery Rajhrad as a Cultural Phenomenon in the framework of the program National and Cultural Identity II funded by the Ministry of Culture of the Czech Republic. Project no. DF12P01O-OV047. The project was launched on 1 March 2012 and finished by 31 December 2015. More on the project and its results can be found at the project website www.rajhradskyklaster.cz.

After all, memory loss is a characteristic trait of our present time, for many reasons. It seems that an ordinary, Czech-language book printed in the standard way will soon become an anachronism in the digital world. No one likes to read wordy lines with intricately structured sentences in an era when brief and clear paroles in text messages or social networks prevail. The description of goods next to the price tag in an advertising catalogue has become the criterion of an ideal extent of a text. What would it take to embark on reading books printed or even handwritten many and many years ago! Very few of them have been written in Czech, after all. Who would like to make the effort for such a useless activity, not generating the necessary revenue? In addition, all knowledge is available on the Internet, is it not? Whoever looks for it can easily find it. And if they do not search? Why would they, if so much of that information is outdated, not usable and therefore useless.

Thus we stare around us and discover things discovered long ago, and then forgotten over and over again. It is not our intention to keep our recently acquired knowledge to ourselves. Apart from the joy of learning, we want to experience mutual joy together with those to whom we try to open the virtual gate of wisdom. The effort that we devote to the libraires comprises a number of activities. We scrutinize individual books and catalogue them, i.e. we make scholarly descriptions of the books and enter them in an on-line catalogue. Thus we acquire plenty of information on their authors, printers and publishers, topics and ornamentation. Using other documents, we attempt to find out how the Benedictines built up their libraries. How and where did they buy the books? Were they interested in specific titles, or did they have a certain concept of the library stock, or did they simply buy whatever was currently available? Did they actually read their books? What did they use them for?

There are many questions and looking for answers is complicated. We examine book bindings and discover how the bookbinder's craft developed over the ages. If we find out that some of the rare books is more seriously damaged, we pursue its restoration. We are interested in the library spaces. None of the libraries has heating. Winter temperatures drop even below the freezing point. A pleasant climate may be experienced only in the summer. The books do not seem to be much affected, though. How is that possible? What kind of magic provided the comparatively stable climate? How could this be achieved by people who did not have any idea of modern technologies? And how can we preserve that magic, so that it does not disappear in the 21st century? Also this puzzle belongs to our tasks. Finally, the proverbial icing on the cake is the exploration and presentation of the magnificent decoration of the halls at Broumov and Rajhrad, as well as the understanding of the message

of the ceiling frescoes. Here we come back to the beginning, to searching for, finding and understanding wisdom.

Not only the exhibition, which the kind visitor has just seen and on the occasion of which this catalogue has been made, but a whole range of other activities should offer the results of our effort to scholars and the public alike. During the year 2018 we have prepared a movie documentary about the Broumov library at the University of Hradec Králové.³ Our colleagues restorers from the Faculty of Restoration Work of the University of Pardubice have already saved a number of severely damaged books and thoroughly inspected the bindings of most of the books. The scrutiny of book bindings should lay the foundation for more general guidelines – a preservation procedure for protection and care for the library stock of monastic libraries.⁴ Throughout the duration of the project we work on and gradually publish a set of scholarly papers.⁵ We have activated a trial version of the Database of Typographic Elements which we will further improve and complement with newly acquired data.⁶ The long-term monitoring of the climate, including the measuring of temperatures and humidity both at Broumov and Rajhrad will soon result in a new methodology.⁷ Anyone interested can look forward to the publication of scholarly monographs, special maps, a workshop on the development of book bindings and much more.

Let us wish that both monasteries, impressive monuments of the past, be full-fledged cultural centres of the present, as well as places of pleasant encounters in the future.

- 3 The Library of the Benedictine Monastery at Broumov. The Gate of Wisdom Open. The documentary was prepared by members of the Department of Auxiliary Historical Sciences and Archive Studies, Faculty of Arts, University of Hradec Králové, directed by Dr. Zdeněk Zahradník, in collaboration with the Victory Studio headed by Petr Vyšohlíd. The movie is accessible at: <https://www.youtube.com/watch?v=JfpRY91FlhU>. Foreign language versions with German, English and Polish subtitles are available too.
- 4 The preservation procedure is being prepared by team members from the Faculty of Restoration Work of the University of Pardubice. It should be finished in 2019.
- 5 Zdeněk ZAHRADNÍK, *Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence na přelomu 18. a 19. století*, *Východočeské listy historické* 37, 2017, s. 87-111; Lucie HEILANDOVÁ, *Tiskařská produkce Jana Silvestra Siedlera a její výzdoba aneb na okraj typografie*, in: *Knihy 2017. Zborník o problémech a dějinách knižnej kultury*, Martin 2017, s. 193-202. Further publications by Jindřich Kolda, Lucie Heilandová and Andreas Gamerith are currently in peer-review or in press.
- 6 The trial version of the Database of Typographic Elements is accessible via the following link: <http://branamoudrosti.cz/dtp/www/>.
- 7 Care for the Structural Parts of Interior Libraries in Baroque Buildings. The methodology is being prepared by team members from the Department of Auxiliary Historical Sciences and Archive Studies, Faculty of Arts, University of Hradec Králové.

Výběrová bibliografie

- BÁRTOVÁ Kateřina, *Renesanční knižní vazba. Její vývoj na příkladech z fondu benediktinské knihovny v Broumově*, diplomová práce, Pardubice 2017. Dostupné na <https://dk.upce.cz/handle/10195/69657>.
- BOHATCOVÁ Miriam, *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha 1990.
- BUBEN Milan M., *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*. II. díl, II. svazek: Mnišské řády, Praha 2007.
- CEJPEK Jiří – ČINČERA Jan – HLAVÁČEK Ivan – KNEIDL Pravoslav, *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha 2002.
- ČECHURA Jaroslav, *Broumovská rebelie*, Praha 1997.
- ČEŘOVSKÝ Augustin, *Knihy Jana Hodějovského z Hodějova v klášteře Broumovském*, doplněný zvláštní otisk ze sborníku Český bibliofil na rok 1937, Břevnov 1937.
- DOKOUPIL Vladislav, *Soupis rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně. 4. Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě*, Praha 1966.
- DOKOUPIL Vladislav – KRÁL Adolf B., *Knihovna benediktinů v Rajhradě*, Rajhrad 1968.
- DOKOUPIL Vladislav, *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*, Brno 1972.
- DUDÍK Beda, *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern im Markgrafthum Mähren*, Erster–Zweiter Band, Brünn 1849–1868.
- EMMLER Josef, *Zlomek inventáře kláštera Břevnovského z let 1390–1394*, Praha 1888.
- FARRUGIA Edward, *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, Olomouc 2010.
- FOLTÝN Dušan – SOMMER Petr – VLČEK Pavel, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997.
- FOLTÝN Dušan a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.
- FUKALA Radek, Jan Hess a počátky slezské reformace, in: *Śródmiejska katedra. Kościół św. Marii Magdaleny w dziejach i kulturze Wrocławia. / Katedrála uprostřed města. Kostel sv. Marie Magdalény v dějinách a kultuře Vratislavi. / Dom der Innerstadt. Magdalenskirche in Breslaus Kultur und Geschichte*, Wrocław 2010.

- FRANZE Karel, *Historický vývoj Broumova z hlediska stavebního a kulturního (coby úvod k Programu regenerace městské památkové zóny)*, Broumov 2008.
- FRIEDL Aleš, *Magister Theodoricus: das Problem seiner malerischen Form*, Prag 1956.
- GARBERSON Eric, *Eighteenth century Monastic libraries in Southern Germany and Austria: Architecture and Decoration*, Saecula spiritalia 37, Baden-Baden 1998.
- GAMERITH Andreas, *Das Werden von Ikonologie. Die Entstehung barocker Bildsprache am Beispiel des Benediktinerstiftes Altenburg*, Dissertation, Wien 2017.
- GLUŠTÍKOVÁ Marianna, *Knižné kovanie na väzbách z fondu benediktínskej knižnice v Broumave. Vývoj a použitie na knižnej väzbe, problematika konzervovania a reštaurovania*, diplomová práca, Pardubice 2017.
- GRUND Antonín (ed.), *Cestopis Bedřicha z Donína*, Praha 1940.
- GRÜNEBAUM Gabriele, *Buntpapier: Geschichte, Herstellung, Verwendung*, Köln 1982.
- HAVEL Dalibor, K počátkům písemné kultury rajhradského kláštera, in: J. PAVELKOVÁ a kol., *Milovníci a mecenáši věd a umění v řeholním rouše*, Brno 2014, s. 44–56.
- HAVEL Dalibor, *Glosy a jejich role při odhalování nejstarší vrstvy břevnovského skriptoria*, *Studia historica brunensia* 60, 2013, č. 1–2, s. 25–39.
- HAVEL Dalibor, *Počátky latinské písemné kultury v českých zemích: nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě*, Brno 2018.
- HEILANDOVÁ Lucie, Od sbírkového kabinetu k muzeu, in: L. HEILANDOVÁ – R. MAHEL – J. PAVELKOVÁ – E. RICHTROVÁ, *Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera*, Brno 2013, s. 27–48.
- HEILANDOVÁ Lucie, „Ano, knihy a noviny staly se za našich dnů téměř jako chléb...“, in: L. HEILANDOVÁ – R. MAHEL – J. PAVELKOVÁ – E. RICHTROVÁ, *Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera*, Brno 2013, s. 68–90.
- HEILANDOVÁ Lucie, *Grafická výzdoba právních tisků ve fondu rajhradské klášterní knihovny*, in: *Bibliotheca antiqua* 2015, s. 21–26.
- HEILANDOVÁ Lucie, Osobní knihovna biskupa Matyáše Chorinského z Ledské v rajhradské klášterní knihovně, in: J. RADIMSKÁ (ed.), *Knihy v proměnách času. K výzkumu zámeckých, měštanských a církevních knihoven. Opera Romanica 16*, České Budějovice 2015, s. 355–370.
- HEILANDOVÁ Lucie, *Ferdinand Ullersdorf z Němčítého a jeho knižní odkaz rajhradskému klášteru*, in: *Studia bibliographica Posoniensia* 2017, s. 43–51.
- HOLZHERR Georg, *Řehole Benediktova, uvedení do křesťanského života (komentář)*, Praha 2001.
- HORÁK František, *Česká kniha v minulosti a její výzdoba*, Praha 1948.
- JAN Libor, Počátky benediktinů na Moravě a rajhradský klášter, in: L. JAN – P. OBŠUSTA, *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči*, Brno 2002.
- KNEIDL Pravoslav, *Museum knihy ve státním zámku a klášteře Žďár nad Sázavou*. Katalog, Praha 1958.
- KNEIDL Pravoslav, *Z historie evropské knihy. Po stopách knih, knihtisku a knihoven*, Praha 1989.
- KOCMAN Jiří Hynek, Knihařské papíry, in: *Sborník referátů z odborného semináře k problematice umělecké knižní vazby: poř. Dům umění města Brna* 1982, Brno 1982, s. 57–62.

- KRÁLÍK Oldřich, *Olomoucká Societas incognitorum*, Olomouc 1947.
- KRMÍČKOVÁ Helena – MAZALOVÁ Lucie – MUTLOVÁ Petra – ŠEVČÍK Pavel, *Pro defensa veritas evangelice*, Brno 2015.
- KROUPA Jiří – VOBR Jaroslav – DRLÍK Vojen, *Benediktinský klášter v Rajhradě. Klášter. Klášterní knihovna. Památník písemnictví na Moravě*, Brno 2017.
- KVĚT Jan, *Iluminované rukopisy královny Rejčky: příspěvek k dějinám české knižní malby ve století 14.*, Praha 1931.
- LEHMANN Edgar, *Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster in der Zeit des Barock*, Berlin 1996.
- LIFKA Bohumír, *Exlibris a supralibros v českých korunních zemích v letech 1000 až 1900*, Praha 1980.
- MACUROVÁ Zuzana, *Umělecká praxe v barokním klášteře. Proměny rajhradského probošství v 18. století*, Brno 2015.
- MÁDL Martin – SCHLECHT Anke – VONDRÁČKOVÁ Marcela, *Detracta larva iuris naturae. Studien zu einer Skizze von Wenzel Lorenz Reiner und zur Dekoration der Klosterbibliothek von Břevnov*, Praha 2006.
- MÁDL Martin – HEISSELOVÁ Radka – ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ Michaela – VÁCHA Štěpán a kol., *Barokní nástěnná malba v Čechách: Benediktini I*, Praha 2016.
- MÁDL Martin – HEISSELOVÁ Radka – ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ Michaela – VÁCHA Štěpán a kol., *Barokní nástěnná malba v českých zemích. Benediktini II*, Praha 2016.
- MAIWALD Vincenc, *Geschichte des öffentlichen Stiftsgymnasiums in Braunau*, Wien und Leipzig 1912.
- MAHEL Richard, *Beda Dudik (1815–1890). Život a dílo rajhradského benediktina a moravského zemského historografa ve světle jeho osobní pozůstalosti*, Praha 2015.
- MARTÍNEK Jan, Jan Hodějovský a jeho literární okruh, in: D. MARTÍNKOVÁ, *Literární druh veršovaných popisů měst v naší latinské humanistické literatuře*, Praha 2012, s. 190-194.
- MATAUSCHEK Timotheus Anton, *Geschichte des Gymnasiums der Benediktiner in Braunau*, Prag 1863.
- MENZEL Beda, *Abt Franz Stephan Rautenstrauch von Břevnov-Braunau*, Königstein 1969.
- MITTLER Elmar, Kunst oder Propaganda? Bibliothekarische Ausstattungsprogramme als Spiegel kultureller Entwicklungen und Kontroversen in Renaissance, Gegenreformation, Aufklärung und Klassizismus, in: F. BARBIER – I. MONOK – A. de PASQUALE (Hg.), *Bibliotheken, Dekor (17.–19. Jahrhundert)*, Budapest – Paris – Rom 2016.
- MÖSENER Karl, *Franz Anton Maulbertsch. Aufklärung in der barocken Deckenmalerei*, Ars Viva 2, Wien – Köln – Weimar 1993.
- NUSKA Bohumil (ed.), *Historická knižní vazba: sborník příspěvků k dějinám vazby a k metodice ochrany historických knižních vazeb*, Liberec 1965.
- OULÍKOVÁ Petra, Der Bibliothekssaal des Clementinum in Prag, in: M. MÁDL – M. ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ – Z. WÖRGÖTTER (Hg.), *Baroque Ceiling Painting in Central Europe / Barocke Deckenmalerei in Mitteleuropa. Proceedings of the International Conference, Brno – Prague 27th of September – 1st of October 2005*, Prague 2007, s. 155–163.
- PAVELKOVÁ Jindra, *Dějiny rajhradského kláštera v poznámkách B. Pitra a M. Lefevra*, in: Muzeum Brněnska: sborník, Předklášteří 2006, s. 26–33.

- PAVELKOVÁ Jindra, Nejstarší soupisy rukopisů knihovny Benediktinského opatství Rajhrad z pera A. Habricha a jejich srovnání s dnešním stavem, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2007. Sborník z 16. odborné konference Olomouc, 13.–14. listopadu 2007*, Olomouc 2008, s. 161–171.
- PAVELKOVÁ Jindra, *Rajhradský knihovník a převor Otmar Conrad*, in: Muzeum Brněnska: sborník, Předklášteří 2008, s. 134–142.
- PAVELKOVÁ Jindra, *Život a dílo Josefa Bonaventury Pitra*, in: Muzeum Brněnska: sborník, Předklášteří 2009, s. 45–55.
- PAVELKOVÁ Jindra, Dlouhá cesta k „samostatnosti“, in: L. HEILANDOVÁ – R. MAHEL – J. PAVELKOVÁ – E. RICHTROVÁ, *Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera*, Brno 2013, s. 9–11.
- PAVELKOVÁ Jindra, Nové regály, repertáře, lístkové katalogy a spousta knih všude kolem, in: L. HEILANDOVÁ – R. MAHEL – J. PAVELKOVÁ – E. RICHTROVÁ, *Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera*, Brno 2013, s. 12–26.
- PAVELKOVÁ Jindra, *Historiografické práce B. Pitra, A. Habricha a G. Lefevra v archivu rajhradského kláštera*, Folia historica bohemia 29, 2014, č. 2, s. 435–447.
- PAVELKOVÁ Jindra, *Počátky odborné revue Studien und Mitteilungen zur geschichte des benediktinerordens*, in: Studia Bibliographica Posoniensia 2016, Bratislava 2016, s. 96–101.
- PAVELKOVÁ Jindra – HAVEL Dalibor – BRŮNA Vladimír, *Závěrečná zpráva projektu Benediktinský klášter Rajhrad jako kulturní fenomén. Projekt Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity NAKI. Identifikační kód DF12P01OVV047*, Brno 2016. Uložena MZK, spisovna.
- POKORNÝ Václav Jan, *Klášter Rajhrad jeho dějiny a památnosti*, Rajhrad, 1925.
- PURPUS Elke – SCHNEIDER Cornelia – MERTENS Sabine, *Blockbücher des Mittelalters: Bilderfolgen als Lektüre: Gutenberg-Museum, Mainz, 22. Juni 1991 bis 1. September 1991*, Mainz am Rhein 1991.
- RÁBAI Krisztina, *The Medical Collection of the Benedictine Library in Broumov*, nepublikovaný konferenční příspěvek, Summer school: Bibliotheca Digitalis, Le Mans 2017.
- Regula Benedicti. Řehole Benediktova*, Praha 1998.
- RESSLER Miroslav (ed.), *Informační věda a knihovnictví: výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví: výběr z hesel v databázi TDKIV*, Praha 2006.
- RICHTEROVÁ Eva, Dějiny rajhradského kláštera v poválečném období, in: L. HEILANDOVÁ – R. MAHEL – J. PAVELKOVÁ – E. RICHTROVÁ, *Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera*, Brno 2013, s. 102–147.
- RŮŽIČKA Jeroným, *Dějepis kláštera břevnovského a broumovského*, Praha 2013.
- SLAVÍK Jiří, Nove poznatky o stavebním vývoji kláštera v Broumově před barokní přestavbou, in: I. HLOBIL – M. DOSPĚL (edd.), *Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách 1200–1550, Příspěvky z vědecké konference Hradec Králové 2014*, Hradec Králové 2014, s. 18–32.
- SOJKOVÁ Karin, *Kovové prvky v knižní vazbě, jejich vývoj, výroba, restaurování a konzervace*, Pardubice 2011.
- ŠIMŮNEK Jan – LEFNEROVÁ Danuše – KUBÁTOVÁ Alena – CHALOUPKOVÁ Jana – PRÁŠIL Karel – PAVELKOVÁ Jindra – HUBKA Vít, *Mykologické vyšetření knih a prostředí knihovny benediktinského kláštera v Rajhradě*, Brno 2015.

- ŠIMŮNEK Jan – LEFNEROVÁ Danuše – CHALOUPKOVÁ Jana, *Metodika mikrobiologického vyšetření knih a prostředí knihovny a depozitářů*, metodika certifikovaná v roce 2016, dostupné z <http://invenio.nusl.cz/record/263362?ln=cs>.
- ŠÍPEK Richard, *Knihovny raně novověkých lékařů ve fondu Nostické knihovny v Praze*, Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie 57, 2012, č. 1–2, s. 23–39.
- ŠRÁMEK Josef, Břevnovská listinná falza a počátky osídlování Broumova pohledem současného dějepisce, in: J. RŮŽIČKA, *Dějepis kláštera břevnovského a broumovského*, Praha 2013, s. xxxiii–xliv.
- ŠTEFANCOVÁ Dagmar, *Notované fragmenty druhotně použité na vazbách knih z benediktinské klášterní knihovny v Broumově*, *Opus musicum* 50, 2018, č. 4, s. 6–28.
- ŠTĚRBOVÁ Daniela – PATRNÝ Michal, *Der immerwährende Kaiser. Der Plan für die „Provinzkapitel“ in Braunau in dem sog. Dientzenhofer-Skizzenbuch*, *Umění* 62, 2014, č. 3, s. 240–250.
- TOŠNEROVÁ Marie (red.), *Průvodce po rukopisných fondech v České republice IV. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, Praha 2004.
- ULBRÍKOVÁ Lucia, *Zošlachtené papiere. Ich vývoj a použitie v knihe na príkladoch z fondu benediktínskej kláštornej knižnice v Broumove*, Pardubice 2017, dostupné z <https://dk.upce.cz//handle/10195/69658>
- VILÍMKOVÁ Milada – PREISS Pavel, *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*, Praha 1989.
- VLČKOVÁ Ludmila, *Benediktinská klášterní knihovna v Broumově*, Hradec Králové 1969.
- VOIT Petr, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006.
- WEIGNER Leopold, *O barevných a pestrých papírech*, *Knihář: Obrázková a knihařská revue* 9, 1909.
- WINTERA Vavřinec, *Odboj Broumovských*, Praha 1904.
- WINTERA Vavřinec, *Stift Braunau im Dienste der Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der katholischen Kirche in Böhmen*, in: *Jahresbericht des öffentlichen Stifts-Obergymnasiums der Benediktiner zu Braunau in Böhmen*, Braunau 1904, nestránkovaný separát.
- ZAHRADNÍK Zdeněk, *Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence na přelomu 18. a 19. století*, *Východočeské listy historické* 37, 2017, s. 87–111.
- ZESCHICK Johannes, *Das Schicksal der Benediktinerabtei von 1939 bis heute*, in: M. BLÁHOVÁ – I. HLAVÁČEK, *Břevnov v českých dějinách. Sborník z konference pořádané ve dnech 14. a 15. září 1993 Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy u příležitosti milénia břevnovského kláštera*, Praha 1997, s. 135–139.
- ZESCHICK Johannes, *Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě*, Praha 2007.

O autorech

MgA. Kateřina Bártová (*1987) vystudovala bakalářský obor restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů a poté magisterský obor restaurování a konzervace uměleckých a umělecko-řemeslných děl na papírových, textilních a souvisejících podložkách na Fakultě restaurování Univerzity Pardubice. V současnosti pracuje jako restaurátorka Oddělení rukopisů a starých tisků knihovny Národního muzea.

Mgr. Bc. Martina Bolom-Kotari, Ph.D. (*1981) vystudovala historii a pomocné vědy historické na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 2010 působí jako odborná asistentka na Katedře pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, od roku 2017 tuto katedru vede. Je také hlavní řešitelkou projektu Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace v rámci programu Národní a kulturní identity II, který financuje a zajišťuje Ministerstvo kultury ČR. Svůj odborný zájem věnuje zejména sfragistice, církevní diplomatice a správě, dějinám klášterů v období renesance a baroka.

Mag. Andreas Gamerith, Ph.D. (*1980) vystudoval dějiny umění na Vídeňské univerzitě. V rámci několika výzkumných projektů a stipendií působil v Linci i Římě. Pracoval v knihovně benediktinského kláštera v Altenburgu v Dolních Rakousích. Od roku 2013 vede knihovnu a archiv kláštera ve Zwettlu, který se nachází rovněž v Dolních Rakousích. Jeho odborným zájmem a vášní je střeoevropské barokní umění, sám je taktéž aktivním umělcem. Od roku 2016 působí jako zahraniční expert a konzultant v projektu Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace.

MgA. Marianna Gluščíková (*1990) vystudovala bakalářský obor restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů a poté magisterský obor restaurování a konzervace uměleckých a umělecko-řemeslných děl na papírových, textilních a souvisejících podložkách na Fakultě restaurování Univerzity Pardubice. V současnosti pracuje jako restaurátorka Oddělení restaurování dokumentů Univerzitní knihovny v Bratislavě.

Mgr. Lucie Heilandová, Ph.D. (*1981) nastoupila v roce 2004, v době studia historie, dějin umění a pomocných věd historických na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, do Oddělení rukopisů a starých tisků Moravské zemské knihovně v Brně na výzkumný záměr Historické fondy MZK v Brně. V knihovně působí dodnes, nyní je členkou projektu Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace v rámci programu Národní a kulturní identity II. Hlavním předmětem jejího badatelského zájmu je grafické a typografické umění.

Mgr. Anna Holešová (*1993) vystudovala obor archivnictví a pomocné vědy historické na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové, kde v současnosti pokračuje v doktorském studiu. Od roku 2016 pracuje v projektu Národní a kulturní identity II. Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace. Podílí se na katalogizaci a digitalizaci knižního fondu broumovské knihovny a na tvorbě specializované databáze typografické výzdoby tisků české a moravské provenience.

Mgr. Lenka Horáková, Ph.D. (*1980) vystudovala historii a pomocné vědy historické na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 2005 působí jako odborná asistentka na Katedře pomocných věd historických a archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové. Je také řešitelkou projektu Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace v rámci programu Národní a kulturní identity II, který financuje a zajišťuje Ministerstvo kultury ČR. Svůj odborný zájem věnuje především kodikologii a knižní kultuře v období baroka.

Mgr. Jindřich Kolda (*1979) vystudoval historii a archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové, kde aktuálně dokončuje doktorské studium. Od roku 2017 působí jako asistent na katedře klinické a sociální farmacie Farmaceutické fakulty Univerzity Karlovy v Hradci Králové. V letech 2005–2017 pracoval jako památkář a archivář. Svůj odborný zájem věnuje zejména dějinám Kuksu, ženských klášterů a milosrdných bratří v raném novověku.

MgA. Ivan Kopáček (*1989) vystudoval bakalářský obor restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů a poté magisterský obor restaurování a konzervace uměleckých a umělecko-řemeslných děl na papírových, textilních a souvisejících podložkách na Fakultě restaurování Univerzity Pardubice. V letech 2015–2017 působil jako asistent Ateliéru restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů Fakulty restaurování Univerzity Pardubice, od roku 2017 tento Ateliér vede.

PhDr. Jindra Pavelková (*1980) pracuje v Moravské zemské knihovně v Brně. Dlouhodobě se věnuje dějinám církevních – zejména klášterních – knihoven v Čechách a na Moravě. Je spoluautorkou monografií: Posledních dvě stě let v historii rajhradského kláštera (Brno 2013) a Milovníci a mecenáši věd a umění v řeholním rouše (Brno 2014).

Eliška Slezáková (*1994) studuje bakalářský obor restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů na Fakultě restaurování a knižní vazby Univerzity Pardubice.

Mgr. BcA. Radomír Slovik (*1980) bakalářské studium absolvoval na Institutu restaurování a konzervačních technik Litomyšl, kde vystudoval obor restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů, magisterské studium pak dokončil na Filozofické fakultě téže univerzity, kde absolvoval obor kulturní dějiny. V současnosti na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice studuje v doktorském studiu historii. Na Fakultě restaurování UP se sídlem v Litomyšli působil nejprve jako odborný asistent a vedoucí Ateliéru konzervování a restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů. Později se stal proděkanem pro vědu a tvůrčí činnost fakulty a v roce 2017 byl zvolen děkanem. Od té doby fakultu vede.

MgA. Lucia Ulbriková (*1992) vystudovala bakalářský obor restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů a poté magisterský obor restaurování a konzervace uměleckých a umělecko-řemeslných děl na papírových, textilních a souvisejících podložkách na Fakultě restaurování Univerzity Pardubice. V současnosti působí jako asistentka Ateliéru restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů Fakulty restaurování Univerzity Pardubice.

Mgr. Martina Vítková (*1983) vystudovala historii na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Po absolvování studia pracovala v Národním památkovém ústavu, územním odborném pracovišti v Telči. Od roku 2016 se podílí na vytváření knihovny databáze v rámci projektu „Brána moudrosti otevřená“. Věnuje se církevním dějinám a v současné době se zajímá o provenienční prvky v tiscích broumovské klášterní knihovny.

Mgr. Eva Vodochodská (*1992) vystudovala magisterské studium archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové, kde v současné době pokračuje v doktorském studiu. Od roku 2016 spravuje fond broumovské klášterní knihovny v rámci projektu Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace v rámci programu Národní a kulturní identity II. Svůj odborný zájem věnuje zejména církevním dějinám, kodikologii a historii benediktinského řádu.

Místní a jmenný rejstřík

A

Ado z Vienne 53
Afrika, 84
Amerika, 84
Amsterdam, 68
Antverpy, 68
Arlet, Celestin, 16
Asie, 84
Augsburg 67, 124
Augustinus pater, 64

B

Balaus, Vilém Alexandr, 49–51
Balbín, Bohuslav, 22, 70
Basilej, 67
Bavor II. z Nečtin, 18, 78
Bavorsko, 23, 40
Beck, Ignác, 52
Belgie, 68
Benátky, 67
Beneš, Placidus, 60
Benno I. z Falkenbergu, 63

Benno II. Brancouzský, 47

Benno II. Löbl, 60

Boleslav II. 14

Bologna, 67

z Boskovic, Ladislav, 51

Bosna, 56

z Breitenberka,
Jiří Barthold Pontanus, 60

Broumov, *klášter i město*, 7–12, 14, 15,
20–23, 26, 28–30, 31, 32–35, 38,
40, 42, 53, 57–65, 67–69, 78–81,
88–98, 101, 103, 105–108, 111, 112,
117–121, 131–133, 135

Broumovsko, 14, 23

Brno, 18, 45–52, 54–56, 82, 86

Bruggy, 68

Břetislav I., 14, 72, 73

Břevnov, *klášter i město*, 14, 15, 18, 20,
21, 23, 34, 40, 53–60, 62, 73, 78,
80

Bůh Otec, 32, 80, 92

Buchler, Jan, 69

C

Conrad, Otmar, 18, 50–52

Č

Čechy, 18, 20, 26, 59, 61, 69,

Čeřovský, Jan, 62

České Budějovice, 69

Československo, 19, 22, 31

Čína, 118

D

Derter, Nicolaus, 69

Dientzenhofer, Kilián Ignác, 21, 26,
78, 79,

Dientzenhofer, Kryštof, 79

Diesbach, Jan Josef, 69

z Ditrichštejna, František *kardinál*, 73

z Dobroslavína, Jan *st.* Arnolt, 69

Dolní Rakousy, 52, 94

Domašov, 15

z Donína, Bedřich, 61

Drasler, Joannes Raphael, 65

Drážďany, 67

Dudík, Beda, 18, 74, 77,

Duch svatý, 32, 88, 90, 92

Dunajovice, 15

E
Einsgarn, 52
Eliáš, 12, 92
Ergens, Jan Jiří, 76, 84
Ettel, Vít Jindřich, 70
Evropa, 21–23, 41, 45, 67, 84, 118

F
Ferrières, 53
Fux, Florianus, 26
Francie, 67, 120
Frankfurt nad Mohanem, 67
František I., 18
Fulda, 61

G
Gaming, 94
Gastl, Jan Jiří, 69
tiskařská dílna Gerle, 18, 40, 69
Grundtmann, Fridrich, 64
Günther, Jan, 69
Gutenberg, Johann, 41

H
Haase, Bohumil, 69
Hackel, Jan Joachim, 49
Hamburg, 67
Hampel, Jan Mikuláš, 69
z Harrachu, Arnošt Vojtěch, 61
Holasice, 15
Henryków, 61
Herbert, Josef, 82
Hess, Johann, 54
Hiebel, Johann, 93

Hirnle, František Antonín, 70
Höcker, Kašpar Josef, 48–50
Höcker, Romuald, 49, 50
Hodějovský z Hodějova, Jan *st.*, 61
z Holešova, Jan, 15, 56
hora Tábor, 12, 32, 80, 88, 92
Hozlauer z Hozlau, Petr Pavel, 64, 65
Hraba, Jan Karel, 69
z Hradce, Děřich, 15
Hradec Králové, 30, 69, 132, 135
Hradiště u Olomouce, 14
Hus, Jan, 15, 56

CH
Cheb, 69
Chorinský z Ledské, Matyáš František,
51, 52
Chrudim, 57
z Chvaletic, Václav, 15, 56

I
Ingolstadt, 67
Inocentius *pater*, 64
Itálie, 67, 120
Ivančice, 19

J
Jakub II. Chmel, 22, 60, 62, 80
Jan *evangelista*, 12
Jeřábek, František, 69
Jeřábek, Jan, 69
Ježíš, 11, 12, 32, 55, 80, 88, 92, 95
Jirásek, Alois, 22
Josef II., 18, 20

K
Kadaň, 30
Kamenický, Jan *st.*, 69
Karel IV., 14
Kinter, Maurus, 40, 52
Kladsko, 20, 26, 57, 59
klášter Emauzy, 14
klášter sv. Jana Křtitele na Ostrově, 14
klášter Svatý Jan pod Skalou, 14
klášter sv. Jiří, 14
klášter sv. Michala v Brně, 51
klášter ve Vilémově, 15
Klementinum, 93
Klíčnick, František Benedikt, 74, 76, 77
Koch, Augustin, 18
Konwiczka, Johann, 65
Kovář, Jan Karel, 11, 12, 21, 26, 32, 80,
78, 87, 91–94
Kolín nad Rýnem, 67
Krakov, 68
Králíky, 48
Krische, Joseph Stephan, 63
Kutná Hora, 57

L
Labaun, Jiří, 69
Laube, František Karel, 69
Lafant, Florián, 63
Lavater, Johann Kaspar, 90
Legipont, Oliver, 39
Lehnické Pole, 20
Lengelacher, Ignác, 76
Leopold II., 45

Lesní Hluboké, 15
Lifka, Bohumil, 62
Lipsko, 22, 60, 67
Lisle, 23
Litoměřice, 69
Litomyšl, 34, 69
Lichtenštejn z Kastelkornu, Jakub
Arnošt, 76
Lorenz, Bernard, 64
Loučka, 15
Louka u Znojma, 70
Lovaň, 69
Luther, Martin, 21, 60
Lykosthen, Konrád, 28
Lyon, 44, 67

M

Madrid, 68
Magdeburg, 67
Maiwald, Vincenc, 29
Malovec z Malovic, Václav, 64
Mannagettové, 51
Mangold, Benedikt, 69
Marek *opat*, 56
Matějský, Emilián, 49
Maulbertsch, František Antonín, 91
Martin I. Korýtko, 57
Medau, Karel Vilém, 69
Melanchton, Filip, 60
Melantrich z Aventina, Jiří, 70
Michal *opat*, 15, 56
Mikuláš z Jistebnice, 20, 57
Mikulov, 51, 76

Milichthaler, Bedřich, 70
Minsterberský, Karel I., 60
z Mitrovic, Jiří Vratislav, 64
Mlada, 14
Mnichov, 40, 67
Mohuč, 67
Mojžíš, 12
Morava, 14, 15, 18, 39, 45, 46, 49, 51,
59, 69, 72, 82–84
Moravská Třebová, 51
Münster, Sebastian, 28

N

Naso, Ephraim Ignaz, 65
Německo, 19, 41, 59, 67, 119, 120
Neplach, 78
Nizozemsko, 41, 68
Norimberk, 60, 67
Novotný, Jakub Jan Josef, 48
Novotný, Placidus, 74

O

Obořiště, 30
Olenius, Gottfried, 47
Olešnice, 63
Olomouc, 17, 32, 69
Opatovice, 15
Opatovice nad Labem, 14
Ostrovačice, 15

P

Pirmus, Antonín, 51, 74
Panna Marie, 54, 69
z Pardubic, Arnošt, 20

Paříž, 67
z Pillersdorfu, Josef rytíř, 49
Pitr, Bonaventura, 17, 39
Placentius, Marus Jan, 62
Plasy, 61, 63, 74
z Poděbrad, Jiří, 20
Podlažice, 57
Police nad Metují, 14, 15, 20, 21, 64, 78
Policko, 14
Polsko, 59, 61, 68
Popovice, 15
Pospíšil, Jan Hostivít, 69
Pospíšil Jaroslav, 69
Praha, 14, 22, 53, 55, 56, 59–61, 64,
69,
probační dům sv. Anny, 64
Předklášteří u Tišnova, 84
Přemysl Otakar I., 20
Prostějov, 69
Přibyslavice, 15

R

Raab, Ignác, 82
Radošov, 15
Rajhrad, 7–19, 32, 39, 40, 42, 47–57,
60, 62, 64, 67, 72–77, 82, 84, 86,
87, 97, 123, 131–133, 135
Rajhradice, 15
Rakousko, 19, 40, 62, 67
Rašín, Alois, 22
Rautenstrauch, Štěpán, 21, 22, 24, 60,
61, 63, 64
Rebešovice, 15
Reinelt, Paul, 81

Reiner, Václav Vavřinec, 94

Reinhold, Viktorin II., 16

Richter, Antonín, 76

Rohr, 23

Rosenmüller, Karel František, 69

Rotter, Jan Nepomuk, 22, 29, 60

Rudolf II., 18, 22, 57, 73

Růžička, Jeroným, 29, 34

Ř

Řepice, 61

Řezno, 67

Řím, 22, 67

S

Salzburg, 40, 42,

Santini Aichel, Jan Blažej, 74, 76, 77,
82

Sázavský, Řehoř, 18

Sedlec, 57

Selender z Prošovic, Wolfgang, 21, 60

ze Schauenburka, Bruno, 14

Schöffler, Petr, 41

Schönfeld, Ferdinand, 69

Schott, Johann, 43

von Schwalbach, Johann Friedrich, 61

Siedler, František Karel, 69

Siedler, Jan Silvestr, 46

Sinapi, František Ignác, 69

Slezsko, 20, 59, 60, 69

Slouk, Vojtěch, 84

Slovensko, 68

Sobotovice, 15

Staré Brno, 54–56, 82

Stěna, 78

Stěny, 20

Strahl, Rupert, 26, 28, 29, 38, 40, 67

Strahov, 30, 31, 91

sv. Benedikt, 37, 39, 40, 74, 84, 90

sv. Gracián, 84

sv. Jakub, 12

sv. Metoděj, 72

sv. Pavel, 19, 72, 92

sv. Petr, 12, 19, 72

sv. Vojtěch, 14, 78

Svoboda, Jakub Maximilián, 69

Svratka, 18, 72

Š

Španělsko, 68

Štýrský Hradec, 67

Švýcarsko, 19, 67

T

Teplice, 69

Tišnov, 84

Trassler, Josef Jiří, 69

Trauttmansdorff, Franz, 62

Trnava, 68

Tybely, Jan Kliment, 69

Tyroff, Martin, 50

Tyttl, Evžen Jan Jindřich, 61, 63

U

Ullersdorf z Němčího, Ferdinand, 48,
49

V

z Veleslavína, Daniel Adam, 68–70

z Veleslavína, Samuel Adam, 69

Vídeň, 64, 67

Vienne, 53

Vokoun, Antonín Jan Václav, 62

Vokoun, Jan, 62

Vokoun, Petr Tobiáš, 62

Vratislav, 60, 68

W

Wagner, Emilián, 49

Wepse, Maurus, 63, 64

Wiesner, Gerhard, 61

Winterhalder, Josef ml., 84

Wittenberg, 60

Z

Zábrdovice, 47, 51

Zdarssa, Felix, 69

Zdarssa, Martin Jan, 69

Zhořelec, 67

Ziegelbauer, Magnoald, 40

Zinke, Otmar, 21, 23, 60, 79

Ž

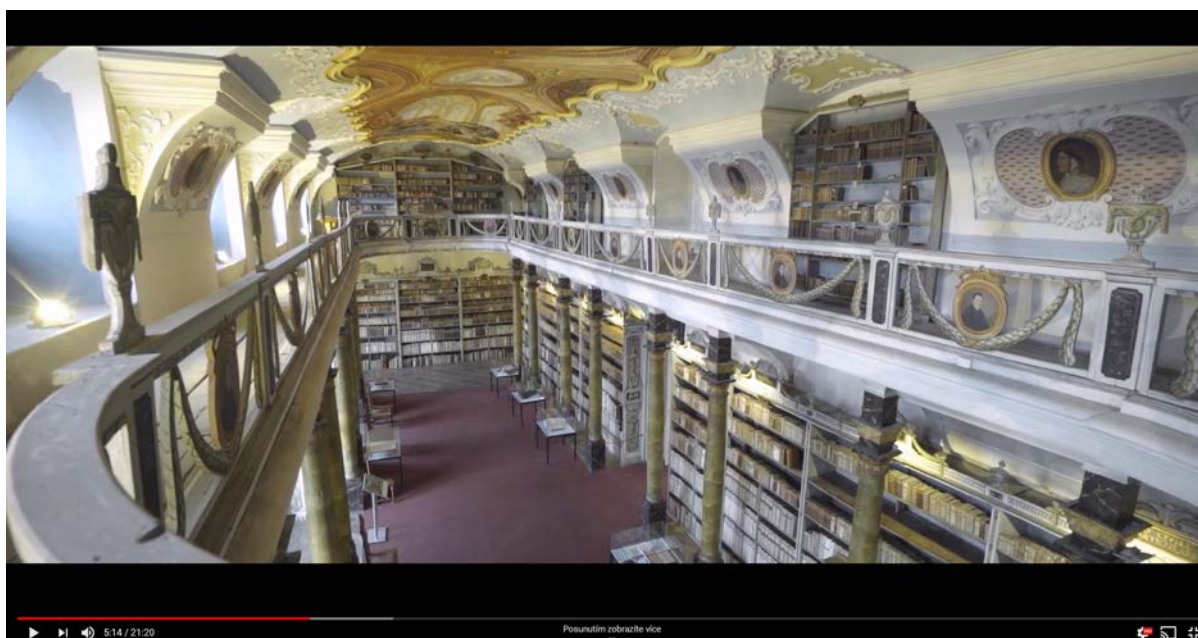
Ženeva, 28

Filmový dokument o Broumovské knihovně

- Zajímají Vás osudy broumovského kláštera i jeho knihovny?
- Chcete si prohlédnout unikátní záběry natočené v interiérech a exteriérech?
- Poslechnout si výklad odborníků, kteří zde již od roku 2016 provádějí komplexní výzkum?

Pak se podívejte na náš krátký film věnovaný právě této unikátní památce.

Ke zhlédnutí jej naleznete zde: <https://www.youtube.com/watch?v=JfpRY91FlhU>

Dokument autorů Zdeňka Zahradníka, Martiny Bolom-Kotari, Jindřicha Koldy, Andrese Gameritha, Evy Vodochoské a kol., který pro řešitelský tým projektu Brána moudrosti otevřená vyrobilo Victory studio Petra Vyšohlída v roce 2018.

Knihovny benediktinských klášterů Broumov a Rajhrad

Kritický katalog k výstavě (E-kniha)

Vydalo nakladatelství Gaudeamus v roce 2019

Editor: Mgr. Bc. Martina Bolom-Kotari, Ph.D.

Obálka: Mgr. Dagmar Nesládková

Technická redakce a sazba: Mgr. Jan Košek

Anglický překlad: Mgr. Luděk Vacín, Ph.D.

Fotografie a reprodukce: autoři jednotlivých příspěvků

Tisk: Tiskárna Broumov, Přadlácká 89, 550 01 Broumov

Vydání první

Za obsahovou, stylistickou a jazykovou úroveň jednotlivých textů odpovídají jejich autoři

Neprodejné

ISBN 978-80-7435-744-2 (E-kniha)

O PROJEKTU

Projekt *Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace* v rámci programu Národní a kulturní identity (NAKI II) probíhá od března 2016 do prosince 2020. V rámci projektu je věnována pozornost knižnímu fondu – odbornému popisu knih, získávání podrobných informací o autorech, tématech, tiskařích a výzdobě jednotlivých svazků. Probíhá průzkum knižních vazeb. Vážněji poškozené knihy jsou restaurovány. Řeší se problematika nevhodnější péče o knihy a jejich zpřístupnění odborné i laické veřejnosti. Řada výzkumných činností směřuje k otázkám umělecké výzdoby, vybavení a provozu samotných knihoven. Vzhledem k vysoké kulturní a historické hodnotě knihoven je nutno nalézt nevhodnější postupy pro jejich případné úpravy i rekonstrukce, navrhnout optimální využití, které knihám neublíží, ale přitom je návštěvníkům v maximální možné míře zpřístupní. Výsledky projektu jsou a budou veřejnosti dostupné na webových stránkách www.branamoudrosti.cz.

O PRACOVÍŠTÍCH

Katedra pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové se věnuje přípravě budoucích archivářů a historiků, z jejichž řad se pak také rekrutují pracovníci řady institucí: archivů, muzeí, knihoven, galerií. Členové řešitelského týmu z tohoto pracoviště jsou experty zejména v oblasti zpracovávání historických dokumentů, z nichž dokáží získat a vzájemně propojovat klíčová data, která by jinak zůstala pro společnost ztracena.

Moravská zemská knihovna uchovává a čtenářům zpřístupňuje své bohaté fondy zahrnující českou i četnou zahraniční literaturu. Plní funkci krajské knihovny v Jihomoravském kraji, ale je také výzkumnou organizací. Členky řešitelského týmu se dlouhodobě věnují otázkám souvisejícím s dějinami knihy a knihoven. Jejich zásluhou jsou podrobné informace o řadě velmi hodnotných svazků přístupné všem zájemcům prostřednictvím knihovního katalogu.

Ateliér restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů Fakulty restaurování Univerzity Pardubice vychovává specialisty v oboru restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů. Zdejší experti kladou důraz na kvalitní řemeslnou a výtvarnou přípravu, respekt k autentickému stavu uměleckého díla a zároveň rozvíjejí evropské pojetí restaurování. Členové řešitelského týmu provádějí průzkum knižních vazeb a restauroují nejpoškozenější exempláře z obou knihoven.